

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Elek Oszkár</i> : A Karthausi és forrásai. (II. bef. közlemény).....	113
<i>Romhányi Gyula</i> : Dóczy Lajos drámái. (I. közlemény)	128

ADATTÁR.

Egykorú iratok Széchenyi emlékiratáról és haláláról. (II. közlemény.) Közli: <i>Viszota Gyula</i>	144
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (II. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	152
Az első magyar játszószíni társaság játérendje 1790—1801. <i>Lugosi Döme</i>	165
Czuczor Gergely levelei Jedlik Ányoshoz. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	179
Magyar írók levelei Gróf Széchenyi Ferenchez. (I. közlemény.) Közli: <i>Valjavec Frigyes</i>	181
Tompa Mihály levelei Bajzához és Fáyhoz. Közli: <i>Hegyaljai Kiss Géza</i>	192
Ismeretlen középkori magyar verssorok. <i>Vértes O. And. ás</i>	194
Adat Koháry István életrajzához. <i>Gálos Rezső</i>	195
Batsányi János kiadatlan költeménye. Közli: <i>Gálos Magda</i>	196

KÖNYVISMERTETÉS.

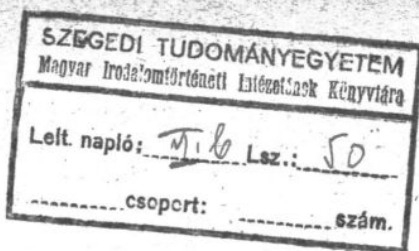
Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon. <i>Bisztray Gyula</i> ...	199
Hankiss János: Irodalomszemlélet. I. <i>Solt Andor</i>	204
Jelenkori költők ismertetése. Halász Gyula dr.: Székely László. — Mar- tinkovics Lajos: Kincs István. — Gábor Géza dr.: Mécs László. — Hein Tádé dr.: Mentess Mihály. — Bujdos Balázs: P. Gulácsy Irén. <i>Haraszthy Gyula</i>	206
Csabiheh Károly: Pest—Buda irodalmi élete 1780—1830. II. kötet. <i>Waldapfel József</i>	208
Kozma Antal: Fénelon Téliémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. <i>Kozocsa Sándor</i>	209

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év magyar irodalomtörténeti munkássága. (II. közlemény.) Egyes írók, A—Gy. <i>Kozocsa Sándor</i>	210

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

Császár Elemér (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

A KARTHAUSI ÉS FORRÁSAI.

(Második, bef. közlemény.)

4. Betty.

Júlia alakjához nem talált mintát Eötvös a *Valérie*-ben, de *A Karthausi* másik jelentős nőalakjának, Betty-nek kiformalásához Krudenerné regénye lényegesen hozzásegítette.

Betty, mint Krudenerné Biancája, egyszerűbb körből való leány. Társaságában, mint a francia regény Gustave-ja, Eötvösé is mély szerelmi vihar tépázta lelkére keres vigasztalást. Biancával való találkozását Gustave «röpke kalandnak» tartja. Érdeklí a leány, mert feltűnően hasonlít Valérie-hez. Tudakozódik utána. Megtudja, hogy egy öreg zenész árvája s hogy nagy-nénjével él. Már-már elfelejti. Egyszer a Riva dei Schiavonin éneklést hall: Bianca volt. Ellátogat hozzájuk, szívesen fogadják, s Gustave örül, hogy gyászos magányából kiszabadulhat. De Bianca csak érzékeire hat, nem váltja ki lelkéből «az égi zavart», szívében csak «röpke lángot» támaszt; semmi sincs benne, «ami emészt». Mindig csak Valérie van előtte. Egyszer Bianca azt a vágyát fejezi ki, hogy szeretne a Fenice színházba menni; a bál is nagy örömet szerez neki, s igaz gyönyörűséggel nézi a szépöltözötű hölgyeket. Gustave lelkében megint csak Valérie-ről való emlékei támadnak fel.

Bianca észreveszi Gustave elborulását. Ez vígságot eröltet magára. Sétagondolozást tesznek. Bianca kérdésére, volt-e már szerelmes, Gustave mélységesen hallgat. Bianca boldog, abban a hiszemben, hogy ő Gustave első szerelme. Majd Valérie kedvelt románcát énekelte vele. Könnyei patakanak, Bianca törli le. Megvallja neki, hogy lelke beteg, az kész meggyógyítani. Gyakran mennek majd színházba, hogy baját feledtesse Gustave-val.

Másnap megint ellátogat hozzájuk. Látja, hogy a leányban van némi báj. Kéri, öltözzék fehérbe. Elénekelte vele a tegnapi románcot. Illuzióba akarja ringatni magát, mintha Valérie énekelne. Rajongásában Valérie nevét kiáltja Bianca felé. Ebben a pillanatban lép be Angelo.¹

Krudenerné Gustave-ja a Bianca-ügyet kalandnak tekintí, Eötvös hőse is ilyenül fogja fel a Bettyvel szőtt viszonyt.

Ő is tudakozódik utána, ő is jót hall róla. Bianca Gusztávval színházba, Betty pedig a lakomára vágyik. De társaságukban mindkettő csak első szerelmére eszmél. Mennyire jellemző Gusztáv vallomása, hogy lelkében akaratlanul is

¹ L. a 254., 257. s k. lapokat.

Júlia képe támad fel, mikor a kis leány csevegését hallgatja.¹ Mint Bianca, Betty is tudatára ébred annak, hogy Gusztáv mást szeretett: azért akar Júliához hasonlítani.

Az éberebb figyelemnek az is felötlik, mennyire kimélyíti Eötvös a Bianca-epizódot. Bianca feltűnően hasonlít Valérie-hez, Betty lélekben szándékozik olyan lenni, mint Júlia; azért tanul, olvas, zongorázgat, hogy jobban magához láncolja Gusztávot. Elmélyít egy más adatot is: míg Angelo megjelenése egyszerűen véget vet a Bianca-Gustave idillnek, Betty Arthurral kacérkodik, hogy Gusztáv féltékenységét felkeltse s vonzalmát biztosítsa.

Általában, Eötvös finomítja és elmélyíti a regény hatását kivált a csábítás megindításának, (Gusztáv törvénytánculoként ismerkedik meg Bettyvel) boldog együttélésüknek, Gusztáv grófi rangja kipattanásának, Betty eltűnésének, haldoklásának, Gusztáv bűnbánó lelke kínos vívódásainak, a sír felé hanyatló, de boldog szerelme emléktől átszellemült nő nemes megbecsülésének művészi elevevességű, lélektani mélységekbe szálló, s eszményi líraiság ünnepi pátoszáttól áthatott rajzában.

II. Az Arthur ou la Solitude és George Sand hatása.

1. A hősök útja az altruista tökéletesedés felé és az erkölcsi eszme.

A *Karthausiból* leszűrődő erkölcsi tanulásra, amelyet egy ízben már szóba hoztunk, Eötvöst a kor egy másik széles-hódítású regénye, Ulric Guttinguer *Arthur ou la Solitude*-je (1836) sugalmazta. Figyelmét erre az alkotásra is Sainte-Beuve terelte a *Revue des Deux Mondes*-ba írott meleg, olvasásra serkentő kritikájával. (1836.)² Ha Eötvös csak Krudenernét követi, csupán *roman de confessions*-t alkot, de *A Karthausi-*

¹ II. k. 140. l.

² Sainte-Beuve kritikája a *Revue des Deux Mondes*-ban (1836), majd a *Portraits contemporains*-ben, újabban Henri Bremond *Arthur*-kiadványának *Introduction*-jában (XIX—XXIV. l.) jelent meg. Sainte-Beuve arra utal, hogy Prévost apát óta így még nem írtak. Dícséri Guttinguer árnyaló változatos-ságát, elevevességét, gyengéd és mérsékelt lendületét, a növilág rajzát, Júlia történetének leírását. Noha csak töredékek egymásutánját látja a fogatékos szerkesztésű munkában, elejétől végig költői fúvalomtól áthatottnak érzi. Hiszi, hogy lélekűdítő olvasmány lesz mindenkor.

Megjelenések — 1836-ban jár Eötvös Párizsban — nagyon népszerű volt Guttinguer regénye. Charles Nodier leánya, Klára, így nyilatkozik róla: «Csodálkozásnál többet érzek *Arthur* szerzője iránt, mert azonkívül hogy ez egyike a legszebb könyveknek, melyeket valaha írtak, egyike a legszebb cselekedeteknek is, melyeket valaha végrehajtottak.» (Léon Séché: *Le Cénacle de la Muse française*. Documents inédits, 1908, 233. l.). Az *Arthur*-regény dicsőséget hoz Guttinguernek, írja Jules Marsan *La bataille romantique*-ben. (1911, 92. l.) L. még Chaudes—Aigues *Les écrivains modernes de la France* és Léon Séché *Sainte-Beuve* c. könyvét.

nak *roman de conversion*ná nemesedése Guttinguer döntő hatásával magyarázható.

Mindjárt ki kell emelnünk egy irányító mozzanatot. Guttinguer regényéből Eötvös négy nevet kölcsönöz: Arthur, Júlia, Mária és Valmontné nevét.

Jelentősebb az *Arthur* eszmei hatása. Az a törekvés, hogy az egyén kivergődjék a szenvedély verméből s hogy lecsillapítsa vére lángolását, felvillan már Guttinguer előtt is. Valóban, azon van a nyomaték, hogy ez a jelenség az *Arthur*-regényben korántsem szerepel elvont vezérelvül, hanem mint a tárgyból vaskényszerűséggel következő tanulság. Egy kis szemle nem lesz tanulság híján.

Chateaubriand *René*jében Souël ilyen tanácsot ad: «Bárki akinek erő jutott ki, felebarátjai javára kell szentelnie.» (110 l. Senancour *Obermann*ja ezt hangoztatja: «A szenvedélyek érdeke megakadályozza az embert, hogy keresztény legyen.» (227. l.) Sainte-Beuve *Volupté*jében Amaury ezt az elvet hirdeti, lelki megtisztulása után: «A megrögzött szenvedélyekre a legközvetlenebb orvosság, az egyedüli: az emberek keresztényi szeretete.» (294 l.) A *mot divin de la Charité* ünnepien hatja át Amaury lelkét.

Kastner Jenő azt fejtegeti, hogy *A Karthausi* vallásossága «egészen bizonyosan» Sainte-Beuve és nem Chateaubriand hatására vall, mint Berkovics Miklós hitte. Eötvösnél és Sainte-Beuve-nél egyaránt keresztény megoldást talál.¹ Szinnyi Ferenc elismeri, hogy az önösség leküzdésének és a keresztény szeretetnek az eszméje megvan a *Volupté*-ben is, de rámutat még *René*-ben Souël atya szavaira, megtalálja *Adolphe* záró kifejezéseiben, Musset hősének vádjában, a *Nouvelle Héloïse* kifejlésében is.² Motivumtörténeti szempontból értékes Szinnyi-nek ez az áttekintése, de a forráskeresés mégis más irányba tereli a figyelmet.

A caritas generis humani — a kiváló svájci kritikus, Vinet emelte ki ezt Guttinguer *Arthur*jének méltatásában — nemcsak az *Arthur*-regény egész alakítását irányító vezéreszme, hanem Eötvös *Karthausi*jéé is. Azt a jelenséget, hogy az önösség leküzdése *A Karthausi*-ban nem csupán a mese fonalán feltámadó hangulati és erkölcsi járulékmozzanat, hanem hogy gyökeres és uralkodó eszme gyanánt él és munkál, kivált az *Arthur*-regény hatása érteti meg velünk.

Már a gyermekkori benyomások ellentétkiváltó ereje is megkapja Eötvöst a francia regényben. Ez a mozzanat: az apa és a fiú viszonyának rajza. Guttinguer *Arthur*je apjának házában elhanyagolták a vallást, félreismerték, feláldozták a

¹ Id. tanulmányában, 25. l.

² Id. helyett: 618. l.

filozófiának, mégpedig egészen erkölcsi, kultusz és ima nélkül való filozófiának. Arthur meggyőződéssel hirdeti, hogy hibái nagy része ebből a vallástalanságból támadt. Intézetben nevelik. Lelkét marja az a tudat, hogy sehol sem talál tanácsra. Majd léha, könnyelmű életre veti magát. Eötvös Gusztávjának a lelkét is felhő borítja el az atyja házában tapasztalt vallástalanság láttára. Jezsuiták nevelik Freiburgban, s mikor hazalátogat, hideg közömbösségre talál. Ezért lelki töprengések gyötrik. Mind Arthurt, mind Gusztávot megrázza az apai ház vallásellenes légköre.

Guttinguernek *Arthur ou la Solitude*-jével az a célja, hogy bemutassa egy hitetlen s könnyelmű ifjú átalakulását, míg az végre az «Isten-forrásokban» gyógyulást lel s eljut a *solidarité* eszméjéig. Mint ifjú az érzékiség rabja lett — Julie-t is elcsábítja. De vallásos érzése később elhatalmasodik rajta. «Adóját megfizette a tunya és beteg társadalomnak.» Lelkét eltölti a hív-ságos világ megvetése, elmerül szent olvasmányaiba, erősen kikel a földhöztapadt materialisták és a vallástalanok ellen és szánva-bánja régi voltaireianus ridegségét a vallás ügyében. Később megbánva gondol ellobbant szenvedélyére. Kiárad lelkéből nagy Isten-szeretete, «örökös imá»-ban tisztul. Staelné, Chateaubriand és Lamartine művei csak «a szerelmek bűnös szomorúságait» tárták fel előtte. Elbűvölve ír Szalézi Szent Ferenc derűs, békét árasztó szelleméről, a tanításából kiömlő *loi divine* malasztos világáról. Épen ilyen lelki üdülést talál a *Vie des pères au Désert* magasztos írásaiban. Elmélkedik az alamizsnáról. Felmelegedik az Evangéliumon s követésére serkent: «Exécutez l'Evangile!» Elve: «Charité, Humilité.» Ódai lendülettel ír le egy székesegyházat és benne egy misét. Majd Ballanche-ra Maistre-re vonatkozó nézeteit fejti ki. Melegen szól Szent Katalin templomáról, az *Imitatio Christiről*, a haldoklók ékesszólásáról, a gyónásról. Lelkén a *soif de la Charité* ömlik el. Bőséges erkölcsi és vallási tanácsosztogatással végzi.¹

Eötvöst *Valérie*-ben az érzelmesség vonzza mágneserővel, *Arthur*-ben az önző szenvedély viharából tisztulás és áhítatos altruizmussá finomodás jelensége. De míg Guttinguernél mindez sokszor nehéz elmélkedésekkel eltorlaszolt úton buk-dácsol előre, Eötvösnél lélektani mozzanatokkal bővül ki. Guttinguer *Arthur*-jében bölcselkedések fonalán alakul ki az a gondolat, hogy csak az önösnek nincs boldogulása a földön. Nem így Eötvösnél.

Armandnak az a jóslata, hogy Gusztáv «önös leend,» nem valósul meg. Hovatovább elkívánczik ebből a világból, mely

¹ L. a 27—28., 101., 102., 106., 117., 123—132., 138., 153., 157., 161., 195., 198., 202—234 lapokat.

nem Istené. A *De profundis* komoran fenséges dallama lelke mélyére hat. Eszébe jut édesanyjának «szent türeldelmessége». Elszomorodik: ő, ki önmagát boldogítani nem tudta, vállalkozzik az emberiség boldogítására? A léha társaságból az Alpesebbe vágyik. Önmagával tusakodik, hogy aggságában atyját magára hagyta; Bettyvel való bánásmódja megrendíti. Ha körültekint, úgy látja, minden szeretetre tanítja. Megkapja Justus orvos példája is: ez mások sebeit vizsgálta, javukról gondoskodott. A karthausiak körében szíve emelkedik, tisztul. Lelkesen szól a bernáthegyi szerzetesek önfeláldozó munkájáról, elmélkedik a kolostori életről. Lelkét marja életének «legnehezebb vádjá», hogy még nem tett jót. Haldoklásában is azt rebegi, hogy csak szívünkben kereshetjük örömeinket. Nem fél a csalódástól, ha a cél nemes volt. Mélyen érzi, hogy a jó győzni fog, s hogy «csak az önösnek nincs vigasztalása a földön».¹

Ha közös mozzanat is Guttinguer és Eötvös hősenek lelkében, hogy az *áhitat szárnyán* jussanak ki rideg önzésük sötét alnájából, a léleknek a szenvedély fergetegéből való szabadulni igyekeve Eötvösnél elevenebb, drámaibb és az esztétikai következetesség útján nyomról-nyomra bontakozóbb, mint Guttinguer hősenek útja, elvont fejtegetésekkel, olvasmányvonalakkal s tudós hivatkozásokkal teletömött *Arthur*jében.

Az *Arthur*-regény még egy jelentős mozzanatban hatott *A Karthausira*: Júlia alakjában.

2. Júlia.

Petrichevich Horváth Lázár olvatatag hangú kritikájában nagyon dicséri *A Karthausi* szerelmi rajzát. Kiemeli, hogy Gusztáv lelkében csak «egy érzemény lángolt»; szerelme Júlia iránt «lélektani pontosság»-ra és «világhistóriai hűség»-re vall.²

Összehasonlító kritikai úton igyekszünk bizonyítani, hogy ezúttal is inkább hatással kell számot vetnünk.

Guttinguer és Eötvös Júliája között az az egyező mozzanat, hogy mindkettő szerencsétlen szerelem áldozata; azt is, ezt is elhagyja szegyenbe döntője; mindkettőnek gyermeke születik a csábítótól és mindkettőt ápolja, dédelgeti, házuk régi komornája, Mária;³ mindkettő messzire szakad a csábítótól; mind-

¹ L. I. k. 127., 140. II. k. 35., 123., 222—223., 232., 249—251., 268., 272. l.

² *Kaleidoskop*, 1842, II. rész 75. l. Magát a kritikát 1839-ben írta.

³ Eötvös Máriajáról később kiderül, hogy Júlia édesanyja volt. A romantikus meseszöveg egyik legjellemzőbb motívuma ez. Guttinguer regényéből nemcsak Júlia alakját és nevét veszi át, hanem Máriaét, sőt egymáshoz való vonatkozásukat is. (Petrichevich Horváth Lázár is *Elbujdosottjában* Isaurát szerepelteti, mert Bulwer *Deveroux*-jának Isaurája megtetszett neki. L. Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regényről* 35. l.)

kettő útjába sajátos véletlen sodorja a hőst, Guttinguernél a csábítót, Eötvösnél már nem Dufey-t, hanem Gusztávot. De van eltérés is az elbeszélésben. Teljesen Eötvös leleményére vall az események hullámzó elevensége, romantikus részletekben való meglepő gazdagsága, Gusztáv kétségeinek elő-előbukkanása, egyes gyanús jelenségek friss érzetése; a véletlen motívumának felhasználása, amint Gusztáv történetesen tanuja lesz, nem is egyszer, Júlia és Dufey találkozásainak és amikor mint szánalmas levélvivő, elősegíti viszonyukat; Júlia leküzdhetetlen szerelme és gyermeki kötelessége között támadt tragikus összeütközésének esetelése — mindezek a mozzanatok megkapóan igazolják, hogy Eötvös, noha az alakot az *Arthur-regényből* veszi is, történetét mégis a maga képzeletével fejlesztí. Guttinguer Juliája elbukik a nélkül, hogy ezt az erkölcsi megtévelyedést az író mélyebb küzdelem következményeképp festené. Eötvös nem így jár el, ezért az ő Juliája előbb és drámaibb veretű.

Eötvös Juliájának rajzában még két mozzanat ragadja meg figyelmünket: a szerelem jogának erős hangoztatása és a társadalmi ellentét jelensége. Ezúttal George Sand hatásával van dolgunk. (George Sand nevét a *A Karthausiban* ő maga is említi a Byronéval együtt.¹)

Sand az *Indiana* (1831) *Előszavában* azon panaszkozik, hogy még mindig «a törvények igazságtalansága és barbársága irányítja a nő sorsát a házasságban, a családban és a társadalomban». *Indiana*, a *femme incomprise*, a köztudat szerint Ibsen *Norájának* irodalmi elődje. *Léla* (1833) a nemek egymáshoz való viszonya szöges ellentétének rajzában valóságos lázadás a társadalom ellen. *Jacques* (1834), az idős férj, önként lemond s halálra szánja magát, hogy felesége, *Fernande*, és a fiatal, forróvérű *Octave* szerelmi boldogságának útját ne állja. *Mauprat*-nak az a tárgya, (1837) hogy *Edmée* szerelme nemessé finomítja a vad *Bernard de Mauprat* szívét. A szerelemnek minden megkööttséget lebíró és az egész embert átható hatalma frissen buzgó erővel nyugózta le a lelkeket Sand regényeiben. Másrészt a nők szerelmének jogára is csaknem parancsoló erővel mutat rá.

¹ II. k. 98. l. — Sand ebben a korban nagyon népszerű nálunk. *Petrichevich Horváth Lázár* írja *Kaleidoskopjában* (1839 május 25-iki jelzéssel), *Hugóra, Balzacr, Dumas-ra, Sand-ra* és *Sue-re* utalva: «Az olly mohón nyelt francia regények mennyi fiatal szűt 's hány nőfejet el nem facsartak?» (II. r. 34. l.) A *Kaleidoskop* más helyén is hivatkozik «a lelkes Sand»-ra s «a lángeszű író» *Jacques*-jából idéz. (II. r. 55—56. l.) — *Kitűnő megérzéssel* írja *Kiss Gyula Bárá Eötvös József és A nővérek c. tanulmányában* (1912): «Sand is azok közé tartozik, akiket Eötvös, minden valósítnőség szerint, már *A Karthausi* írásakor mintául választott, mert a genialis asszony költészetének főjellemtvonásai nagyban és egészben megfeleltek Eötvös írói egyéniségének és felfogásának.» (21. l.)

Dolgozatunk szempontjából még egy jelentős mozzanatra kell utalnunk. Sand-nál a szerelemnek a maga mindent legyőző erején kívül megvan az a hatalma is, hogy egész társadalmi osztályokat boldogít egymás által. *Valentine*-ben (1832) a földműves családból származó Benoît Lhéry Valentine-ről, az arisztokrata leányról álmodozik. Valentine-t Lansac követségi titkár kéri feleségül. A szerelmes ifjú zaklatott lélekkel töpreng «a legszentebb jogok gyűlöletes megsértésén», a férfi zsarnokságán. Kifakad «a társadalom nevében», hogy a szerencsétlen Valentine-t feláldozzák, s ő kénytelen elnyomni «tisztá és szent szerelmét.» Valentine is lánghoz Benoît-ért: a szenvedély követei jogát, s a *haute volée* korlátai leomlanak.

Eötvös regényének az öreg gróf haldoklását festő nagy jelenetében az agg arisztokrata legsúlyosabb kifogása leányának vonzalma ellen az volt, hogy Dufey Cézár nagyatyja szolgáljuk volt. Az érzelmeiben megbántott Júlia szemére lobbantja atyjának, hogy mindig csak őseire büszke úr volt, nem törődött leánya könnyeivel. Kéri apját, ne taszítsa el. De az hajthatatlan. Követeli tőle, hogy anyja nevével lépjen ki az életbe, mint Müller Júlia. Ez úgy érzi, hogy szerény polgári körben «boldog lehetett volna». Jobban megveti a ragyogni és mulatni vágyó arisztokraták körének «hideg alávalóságát,» mintsem szerencséjének ne tartaná, hogy kiléphet belőle. Öröm fogja el, hogy «széttöri láncait...» Lelkében boldogság árad el: élni akar, «szabadon éldelve önalkotta világát». Lelkében fájdalom vonaglik ugyan át, hogy apja elüzi magától, de polgári körében nagynak és nemesnek érzi magát. (I. k. 215., 218., 222. l.)

Nem kevésbé jelentősek az író elmélkedései. Méltatlanokodik: az arisztokrata szülők nem engedik, hogy «leányuk nemtelen ember karjában találja boldogságát». Majd a szerelem nélkül való élet ürességéről szól: nincs benne lélek, mely az asszony világát értené. Mennyire jellemzően írja az arisztokrata nőről: «Csak ő tudja, mennyit érzett e szív, csak ő, mennyiszor könnyeztek e szemek éji vigalmai után». Úgy látja, ha egyszer «téli álmaiból» felébred, s elfojtott szívének minden lángja egy férfi karjába sodorja «árva fejét», bűnösnek tartják. Az a meggyőződése, hogy az arisztokrata hölgy szívének első szerelmi dobbanása «örömének végpillanata.» Szeretettel kéri a nép emberét, ne irigyelje a gazdagot fényes csarnokában. (II. k. 59, 62., 63. l.)

Nem tárgyi hatásról, még csak motivumkölcsonzésről sincs szó ezúttal, de tagadhatatlan, hogy Sand regényeinek szellemével hatott Eötvösre. Kikerülhetetlennek tartotta, hogy a nő jogáról ne szóljon, s hogy annak társadalmi akadályait ne ostromozza: mindakét mozzanatban Sand sugalmára, épen nem a maga tapasztalatából. De Sand elgondolásait drámai törté-

nések elevenségével pergeti le előttünk, Eötvös elvont elmélkedések hűvösebb keretébe szorítja Sand eszméit azzal, hogy Júlia ajkára adja vagy önmaga tolmácsolja.

Szükségét érzi, hogy szóljon róluk, még ha a lélektani pillanatot elvétí is. Ha a helyzet logikája valahogyan menti is, mert így alakul a mese, de a lélektani szempont, az apa haldoklása, mégis csak élesen tilthatta volna, hogy szerelmi kérdésben *ekkor* kerüljön szembe vele. Valóságos huszárvágással segít a bajon: a használni akarással. Sand hatására így kerekedik felül a társadalmi irányzatosság, és szenved kudarcot a lélektani elv.¹

Júlia rajzában később nem egy vonás van Krudenerné életéből — őt is Júliának hívták! Mikor Gusztávval újra össetalálkozott, ezt mondja neki: «S elmenék cél nélkül, majd egy, majd más faluban, vagy kisebb városban töltve egy pár napot s ismét tovább zarándokolva, mihelyt észrevevém, hogy jelenlétem valakinek a figyelmét magára vonná.» Svájcba utazva, egy Perth grófságból való methodista családdal ismerkedik meg. A methodisták arra biztatják, hogy náluk telepedjék le. Így is cselekszik. (II. k. 167., 169., 188. l.) Mindez nem igen simul ahhoz a jellemrajzhoz, melyet Eötvös kezdetben festett Júliáról, de a romantikus meseszövének az a mozzanata, hogy az apjától kitagadott Júlia a világba sodródik, szinte kínálta Krudenerné vallási és jótékonykodási apostoloskodásának beszövést Júlia rajzába. De felhasználja az *Arthur*-regény egy motívumát is: ez a Júlia egy normandiai faluba vonul vissza kis fiával. A *Karthusi* elcsábított Júliája is a messze föld falvaiban húzódik meg gyermekével. Mindakét Júliát szeretik nyájas szavaiért s jó cselekedeteiért.² A methodista gondolat így kirekesztően Krudenerné élete történetére vall,³ egyéb mozzanatok — meggyőződhattünk — erősen Guttinguer regényére emlékeztetik a figyelőt.

Júlia alakját nem melegíti az élet vérkeringése — megérzik rajta, hogy költője irodalmi sugallat hatására alkotta meg.

3. Arthur.

Eötvös Arthurja épen úgy Guttinguer és Sand nyomán kelt életre, mint Júliája.

¹ Júlia Amalfi herceg fizetett kedvesévé süllyed. Eötvös az Amalfi nevet is a szentimentális francia regényirodalomból meríti. Az arisztokrata ízlésre valló és lélektani elemzésben figyelemreméltó munkák között Joachim Merlant említi Golowkin gróf regényét: *Lettres de Blanche, princesse d'Amalfi à Adalbert de Sans Severo*, 1821 (id. m. 314. l.).

² L. *Arthur*-ben: 92. l., *A Karthusi*-ban: II. k. 274. l.

³ A methodista temetést, érzelmes rajz alakjában, önállóan először a *Társalkodóban* (1838) teszi közzé, majd A K.-ban Júlia temetésének rajzába szövi.

Guttinguer Arthurja és Sand *Leliájának* Sténioja — mindketten, végső elemzésben, Byron dandy-köréhez tartoznak.

Maga Eötvös szolgáltat bizonyosságot, hogy reájuk gondolt. Az Arthur név elsősorban Guttinguerre vall. De nem kevésbé megszívlelésre méltó az a mozzanat is, hogy Byronra és Sandra már maga hivatkozik. Gusztáv Arthur léha társaságáról úgy nyilatkozik, hogy az a művelt század unalom-összehozta söpredéke, s hogy volt köztük néhány író is, «seregük legaljasabb neméből, kiknek Byron és Sand kicsike veleiket megzavarása s kik mély íróniából, elkeseredésből, megvetésből az emberek iránt, vagy, tudja az Ég, mi fönséges ürügyek alatt, korhelyekké lettek, hogy költői természeteknek tartassanak, kik e föld mélyébe merülve, csak a pincébe jutottak el». (II. k. 98. l.)

Byron Magyarországon nagyon népszerű volt. Petrichevich Horváth Lázár írja, hogy a «gigászi» szellemű Byron jelesebb munkáinak olvastakor «boldogságtól tágul a' hő kebel».¹ A nagy angol költőnek kivált *Childe Haroldját* kedvelték. Childe Harold a léha mámorokban lelt kielégülésnek utálkozással teljes telítettségét érzi, de elmenekszik társai bacchanáliáiból. Jellemzően írja róla a költő:

And Vice, that digs her own voluptuous tomb,
Had buried long his hopes, no more to rise:
Pleasure's pall'd victim, life-abhorring gloom
Wrote on his faded brow curst Cain's unresting doom.
[I. ének 83. szak.]

Ilyen byroni hősök Guttinguer Arthurja Sand Sténioja és Eötvös Arthurja is. Morvay Győző Gusztáv és Childe Harold közt von párhuzamot, de hamarosan kiderül, hogy inkább Arthur való Childe Harold nemzedékéből.²

Guttinguer Arthurje alig serdül, hajlik az érzékiség felé. Az élet unalmas neki, elléhásodik. Lelkét két éven át perzseli szerelme F.-né iránt — ezt az emésztő szenvedélyét művészi erővel rajzolja az író. Lelkiismerete «szörnyű riadalomkiáltással» zaklatja. Tisztalelkű nőekkel nem találkozik. A szenvedély pusztítja, majd mérhetetlen szomorúság tölti el. Trépons gróf ezt írja róla egyik levelében: «Arthur eleven, szenvedélyes, érzékeny fiatalember, egészen a világé, a szerelemé, az asszonyoké.» A megszokott Byron-típustól Arthur abban tér el, hogy nem a spleen örvényébe hull, hanem a megigazulás útját keresi. (38., 50., 52., 83. l.)

¹ Petrichevich Horváth Lázár: *Byron lord élete és munkái*, 1842, Előszó: X. l.

² Morvay Győző: *Byron Magyarországon*, Emil Köppel *Byronjához* csatolva, Akadémia, 301. l. Már Péterfy Jenő összehasonlítja *A Karthausit* Byron Manfrédjével. Morvay folytatja ezt a párhuzamot (307–308 l.). — Morvay arra is felhívja figyelmünket, hogy Vachott Sándornak *A külföld rabja* c. költői elbeszélését Eötvös első hallásra, *byroni* műnek tartotta (314. l.).

Élénk figyelemre méltó Sand *Léliájának* Sténioja is. Sténio halálosan beleszeret Léliába, de ez csak szánalmat érez iránta. Ez a szerelem tönkreteszi Sténio egész ifjúságát. A fény, zaj, korhely élet örvényébe veti magát. Majd szellemessé, elegánssá, hideggé válik. «A szalonokat és a kocsmákat látogatta, a kocsmában a nagyúr előkelő modorát, a szalonokban a *roué* orcátlan viselkedését mutatva.» Majd elfogja a spleen, az élet-
unalom. (83., 119. l.)

Eötvös Arthurja *A Karthausinak* csak második részében tűnik fel. Az írónak az volt a célja vele, hogy Gusztáv könnyelmű társaságába jutásának közvetítője legyen. Arthur apjától nagy vagyont örökölt. Mint Guttinguer Arthurje, ő is korán elléhasodik. Ezt mondja magáról: «Korhely lettem; nem bánom, hogy azzá lettem. Roulette, asszonyok, lovak, társaság, zene mindennapi örömet nyújtott. Mulatok reggeltől estig.» (II. k. 95 l.) A francia Arthur és Sténio világa ez. Az ő társasága is bacchans örömeiben tobzódik. Házát, jószágát, mindenét elveszti. Éjjelenként kártyázik, mértéktelenül iszik. Mint Childe Harold s Guttinguer hőse, Eötvösé is elpanaszolja, hogy senki sem szereti. Halála egészen Sténio végére emlékeztet. Arthur, miután játékon mindent elvesztett, egy szobába vonul, itt főbe lövi magát. A nők letérdelnek. Különös, még ha a romanticizmusnak erősebb hatásra célzó fogásaival magyarázzuk is, hogy Eötvös ilyen szokatlanul meglepő mozzanathoz folyamodik. De megvilágosodik, ha arra eszmélünk, hogy *Léliából* tanulta. Sténio öngyilkos lesz. Lélia, immár a kamalduli apácák fejedelemasszonya, a halott Sténio mellé térdel. (134. l.) Ez a Sandnál megokolt jelenet annyira megtetszett Eötvösnek, hogy nem tudta elejteni, bármily rikító ellentétben áll is az orgián találkozottak egyéniségével és hangulatával.

Fel kell figyelniünk arra jelenségre is, hogy van Eötvös Arthur-rajzában olyan mozzanat, mely leleményes eredetiségéről tesz bizonyosságot. Arthur festő szeretett volna lenni, de mély elkeseredéssel látja, hogy célját nem éri el. Rómában festeget. Arra döbben, hogy gondolatainak «csak mázolt rémjei, a dicső feltétnek nyomorult caricaturája» mered eléje. (II. k. 90 l.) Mesterember lett, a művész meghalt benne. Ez a tehetségében való csalódás zülleszt le, míg Guttinguer Arthurjét léha példák, Sand Sténioját a viszonzatlan szerelem térítik rossz útra.

Eltér még Eötvös mind a *Childe Haroldtól*, mind a két francia regénytől abban, hogy részletesebben kidolgozott környezetrajzot nyújt, noha ezúttal, amint a kutatás kimutatta, Musset *Confessions*-ja is hatással volt reá.¹

¹ L. II. k. 90. l.

Werner és Lafard léha társaságába Arthur és vele együtt Gusztáv is belesodródik. A szabados, a *libertin* élet divatos volt ekkor. Eötvös a francia főnemesség dandységéről, egész korpépet fest, magával a *dandy* szóval jelölve meg ezt a fajképet. Elevenen látja, hogy az alapelvük: «Ne higgy, hanem éldelj s vesd meg örömeid eszközeit!» Arra is rámutat, hogy a dandynak céljai vannak. Ruházkodás, játék az élete, s nincs az a kötelék, melyet fel ne áldozna elmésségének. Sokat élt, fejében kevés eszme van; a nő csak hideg udvariasságot talál körében szív helyett, mert ezt csak a kártyaasztallal és a színésznőkkel osztja meg. (II. k. 46., 48., 51—53. l.)

Werner és Lafard dandy-körén kívül így fest még egy arisztokratikusát is. Értjük, mert hőse mindkét társaságban megfordul. Nem lehetetlen, hogy Párizsban való tartózkodásakor maga Eötvös is belekíváncsiskodott ebbe a körbe.¹

III. Egyéb hatások.

Gusztáv gondolatai és elmélkedései.

A *Karthusi* reflexióihoz is lehet más szempontból közelednünk, mint eddig volt szokás. Eötvös nemcsak A *Karthusi* meséjének felépítésében és alakjai megalkotásában simul a francia mintákhoz, hanem fiatalos hévvel buzdul azok példáján arra is, hogy alkotását lelke bölcselkedő gazdagságával növelje. Gusztáv, mint Sainte-Beuve Amauryje számtalan *excursion pensive*-ot tesz.

A *Karthusit* nagyon kedveltte tette a gondolatok tömege, az eszmék rajzása, az elmélkedő fő szemlélődése, a lélek rejtekeit meg a társadalmi élet sokrétű világát figyelő moralista eszének friss járása s a szív mélyére szálló költői erő lírai mélysége. Ezt a bölcséleti tartalmat a kritika mindvégig komoly számon tartotta, melegen méltatta s nagy elismeréssel jutalmazta.

A *Karthusiban* a gondolatoknak, eszméknek, tünődéseknek, apophthegmáknak, elmélkedő mozzanatoknak és lírai töprengéseknek únos-úntalan való, hogy úgy mondjuk, a lélek talajvizéből való felfakadását álmélkodással, de nem egyszer aggodalommal nézzük. Magyarozatát két tényezőben találjuk: az egyik az érzelmes regény világa, a másik Eötvös egyénisége.

¹ A dandység tárgykörében Guttinguer *Arthurje* még egy jelentős indítékával hatott A *Karthusira* Mint Julie sorsában, a Bettyében is a léha dandy-szellem diadalmaskodott. Julie egy bálon a «beau monde»-ot bámuló nézők között elrejtőzve, tanúja lesz Arthur S.-né iránt érzett lobogó szerelmének. Betty is egy bálserű lakomán találkozik össze a másikkal. A fény, a pompa, a vigasság a csalódott nő lelkének válságát tárja fel, mint Bettynél is tragikai rázkódással végződik a dandyk lakomája. Guttinguer Julie-je, izgalmas báli jelenet után, önkívületi állapotba esik, így rendül meg Betty is.

Elmélkedései és reflexiós kitérései már Richardsonnek is vannak a legváltozatosabb jelenségekről: az öngyilkosságról, nevelésről, zenéről, *de omni re scibili*. Regényeinek ez a sajátosága is megkapta a francia írókat. Rousseau *Nouvelle Héloïse*-e is túlteng a gondolatokban és az elmélkedésekben. Emile Faguet kissé epésen jegyzi meg a *Nouvelle Héloïse* alakjairól, hogy «rettenetes elemzők», Saint-Preux, a regény hőse pedig «a szerelem szofistája és az erény rétora.»¹ Staëlné regényeit (*Delphine, Corinne*) tanulmányokkal és értekezésekkel tűzdelte tele. Chateaubriand *René*jében is felötlenek a gondolatok a kolostori életről, mulandóságról, művészetéről, természetről; megkapják az olvasót René álmodozásai és tündőzései is egy-egy benyomás előtt. Senancour regényében a kétséggel, elmélkedéssel tele Obermann azt írja magáról, hogy nem regényt alkot, drámai mozgalmasság nincs nála. Az, aki ezeket a leveleket írta — mondja Obermann — úgy látszik, nem félt a szabad stílus hosszadalmasságaitól és kitérgetéseitől: *gondolatait írta meg*. Az elszigetelt ember érzéseit, nézeteit, álmait akarja kifejezni, a természet és az ember viszonyáról bölcselkedik. Lírai melegséggel szól a barátságról, az Alpesebben érzett lelki emelkedettség meleg sorokat sugalmaz neki, majd borúsan tündöködik az életről és az öngyilkosságról. (17., 47., 58—59., 162., 164. l.) Sand *Valentine*-jének hőse gúny hangján bírálja a környező élet kicsinyességeit, Louise előtt «a rothadt civilizáció» ellen feddözik. Az egyénnek a társadalommal szemben való harcáról így nyilatkozik: «Ebben (a harcban) van ereje, merészsége, talán dicsősége is.» (I. k. 34., 232., 256., II. k. 88. l.) *Lélie*-jében, kivált Trenmor reflexióiban, nem egyszer bukkanunk «a század» társadalmi bajainak bírálatára. Maga Lélie hosszas társadalmi értekezést tart Sténiónak «a végtelen és véges szeretetről». (28. l.) Az élestekintetű Duquesnel úgy nyilatkozik Sainte-Beuve *Volupté*jéről, hogy inkább az erkölcsbölcséleti munkák, mint a képzeleti alkotások között volna a helye.² Saint-Beuve *Volupté*jének Amauryja elgondolkodik az *amour divin*ről, a fiatalság érzelmi világáról. Megkapóan elemzi, mennyire magára ismert *René*ben. Beszámol egy theosophusnak reá tett hatásáról, szól az emberi érdemről, a barátságról, bölcselkedik a janzenistákról, latolgatja Hamon reflexióit, elmélkedik társadalmi kérdésekről is. (44—48., 130., 159. stb. l.) Musset *Confessions*-jában Octave tüpreng a mámor mögött tátongó örvényen, az undoron. Kínos gyötrelmei feltörnek, elmélkedései áradoznak, majd valóságos élet- és halálbölcséletet tár elénk. (138., 334., 341. stb. l.)

¹ *Dix-huitième siècle*, XXV. kiadás, 878. l.

² *Du travail intellectuel en France depuis 1815 jusqu' à 1837*. 1848. 34. l.

A *Karthausi* főforrásai nem kevésbé tanulságosak. Hány-szor elmélkedik Krudenerné *Valérie*-ben a szép napokról, a reménykedőről, az emberi alkotások mulandóságáról s a természet örök életéről. (42, 75., stb. l.) Az *Arthur*-regényben alig történik valami. A mese lépten-nyomon megtorpan. Nem egy helyütt reá is illik, amit Erdélyi János írt *A Karthausiról*, hogy «nem is regény, nem is beszély, de annál inkább teljes költészet.»¹

Eötvös szelleme szinte eleven erővel pezseg fel ily értékes példaszolgáltatások serkentő erejére. Gondolataival, tűnődéseivel és bölcselkedő elmélkedéseivel keresztül-kasul himzi az egész regényt. Elálmlékdunk eszméi ága-bogának láttán.

Elmélkedésre serkenti a fájdalom, a sír, a feledés, a remény, a nevelés, a csalódás, a szerelem, a barátság, a boldogság, a forradalom, a szerelmesek lélektana, a politikai elvek természete, a fiatal lélek világba vágyása, az élet csalóka képe, a szív különös története, Párizs élete, a mosolygó nők csalfasága, a gazdag és szegény szerelmi világának ellentéte, az arisztokracia köre, az igazság elhallgatása, az elfogultságok tömege, a hit, a szeretet, majd a lélek kóros állapota, életrekeltünk végzetszerűsége, az öngyilkosság, a szabadság, egyenlőség, a szerelem és a természet harmoniája, a boldog pillanatok felidézése, a «bájló» álmok, Isten dicsőítése, a szerencsejáték, a demokracia, az emberi lét nagy rejtélye, a sorssal való küzködés, a szív boldogtalansága, a mult hatalma, a fájdalom «keserűen édes gyönyörei,» tetteink függése a véletlentől, a remény és emlékezet vonatkozásai, az aggnak a sír előtt való töprengései, a világfájdalommá szélesedő érzelmesség, az ifjú vágyai és csalódásai, a művészet nagy kérdései, a szeretet átokká fajulása, a szilárdlelkűek boldogsága, városok és országok veszte, a tudásvágy, «a zsarnok» tudomány, a vígasztalásra nem lelő fájdalom, a nagy világ üres csillogásai, léha üressége, gögje, az arisztokrata hölgyek sorsa, a felső körök társadalmának bölcsellete, a politikai eszmélkedés, «érzemyeink» szeszély-szerűsége, a «kicsi emberszív» könnyű megindulása, a közvélemény, a művészi teremtés munkája, a szerelemfáltás, a «játék ördögi boldogsága», az ember hanyatlása, a «század» társasági öröme, az embert naggyá emelő jószág, az igénytelen szegények elégedettsége, az élet csatateré, a halál, a lélek halhatatlansága.

Mindez a kérdéstömeg a maga metafizikai, erkölcsi, lélektani, nevelési, társadalombölcséleti tartalmával a meseút vonalát fürkésző olvasót tilalomfák sűrűn elbukkanó tömegével tartóztatja ugyan, de mesepergetést gátló törtétese ellenére is lélekemelő nemesedés és elmemozdító okulás eszmei világát idézi fel.

A gondolatoknak és elmélkedéseknek ez a lávaömlése még egy tekintetben érdemel szorgos vizsgálatot. Szontagh Gusztáv azt a kívánságot fejezi ki, hogy az író a «teljes vallási és politikai skeptícizmusból» derültebb világnézetre jusson. Ugy hiszi, ha önmagával és a világgal megbékél, «tökély fokára

¹ *Kisebb prózáiban*, 1865, II. k., *A Karthausiról* a fejtegetés: 57—63. l.

lépend». ¹ *Toldy Ferenc* úgy találja, hogy a túltengő bölcsészeti elem mindig Gusztáv «belső cselekvése», így belső jogosultsága kétségbevonhatatlan. ² Gyulai Pál már ezt írja: «Eötvös *A Karthausiban* kiöntötte ifjú lelke élményeit, csalódásait, szemlélete és tapasztalatai gazdag tárházát s megenyhült a vígaszban, melyet maga és embertársai részére keresett.» ³ *Ferenczi Zoltán* kissé a képzelet szárnyára bízva magát, már így vélekedik: «Életének napfényre kerülő adatai fel fogják deríteni, hogy e legnevezetesebb műve nagyrészt önéletrajza, sőt benső életének rajza s szenvedéséből úgy gyógyult ki, hogy leírta őket.» (I. m. 95. l.)

Szontágh-gal szemben felmerül a kérdés, Gusztáv kétségei az Eötvösi-e; Toldy megállapításának vizsgálatokor vitathatjuk, a reflexiók mindig Gusztáv lelki szükségéből törnek-e utat? Gyulai Pál és Ferenczi Zoltán ítélkezésének mélyére pillantva, kérdezhetjük, saját tapasztalatait munkálja-e meg Eötvös s hogy csakugyan életrajzot akart-e írni? Az összehasonlító vizsgálat ezeket a vélekedéseket kétségbevonja. Gusztáv «tökélyre» lép majd, mint Szontágh kívánja, de azért, mert forrásainak hősei is ide nemesednek. Ezt a mozzanatot Eötvös megragadja, részletrajzaival és lírai hangulatképeivel kimélyíti s következetesen végrehajtja. Másrészt gondolatait, elmélkedéseit — az imént tartottunk róluk szemlét — nem lelki szükség sugalmazza, hanem az érzelmes regények sajátos divatja. De Eötvös nemcsak felbuzdul rajtuk, hanem a maga módján tovább is halad. Szélesebb mezőt jár be, változatosabb gazdagság bőségszarujából ontja őket, mint később a *Gondolatokat* is. de nem átélt, hanem csak meglátott vagy átgondolt, nem egyszer elképzelt jelenségekről elmélkedve, s eszméit hol bölcselő lélel, hol művészi kihangzással bízva tollára. ⁴

Nyilvánvalóvá lett, hogy Eötvös két főforrása Krudenerné *Valérie*-je és Guttinguer *Arthur*-je. Kiderült az is, hogy Eötvös továbbszövi, alakítja és mélyíti a mesét. Gusztáv sor-

¹ L. a Figyelmezőbe írott bírálatot, 112. s k. l.

² *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig*, 177. l.

³ *Emlékbeszédek*, Franklin-kiadás, 40—42. l.

⁴ Ezúttal említjük meg a két francia regény alaki hatását is. Akármennyire közhelyszerű is a napló- és levéalak a kor szentimentális regényirodalmában, e ponton is elsősorban Krudenerné és Guttinguer hat Eötvösre. *Valérie* levélregény, de írója naplót is szö belé: második részében Gustave anyjának napi feljegyzéseit közli. Guttinguer így kezdi *Arthur* naplóját: «Egy vidéki könyvtár eladásakor a véletlen juttatta kezünkbe ezt a kéziratot.» (3. l.) Eötvös ezt írja: «Az ifjú naplója s részint emlékkönyve ez, melyet a kolostorban írt s halála után barátjának hagyott.» (I. k. 7. l.) *A Karthausi vége*, még aprólékosnak tetsző mozzanatokban is, olyan alakú napló, mint az *Arthuré*: hónap- és napjelzéseit év nélkül tünteti fel (pl. ápr. 20-án, 22-én stb.).

sának és kedélyének rajzában itt-ott nyílik alkalma arra, hogy eredeti színekkel elevenítse azokat a lelkébe mohó frissességgel szívódó mozzanatokot, melyekkel a francia Gustave és Arthur sorsa s kedélye lepi meg figyelő kedvét, majd teszi próbára, alkotásra buzdult sugalmát: alig jut tovább, minthogy *összeolvastja azokat a tartalmi elemeket, melyeket a két francia forrás szolgáltatott*. Hasonló szellemi munkára vall Júlia alakítása. Guttinguer Julie-jén kívül jelentékeny hatóerőnek bizonyult Sand ihletése. Másfelől meggyőződhattünk arról is, hogy Betty mintája ugyan Krudenerné Biancája, de Eötvös tragi-kaibb mélységbe lát, mint mintaszolgáltatója. Megvilágosodott az is, hogy Arthur mintái: Guttinguer Arthurje és Sand Sténioja, de mint a Bettyét, Arthur jellemét is egyénibb módon alakítja. Igazolást nyert még, hogy Eötvös lelkébe fogadja az érzelmes regények reflexiós divatját is, de gondolatait üde változatosság pazar erejével, rugékonysággal és megkapó érzelmi mélységgel hinti szét.

A *Karthaus*siban nem lehet lappangó önéletrajzot keresnünk, vagy egyéni tapasztalatok költői visszaverődését fűrésznünk. Fényes regényírói pálya *indulását állapítottuk meg*, nagytehetségű fiatal író *mintáin való felmelegedését* láttuk benne. De nemcsak hozzájuk való ragaszkodását figyeltük, *szemügyre vettük szakítását is velük nem egyszer*, mikor egyéni sugalma vezeti s költői célja kívánja.

ELEK OSZKÁR.

DÓCZI LAJOS DRÁMÁI.

(Első közlemény.)

«Egyszer majd egy irodalmi vegyész analizálni fog, szét fog szedni egy nagy irodalmi nevet, s ki fogja mutatni: mennyi gúnykacajból, mennyi bántalomból, mennyi rágalomból s mennyi piszokból áll — a dicsőség.» Auguste Vacquerie e szellemes ítéletét találóan sóhajthatná el báró Dóczi Lajos önmagáról, ha poetikus szelleme átpillantana sikerekben gazdag, de fájó bántalmakkal kövezett földi pályáján.

Különösnek tűnhetnék fel az első pillanatban ez a megállapítás, hiszen Dóczi korától mesébe illő elismerést kapott: a kis, németkeresztúri zsidógyermek az előkelő minisztériumi rangsoron végigfutva, jól csengő irodalmi névvel, tekintéllyel, bárói méltósággal távozott küzdelmei színteréről. Honnan van, hogy mégis búsongó melancholia borongott lelkében egész életén át, és az annyszor előszökkenve tollából, vidáman pattogó sorainak zeneiségét a moll érzelmes légységébe tompította? Talán azért, mert nem becsülte kellően kora — ezt is kérdezte már a kilencvenes évek egyik írója.¹ Újabb kérdés: vajon azért nem, mert a megértő kritikusok hiányoztak e korból? De azóta sem jelent meg róla kimerítő tanulmány.²

Kutassuk az író lelkét, korához és korunkhoz való viszonyát s — úgy érzem — a problematikus mozzanatok lépésről-lépésre haladva világos megoldást találnak.

I.

A szabadságharc alatt elszegényedett Dux Mór Lajos fiát a soproni liceumba adta 1856-ban. A nehezen szerzett tandíjmentességet csakhamar kiérdemelte nagy szorgalmával és már ekkor előtűnedező tehetségével. «Egyszer — a kis diák akkor még az alsó osztályokat látogatta — olyas valami történt, mi tanárainak nem kis meglepetést szerzett. Magyar irodalmi

¹ V. ö.: Palágyi Lajos: *Dóczi Csókja*. Magyar Szó. 1901. 108. l.

² Dolgozatom készítése közben jelent meg: György József: *Dóczi Lajos és Fürst Ilona: Dóczi Lajos mint német író* c. doktori értekezése.

thémát kellett ugyanis az osztálynak kidolgoznia. A kis Dux is beadta munkáját, de tanára kijelentette: „Fiam! Ezt nem te készítetted!... Itt egy másik téma, dolgozd ki, de itt, én elöttem.” Mikor a kis diák vagy két lapot teleírt és kíváncsi tanára azt átpillantotta, az ámulat egy nemével szólt: „Ha így haladsz, fiam, belőled még — Falk Miksa lesz.”¹ Szellemi fejlettségének ez a bizonyossága szilárd alapul szolgál arra is, hogy lelkületét és főképen kritikáját is mélyebbnek véljük, mint a korához illő átlagét. Önként járul ehhez a zsidókat jellemző, sokszor pátoszba átvágó szentimentalizmus, mely különösen a kis Dux életében oly sok tűszúrást szenvedett.

Társai gúnyolták a kis zsidó fiút, akiben már színes álmok formájában kezdett kialakulni a nemesebb célkitűzés: „... mikor Keresztúrra visszatérve anyám nyomorát láttam, amint kilenc testvéremmel küzködött, mint az elérhető legmagasabb dolgot azt képzelém, hogy elvégzem a boroszlói zsidó főiskolát, lángoló ékes szólással egy új, reformált zsidóságot fogok prédikálni és óriási jövedelem felével egész családomat gazdaggá és boldoggá teszem. De hát bevallhattam-e a soproni honoratiorok és babtenyésztők fiainak, valamint a protestáns gentry és nagyparasztok csemetéinek, akik jövő terveimről kikérdeztek, hogy rabbinus akarok lenni? Némi habozás után tehát azt mondtam, hogy ügyvéd akarok lenni. „Prókátor! kiáltották a fiúk nevetve; mintha zsidó prókátor lehetne!” — Ez fájtnakem.»²

Majd egy újabb megalázás. »A harmadik osztályban egy fiú, aki mellé ültettek, sirni kezdett. A tanár kérdésére, hogy mi baja, azt mondta, hogy szégyeli magát zsidó mellett ülni. És ez nem parasztgyerek volt, hanem a liceum hitoktatójának, a derék és irántam mindig jóindulatú Petriknek fia.»³ Kétségtelesen nyomot hagytak e zaklatások a gyermek lelkében és dacos elszántsággal leplezte mellőzésének tudatát. S a gyermekkor lényegtelennek tűnő keservei a férfiúvá serdült Dóczi életéből sem hiányoztak. Egy jelentéktelen, de jellemző esetet említ Feleki.⁴ Egy alkalommal Andrássy Gyula gróf az utcán találkozott Dóczival, aki egy idősebb férfival társalgott. A gróf magával hívta pár lépésre Dóczit, majd elköszönt tőle a szavakkal: «Semmi mondani valóm sincs, s csak azért hívtam félre, hogy annak az öreg úrnak, kiről tudtam, hogy az ön atyja, örömet szerezzek». A kitüntetésnek módjában nem találjuk meg az igazi megtiszteltetést és megbecsülést — egyszerű kézfogással határozottabban nyilváníthatta volna a gróf.

¹ Dr. Feleki Sándor: Egyenlőség. 1890. 42. sz.

² Dóczi feljegyzéseiből közli Peisner Ignác: Mult és Jövő 1920. 1. sz.

³ U. o.

⁴ Id. h.

E mozzanatok — úgy hiszem — az érzékeny lelkületű Dóczyt mindenkor emlékeztették arra, hogy az az előkelő társadalmi réteg, melybe tehetsége és ismeretsége juttatta, mindig kegynek is minősíti az iránta nyilvánított barátságát.

Az ilyen pusztán lelki indítékok mindenkor hatalmukban tartották a szép lelkű Dóczyi tollát és talán valami szerelmi csalódás is járulhatott e lelki állapothoz, mely ki is buggyan a már harmincas évekhez közeledő költőből:

Vesztes voltam szerelemben,
De a játék hű maradt;
Barna leány elhagy engem,
Szőke asszony hívogat.

S tanítsatok még sebzetten —
Sorsom békült Isteni —!
Ha az egynek nem tetszettem,
Millióknak tetszeni.

S lelkem még, ha rég kimúltam,
Fölkököz a hant alúl:
Küzdtem, győztem, boldogultam,
De nem éltem boldogul!

Dicsőség (1872).

Ezt a reménytelen szerelmet — György írja dolgozatában¹ — az író Rákosi Szidi iránt táplálta. Megerősíti ezt írónknak egyik, Rákosi Jenőhöz szóló levele is: «... No, de hisz mi nem válunk meg egymástól: szerelmeink robbantottak szét, házasságunk fog még összehozni.»²

A lelki borulatnak egészen Petőfi-szerű kihangzása az a levele, melyben Klarwilléknak megírja szülőföldjén kelt érzéseit, midőn két évtized múltán visszatért oda.

«... Ich lebe hier nicht nur nochmals meine Kindheit, ich fühle auch, dass ich vor zwei Jahrzehnten hier mein jetziges Leben ahnungsvoll vorausgelebt habe. Hier habe ich mich gedacht und gesehen als kühnen und fruchtbaren Dichter, als feurigen und geliebten Jüngling, als berühmten und mächtigen Mann und mit kindischer Freigebigkeit habe ich masslos alle Kränze und Blumen in mein Haar gewunden, welche Ruhm und Glück mir in Zukunft bescheren konnten. Wie wunderbar, dass von meinen Träumen so viel sich erfüllt hat und wie schrecklich und fremdartig, dass ich darüber weinen möchte, anstatt mich darüber zu freuen... Denn zwischen Wunsch und Erfüllung liegt ein Leben und dieses Leben ist voll Schmerzen, Täuschungen, Selbstbetrug, Fehlritten und der am Ufer der Verheissung landet, ist ganz ein anderer Mensch, als der die Fahrt mit vollen Segeln begonnen hat... Meine Schulzeit fällt mir ein, die ohne Belehrung verstrich, meine Jugend, die um Liebe betrogen war, mein ausgebranntes Herz, das ich jetzt zu nichts anderem, als zur feuerfesten Verwahrung einer Mitgift verwenden kann, und ich möchte weinen um ein verlorenes Leben...»³

Az alig harminc éves Dóczyi megható sorai elárulják, hogy lelkében élénken zsonganak a mult kisebb-nagyobb bánatalmai

¹ György József: *Dóczy Lajos*. 7. l.

² *Dóczy Lajos levele legjobb barátjához*. Ujság. 1930. 272. sz.

³ *Ludwig Dóczy's Briefe an seine Freunde*. Pester Lloyd. 1928. 292. sz.

— írói gyakorlatában is mindenkor megérik e multon me-rengés.

De mást is elárulnak e mély sorok. Érezzük az apró gyer-mek vergődéseit, érezzük az ifjú kesergéseit, de látjuk egyben a nehézségeken réstűtő elszánt dacosságot. Öntudatos célkitű-zést érlelnek meg írónkban a körülmények. Küzdőteret kémler-magának, ahol értékesítheti képzettségét, kivált nagyot akarását. S a szerencse nem mostoha hozzá. Bevezeti a kiegyezés ifjú gárdájába, ahol rohamosan emelkedik egy kis csapat: a Kávé-forrás ifjú társasága. Telve idealizmussal, szellemmel, képzett-séggel, felfegyverkezve a politikai körülmények sokoldalú ismerésével, építeni kezdik az új Magyarországot. Itt erő-södik igaz barátsággá a Rákosival Sopronban kötött ismeretség.

Dóczi Sopronból Bécsbe került. Ugyanis még soproni diák-sága idején megismerkedett Pollák Izidorral, a Fremdenblatt egyik munkatársával, aki Bécsből Sopronba jött, hogy az érettségi vizsgálatot letegye. Dóczi készítette elő. Pollák elmélyült barátsága vezette Dóczit a bécsi Presséhez; innen a legkiválóbb munkatársakkal együtt kiváltak és 1864-ben meg-alapították a Neue Freie Presse.¹ A később Josef von Klarwillé nemesedett Pollák Izidor indította el a sikerek útján Dóczit. A Neue Freie Presse 1865-ben Pestre küldi, hogy tudósításokat írjon a kiegyezéshez közeledő politikai mozzanatokról. A liberális ifjú a legmegfelelőbb környezetbe kerül. Nálunk már virágzó korát éli a felvilágosodás, sőt épen a harmadik fokon érvényesíti hatóerejét. Miután a zsidóság biztos anyagi alapokra helyezkedett, részt kért magának szellemi életünk és fejlődésünk átformálásában is. Annál könnyebben tehetette, mentől jobban támogatta és propagálta a Deák-párt elveit. Deák-párti volt az egész nemzet. A katolikus papság, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság, a tisztviselői kar, s a vagyonos zsidóság kezét fog velük a nagy cél szolgálatában. «Egyszerűen Deák-párti volt mindenki, kinek újabb zavarok esetén félteni és veszteni valója volt, s aki magasabb műveltségénél fogva Deák koncepcióját megértve, békés fejlődést óhajtott»² Így könnyen kitermelődik az új magyarság vezérkara. Nagy segítője ennek Andrassy Gyula gróf, ki erősen vonzódott az írói körök-höz. «Nem az alkotó lángszellem, mely remekműveket teremt, hanem a szellemhez önkéntelenül ragaszkodó rokonérzet zsenia-litása volt egyik főjellemvonása. Szóval szív és költői termé-szet, szellemesség és elmeél volt tulajdona és eleme.»³ Ez magya-razza részben rokonérzését a zsidókban épen nem szükölködő

¹ V. ö. Fürst Ilona: *Dóczi Lajos mint német író*, 13—14. l.

² V. ö. Szekfü: *Három nemzedék*. 327. l.

³ *Andrassy és az irodalom*. Magyar Szemle 1890. 8. sz.

ifjú írói generációhoz. Sajtófőnöke, Ludassy (Gans) Mór, bőkezűen vizionozta a szolgálatokat, s a Kávéforrás első nemzedéke csakhamar elfoglalta a sajtó irányítását.

Másfelől meg a Borsszem Jankó megindítása biztosítja a Kávéforrás hatalomra jutását. Ágaiék a nevetetés veszedelmes fegyverével, az ömirónia később gyümölcsöző mesterfogásaival becsempezik magukat a magyarság kegyeibe s akarva, nem akarva megrendítik társadalmi szervezetünket. A féktelen újítás ellensége, a táblabíró-típus végképen elbukik a Borsszem Jankó csapásai alatt. S általában kivégez mindenkit e lap, ki testestől-lelkestől nem vallja a Kávéforrás hitét.

Nehézség nélkül hasonlul e vérkeringéshez Dóczi. Ő lett a lap lantosa. Szellemes sziporkáit nagy készséggel adta körének. Meg is jegyzi róla Ágai: «Tán azóta, hogy nemesebb s édesre kiértett gyümölcsöket nyújtott nekünk Dóczi — tán azóta sem hevült ki úgy a versírásban, mint amikor első travesztiáját (Ézrivel terem a fán a meggy) a mi jó Madarász Józsefünkre ráolvasta. Félrevonult, majd megint fölállt, körüljárt, közben egy-egy bádog asztalra jegyezte föl rímeit . . . »¹

A materializmusba áthajló liberalizmus minden ellensége célpontja lesz az élclapnak. Bukovai Absentius a magyar ifjú felületes léhaságát kürtöli, Pater Povedalik a katolikus papság karikatúrája, «Mokány Berei, Tarjagossy Illés a magyar gentryt brutálisnak, haszonlesőnek és butának tüntetik fel.»² Használ a Borsszem Jankó célzatosságának a kiegyezés után hazatérő emigráció. «Mazzini, Garibaldi, Cavour környezetében a pápaság halálos ellenségeitől határozottan vallásellenes érzületet vett át és szinte egészében a szabadkőművességhez tartozott.»³ A szabadkőműves irányzat sikerét szolgálja a katolicizmus ellen mindinkább erősödő ellenszenv, s az jó szemmel nézte a magasabb hivatalokba került szabadkőművesek élénk forgolódását. S ebben a mozgalmas életben — vagy helyesebben élelmes mozgolódásban — előljár a híres Kávéforrás. Ábrányi Kornél, Almási-Balogh Tihamér, Asbóth János, Ágai Adolf, Berczik Árpád, Dóczi Lajos, Kaas Ivor, Hevesi Lajos, Kecskeméthy Aurél, Márkus István, Tóth Kálmán e gárda nevezetesei, s mintegy díszes koszorút vonnak Rákosi Jenő és Dóczi Lajos körül, kik szenvedélyesen ölelkeznek össze a jobb jövőért, egy nagy ábrándért. Önálló, hatalmas, fajmagyar nemzetet álmodtak a szabadságharcban leverett helyébe. «Az ábránd nem más, mint a magyarság eszméje, ez ország megmagyarosítása volt,» írja Rákosi — a Kávéforrás célját megköltve — *A legnagyobb boldon* című regényében.

¹ Borsszem Jankó. 1887. 1000. szám.

² Magyar Szemle. 1892. 38—39.

³ Szekfű id. m.: 366. l.

Az imperializmus divatos eszmeirányzata lelkesítette fel az ifjú gárdát. Úgy érezték, hogy húsz-harmincmillió nemzet idegen szövetség, külső segítség nélkül is megvédheti hatalmi helyzetét. Elbizakodottan lázítottak hát minden idegen, kiváltképen a német ellen. S míg az egész nemzetet megmámorosították a sajtó segítségével, egyben utat is nyitottak a zsidóság érvényesülésének: hiszen szép csengésű magyar névvel egyszeriben 'fajmagyarrá' alakulhat és növeli a magyar nemzetet. Vagyoni boldogulását pedig még inkább biztosítja a magyar kapitalizmus, melynek megkülönböztető jegye egyéb kapitalizmusoktól épen a zsidóság túlsúlya.¹

Rákosinak mélyen beidegzett elve volt a társaság célja. Bizonyosága ennek a jóval később (1881) megalapított *Budapesti Hírlap* nagy névmagyarosító mozgalma. A lelkekben más-más céllal bár, de egyaránt megvolt a jelen átformálásának vágya. Örömmel fogott hát kezét az ifjú magyar nemzedék és az ügyes, szellemes, szép magyar nevű «új magyarság». A liberalizmus köpönyege gondosan betakart magyart, nem magyart színes nemzeti illúzióival.

A szándék ideális volt, csak az kifogásolható náluk, hogy az érzelem az értelem fölé kerekedett, s a szív hangjain elcsábulva elfeledték meghallgatni az ész tiltakozásait. Meggondolás helyett a kedély hullámai hömpölygették előbbre és előbbre a Kávéforrás ifjú nagyságait.

Összetalálkozott hát a két nagy álmodozó: Rákosi meg Dóczy. Az egymás becsülése már régebről, Sopronból származtatható. Együtt érettségiztek az evangélikus liceumban, írja Rákosi. «Dóczy igen éleseszű, könnyen barátkozó és az írói halhatatlansággal kacérkodó fiú volt, ami mind igen alkalmas volt arra, hogy kettőnket mind közelebb hozzon egymáshoz... Én a fiú társaságát sűrűn kerestem s ott fejlődött ki az az erős kapocs közöttünk, amelynél erősebb és tartósabb és kölcsönös hatás dolgában gyümölcsözőbb engemet más férfiúhoz az életemen át nem csatolt».²

Bécsből ide küldetve, mintha elégtételt akart volna osztani a sors a múltban megsebzett Dóczyinak. A már számottevő Rákosi bevezeti körébe, hol mindent megtalál, amit csak kívánhat érzékenykedő, nagyravágyó lelke. «A mindnyájunk becézett 'Dóczyli'-ja volt ő, akit gyöngédséggel dajkált az ő 'szülő apja', Rákosi Jenő, féltve őt a léghuzamtól, az ütődéstől. S nem csupán gyáva testét vigyázta, de annak a fagyos hüvelybe szorult forró erőnek is ő adott irányt, vagy legalább módot és alkalmat a nyilatkozásra. Gyámolta, bámulta, fedte, szerette, izgatta, igazgatta, egész magáénak vallotta s alig

¹ V. ö. Székfü id. mű, 348—349. és 431. l.

² Rákosi: *Emlékezések*. I. 129. l.

engedett nekünk belőle egy porcikát», írja róla Agai.¹ Irónikusan jegyzi meg e barátságról Ábrányi Kornél, hogy a Kávéforrásban Rákosi képviselte az osztóigazságot. «Őt bámulták valamennyien s ő csak az egy Dóczit bámulta... ennek következtében úgy történt a megkülönböztetés, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon: Dóczy az elmésebb, de Rákosi az okosabb. Ez okból a társalgás nem is folyt köztük máskép, mint Hamlet és a sírásók közt...»²

«Tudom, hogy fejlődésére igen nagy hatással volt barátságunk és magamról elmondhatom, — írja Rákosi — hogy soha senki az életben viszont én rám nagyobb hatással nem volt, mint ő».³ Kétségtelenül elhatározó volt e barátság Dóczy egész pályáján. Miután a lelki harmónia és politikai közös meggyőződés sorompóba állította őket, ezt a baráti kapcsolatot átvitték szépirodalmi gyakorlatukba is. Rákosi már *Ezopus*ával ismert drámaíró, mi sem természetesebb, mint hogy Dóczy is drámát ír üres óráiban. Elősegíti e ráhatást az együttlakás, mely az állandó, közvetlen érintkezéssel önkéntelenül is utánzásra buzdítja Dóczit. Így indul el Dóczy drámaírói pályája.

*

Az 1867/68. évi Karácsonyi-féle drámai pályázaton a «Nézd a magas tölgy... benne termő férges erős gyökerét megörlik» jelígéjű levélke Dux Lajos nevét őrzi. A pályázó dráma pedig: *Az utolsó próféta vagy Jeruzsálem pusztulása*. Nem viszi el ugyan a pálmát, de első szárnypróbálgatásnak meg kell becsülni — a nagy Gyulai ezt a bírálatot írta róla:

«*Az utolsó próféta* csodálatos mű, minőt ritkán olvashatni. A szerző tehetséges ember, tudna erőteljes jeleneteket festeni, de úgy indítja meg cselekvényét és személyeit, hogy az ember egész végig nem tud tisztába jönni vele, hogy tulajdonképp mit akar. Senki a bírálók közül nem tudta igazában megérteni, hogy fő személyeit minő indokok és szenvedélyek vezetik. Egészben véve ily zavart, némely részletben a tehetség annyi szikrájától csillogó művet talán még soha senki sem írt».⁴

Ha már az Akadémia nem jutalmazta a drámát, a Kávéforrás tudott rajta segíteni másutt. Rákosit és Dóczit nagy barátság fűzte Molnár Györgyhöz, ki szintén neves tagja volt a társaságnak. Sőt már előbb hálára is kötelezték Dóczyék. Egy alkalommal Molnárnak „nagyszerű kiállítási látványossága” volt, csak két hiba volt benne: a szerelem és a komikum.

¹ Borsszem Jankó. 1887. 1000. sz.

² Ország-Világ 1883. 308—310. l.

³ *Emlékezések* III. 76. l.

⁴ Akad. Ért. 1868. 144 l.

hiánya. Segítettek rajta. Dóczi Lajos vállalta a szerelmet, Rákosi egy pár komikus jelenettel szötte át.¹

Molnár György készségesen bemutatta 1869 tavaszán a budai Népszínházban az Akadémiánál sikertelenül pályázó darabot. Volt is némi sikere, de csakhamar elfelejtették — a mai nemzedék már címéről sem ismeri² s a szerző sem érdekesítette arra, hogy kinyomassa.³

Az ötfelvonásos tragédia: Meir rabbi családi katasztró-fája összefűzve Jeruzsálem megrendítő pusztulásával. A nagy történelmi tabló és a rabbi családjának pusztulása úgy vegyülnek a drámában, hogy inkább egymás mellett fejlődik ki két katasztrófa, a helyett, hogy a két szálon futó cselekvényt együtt motiválnák. Az összefont elemek aránytalansága, egy nemzet elbukása és egy család egyéni tragédiája, a Duxét meghaladó tudást kívánna. De nemcsak a túlméretezés vall kezdőre, hanem az elhibázott elgondolás is.

Az ifjú Dux Josephus Flaviusnak a *Zsidó háborúról és ... Jeruzsálemnek bevételéről* szóló munkáját⁴ vette forrásul. Flavius érdekesen megírt történelmét dramatizálja és főhőst keres hozzá, hogy valakivel bonyolítottathassa a cselekvényt. Meir rabbiban találja meg, aki mint főpap valóban tűzhalált szenvedett a város égésekor. «... ketten az előkelőbbek közül ... beleugrottak a tűzbe, és a templommal együtt odaégték. Ezek Belgasnak a fia Mejer és Dalaeusnak a fia, József voltak.⁵ Pusztulásuknak oka egy álprófeta jövendölése volt, aki az ellenségtől felbérelve félrevezette a hiszékeny zsidókat. E két motívumból összekölti Meir rabbiját Dux.

A cselekvényt Ben Simson, a tanács tagja, indítja meg. Színleg barátja a rabbinak, valójában ádáz ellenfele. Gyűlölete régi keletű: Meir rabbival egyidőben ő is megkérte Eleázár dúsgazdag leányát. Simsont elutasították, ezóta állandóan hevíti a hosszú. Judithot, a rabbi nejét magához csábítja s elveszi jegygyűrűjét is. Valójában azonban a rabbi hugát, Rachelt szereti s meg is kéri. Judith a hazatérő rabbinak be akarja vallani a történeteket, de az félreértve szabódását, szavába vág:

Neked nehéz kimondani, mit én pár szóval jobban mondhatok: könyörgött, hogy kérd nevében tőlem Rachelt nőül! Ámulsz ugy-e tudatlanom? Mindent tudok. Ő főnkelt lelkű ifjú, s téged bízott meg. Tudod,

¹ V. ö. Rákosi: *Emlekezések* I. 174. l.

² Szász Károly írja: *Budapesti Hírlap*, 1919, 106. sz.

³ Nyomtatásban azóta sem jelent meg — kéziratát a Nemzeti Múzeum őrzi. *Quart. Hung.* 1895. jelzéssel.

⁴ A magyar fordítás — ezt használta Dóczi — teljes címe: *Flavius Josephus ó-kori héber történetírónak, a galilaeai zsidó hadak főparancsnokának, a zsidó háborúról és Jeruzsálemnek Titus Caesar által ostrommal történt bevételéről* írt hét könyve.

⁵ Istóczy Győző fordításában. 430. l.

pénzivel tartozom s ne hogy kérelme hamis színt öltjön, általad beszélt. Derék fiú s Rachel méltó reá! Ég áldja őket.

Judith: (magában) Ég verje őket! (I. fv.)

Ez magában elegendő anyag volna tragédiához. A féltékeny Judith maga siet a bukás felé s magával rántaná egész környezetét. Psychikailag elfogadható a helyzet: Simson gyűlöli adóssát, Meirt, s vesztére tör megaláztatása miatt. Elcsábítja a rabbi feleségét, ki szenvedélyesen támad Simson igazi szerelmére, Rachelre s feldúlja családi boldogságukat. Így ő lenne a cselekvény hőse.

Koholt hírekkel, a Judithtól elcsalt gyűrűvel, majd az adósság követelésével Simson szolgájává teszi a kétségbeesett rabbit. S itt jő a nagy jelenet. A büszke rabbi erkölcsileg is elbukik, midőn Judithot megpillantja Simson házában.

Az egész cselekvénynek a legnagyobb értéke ez az ág. Kár, hogy az író nem elégedett meg e bonyodalommal, hanem még egyéb szálakat is belefon e sikert ígérő vázlatba. Mindenképen össze akarja kapcsolni a rabbi egyéni bukását az egész nemzet pusztulásával, s ez nem válik a darabnak javára.

A tanács előbbi fejét, Bar Kamzát, ünnepélyre hívja meg ellensége, Chanonjah, a tanács akkori feje. De a megjelenő Kamzát véresre ütlegelve kivetteti házából. Ezért az bosszút esküszik. Kamzát megszánja a rabbi s a tanács előtt vádolja a bűnösöket. Simson Chanonjah cinkosa s ekkor felhasználja a rabbi vagyonának pusztulásáról koholt hírt, a gyűrűt s az adósságot. Ezzel akarja menteni a bűnösöket.

A darab eddig határozottan a *Velencei kalmár* hatását árulja el. Sőt itt-ott gondolatismétlésekre is bukkan az olvasó.

Rabbi: ... Óh hát nincs hazug Jeruzsálemben, csak az én szemem? Nincs eszelős, csak én? Nincsen gyalázat, csak a Meir fején? (II. fv.)

Shylock: ... Nincsen a földön szerencsétlenség, csak a mi az én vállamra hull; nincs sóhaj, csak a mi az én számon fakad, nincs könny, csak amit nekem kell ontanom. (III. 1.)

Hasonló visszaemlékezés a gyűrűjelenet is.

Judith: ... Az égre! ez mátkagyűrűm, Meir adta s mondá, hogy holtomig viseljem tölle. (I. fv.)

Bassanio: De jó uram, nőm adta ezt a gyűrűt. S ujjamra húzva nagy esküt kívánt, hogy másnak nem adom, pénzért vagy ingyen, sem el nem veszítem. (IV. 1.)

Az író a féltékenységből és bosszúból táplálkozó cselekvény-ágot ezzel nyitva hagyja s a katasztrófa előtt átcsap bibliai drámaköltésbe. Bar Kamza átkozódása mintegy előrevetett árnyéka a következő négy felvonás eseményeinek.

A történeti mozzanatokhoz már az eddigiekben is felhasználta Josephus Flaviust, Bar Kamza cselvetéseit még épen forrásából meríti. Kamza lázadásáról visz hírt Titusnak

s bizonyítékul áldozati állatot küldet vele a zsidó papokhoz, de azok visszautasítják, mert megsebesített állatot vitt áldozatra. Ezt megtaláljuk Flaviusnál is:

«Jeruzsálemben egy bizonyos Eleazár . . . rávette az áldozatokat bemutató papokat arra, hogy senkinek, aki nem a zsidó nemzetből való, el ne fogadják az adományait és beküldött áldozati tárgyait. S ezzel lett a római háborúnak a magva elvetve, és az anyaga megadva, mert ezzel visszautasították a császár áldozatadományait, melyek a római népért bemutatnati szokták . . .»¹

Ez a motívum kapcsolja bele Meir tragédiáját a nagy történeti drámába. Az eddig történetek érlelik meg Meirben és Bar Kamzában az elkeseredett dacot. S ezzel szervezi meg Dux az élesen szembeforduló zsidó pártokat.

A tanács a várost át akarja adni az ellenségnek s ezért cselhez folyamodik. Zacharjah eltemetteti magát, de a városból kivitt koporsójából visszatér és az álmélkodókat rá akarja venni a város átadására.

Ez sem a szerző romantikus fogása, hanem a hagyomány szolgálatára kezebe.

«Simon Jeruzsálem ostroma alatt . . . valami rejtettebb helyen levő csatornába ereszkedett le; . . . azzal a számítással, hogy a rómaiakat majd megdöbbenve rászédheti, csatos fehér zubbonyt öltött magára, fölibe pedig egy bíbor köpönyeget vetett, s így kiöltözködve, azon a helyen, ahol a templom azelőtt állott, a föld alól előbújt. Eleinte persze nagyot néztek azok, akik meglátták.»²

Zacharjah életével fizeti meg csaltságát: Meir leszúrja. S ekkor valóságos vérfürdőt rendeznek az ellenségeskedők, úgyhogy életben csak Meir marad. Bár eddig állhatatosan ellenezte Kamza ármánykodását, s megjövendőlte Jeruzsálem pusztulását, most már ő vállalja az ostromot. S e fordulattal elejti kezéből Dux a jól vezetett dráma szálait. Odaállítja egy önmagától már-már elbukó mozgalom élére fizikailag, erkölcsileg elsanyargatott emberét, és Josephus Flavius rémes, mesteri képeit az éhínségről, a saját gyermekét megevő Máriáról, stb. előttünk elvonultatva, megadja neki a római imperátor kegyelemdífését. Előbb azonban meg kell érnie, hogy Judith gyermekét, Judithot és Rachelt megöljék. Csak azután szabadulhat meg e rettenetes földi ítélettől.

Hol itt az igazság, kérdezhetnők. Ki követ el e drámában oly botlást, amely könyörtelenül elbuktassa a hőst. Először Ben Simson intrikál, összeküszálja a rabbi életét s megtépázottan elbocsátja. A családi dráma kibonyolítás nélkül nyomja a cselekvők és olvasók lelkét. De íme Bar Kamza átjátssza

¹ Istóczy: 170. (II. k. XVII. f.)

² Istóczy: 445. (VII. k. XX. f.)

az egészet bibliai históriává s addig egyengeti az eseményeket, míg a vele mindig jöttvő rabbit ő is az örvénybe rántja. Meirben még nem halt ki a becsület, még ideálok élnek lelkében. Némi megnyugvás a sok zűrzavar után. De csak pillanatokra! Mert most meg Dux Lajos maga vezetgeti elgyötört rabbiját s talán már ő is szabadon engedné, de a Jeruzsálem nyomorának hosszas, borzalmas dramatizálása közben megérkeznek a rómaiak, s miután minden gazember elpusztult, és a rabbinak minden kedvese elvérzett, az ártatlan embert agyonszúrják a rómaiak.

A bűn itt Dux Lajost terheli. Ugyanis a nagy hatás kedvéért szinte az egész Josephus Flaviust színre akarta hozni s a nagy tömegek, az események vad árja őt magát is elsodorta.

Kétségtelenül, valóban igaza van Gyulai bírálatának. Azt azonban nem tagadhatjuk, hogy hatást ne tenne ránk az *Utolsó próféta*.

Különösen sok szépséget lel az olvasó Simson—Rachel párbeszédeiben. Itt Dux maga beszél szerelmével. E szerepet Rákosi Szidi játszotta¹ s «játékával a közönség osztatlan tetszését vívta ki.»

E darab már jelzi a jövő drámaíró erősségét. A szellemes fordulatoság, az érdeklődés állandó fokozása, a 'nagy jelenet' ügyes előkészítése, stiláris könnyedség s a dikciót megaranyozó enyhe érzelmesség már mind benne él e kísérletben.

Az *Utolsó próféta* mintegy fotográfiája a pozíciót nyert, szenvedélyes Dux Lajosnak. Fotográfiája a kirobbanó nagyotakarásnak, mely féktelenül buzog, mint a Kávéforrás «cím-tábláján szinte vulkánikus erővel előtörő kapuciner-zuhatag.»²

S ezzel be is zárul az ifjú Dux Lajos politikai s irodalmi működése. A huszonöt éves ifjú örökre elhallgat, hogy átadja helyét a határozottabb irányt vevő férfiúnak, az egyszerre híres drámaíró Dóczi Lajosnak.

II.

A Kávéforrás irodalmi programja a szakítás a jelennel, a visszatérés a szabadságharc előtt meghonosodott romantikához. Ez a visszapártolás jelenti az újromantikus irány kifejlődését és gyors hódítását. A közönség a nagy megpróbáltatások után örömmel veti magát az életet feledtető álmok országába. Az újromanticizmus zsongító balzsam a felzaklatott idegekre, s bár hazug ámitását érzi a néző, örömmel köszönti az emberiség örök barátját, a mesét a színpadon. A reakciót azonban az európai helyzet is támogatja. A német és francia romantika

¹ V. ö. Szász Károly: Bp. Hírlap 1919. 106. sz.

² Balla Vilmos: *A Kávéforrás*. 51. l.

már közvetlen szomszédságunkban, Bécsben is teljes virágzásban pompázik, innen már csak egy lépés az út hozzánk, csak kaput kell nyitni a jövevény előtt.

A fogadtatást a Kávéforrás készíti elő. Rákosi és nyomában Dóczi karolják fel a legjobb időben. Ugyanis «az Arany—Gyulai-kört leszámítva, mindennemű irodalmi hagyomány teljes kimerülését látjuk. Íróink és költőink többnyire harmad- és negyedrangú tehetségek, belső hivatás nélkül, megszokásból, pénzkéretért, amatőrködve irnak, idegen minták után. A külföldi divatokat felkapják, össze-vissza forgatják, s unottan elejtik, mikor más valami újdonság kerül szemük elé»,¹ jegyzi meg korunk nagy történésze. Az egész irányt a kor talajtvesztett értelmiségi színvonalához méri és a Rákosi—Dóczi drámaírást ephemer életű importcikknél többre nem becsüli. Ítéletének megalkotásában — úgy érzem — nemcsak a korabeli kritika, hanem a jelenből irányított szemlélet is vezette. Az idő valóban igazolni látszik Szekfű szavait. De ebben a politikai, társadalmi körülmények is élénken közrejátszottak. Rákosi és Dóczi tehetsége jóval többre futotta az ephemer utánzásnál és vértelen másolásnál. Határozott tervszerűség vezette őket irodalmi pályájukon. «Nekem mint drámaírónak becsvágyaim voltak. Én azt gondoltam, én vagyok hivatva arra, hogy Shakespeare reális romantikáját és Racine puritán, pedáns klasszicizmusát összeszövöm egy harmadik fajjá. És azt hittem, a szárnyas poétai formákat, a verset, a lendületet, az általános emberit összebékitem a modern élettel...»² írja Rákosi. Tehát Shakespeare modernizálása lebegett szeme előtt. A szándékot alapos Shakespeare-tanulmányozás, fordítgatás követte, melynek állandó szemlélője a lakótárs, Dux Lajos, E közben alakul ki a híres *Csók*, mely ma is ismertté teszi írója nevét.

A *Csók* «Tévedés az élet, nem élt, ki nem tévedt» jelígyével pályázott az 1872. évi Teleki-jutalomra s megnyerte az Akadémia száz aranyát. E siker jelenti a szerzőnek bevonulását a magyar irodalomba, de forrása is egyben sok harcnak, támadásnak, mely végigkíséri egész életén.

A darab gondolatát, sőt meséjét Rákosin keresztül Shakespeare adja az író tollára. Mikor Rákosi inkább «kísérletképen, semmint komolyabb szándékkal» Shakespeare *Loves labours lost* című vígjátékát fordította, egyszerre eszébe jutott Dóczinak, hogy érdemes volna Shakespeare vígjátékának témáját tovább szőni.³ Ebből a gondolatból sarjadt ki a *Csók*. Shakespeare-nél a navarrai fejedelmi udvar hadat üzen a szerelemnek, s az egész udvar egy csomó házassággal cáfolja meg

¹ V. ö.: Szekfű id. mű, 370.

² *Emlékezések* I. 160.

³ Rákosi mondja: *Emlékezések* II. 22. l.

különböző fogadalmát; a *Csók*ban Navarra fejedelme a csókot tiltja el alattvalóitól, csak azért, hogy már a harmadik felvonásban maga üzzön, kergessen egy parasztleányt a tilos csókért. Shakespeare meséjén ennyit változtat írónk. Mintegy — Rákosi módján — realizálja Shakespeare meséjét s annak absztrakt, ironikus humorát konkrét, cinikus helyzetkomikumra váltja fel. Megtartja a darab keretét, de át- meg átszővi egyéni vonásokkal. A mesejátékba csempészett aktualitások bizarrságot kölcsönöznek a drámának, melyet kissé bizonytalankodva méltat és jutalmaz az Akadémia.

«A *Csók* drámai gyengeségek és költői erények sajátságos vegyülete; régi, csaknem mythosi korban játszik, de egy örök gyengeséget tesz nevetségessé, t. i. azt a feddhetetlenségi szenvelgést, könnyű erkölcsösöködést, mely az alkalomhiányból magának erényt csinál. Szerző teljes tájékozottsággal bír a drámai forma iránt, de nem volt képes elég jó cselekvényt alkotni s szerencsés alapeszméjét nagyon sok önkényeskedéssel, hogy ne mondjuk, erőszakoskodással oldja meg . . . az egész phantastikus mű, de egy tagadhatatlan költői erő nyomtatáival».¹

Kevéssel ezután Gyulai Pál komoly bírálatot közöl az egész újromantikus irányról.² Alapjában megtámadja, mert Shakespeare leggyengébb darabjának leggyengébb tulajdonságait észleli termésein. Lily (Euphuus, 1579) euphuismusát már a XVI. században nyakatekertnek ítéli s ezért mintegy megbélyegzi a *Felsült szerelmeseket* (*Loves labours lost*). Képzeltető, mint itél a *Csók*ról, mely ennek magyar másolata — s hozzá Tóth Kálmán bizonyos méltánylással bírálta az Akadémián. Hibáztatja írónkat, hogy hajhásszák az élcet, szójátékot és mesterkéltséget beszédmódot. A stílus izetlenségét növeli a rosszul és rossz helyen alkalmazott népieskedés, melyet csak a gyenge nyelvérzék magyaráz. Az iránynak — írja Gyulai — legfőbb baja, hogy elhanyagolja, sőt nem is tartja szükségesnek az emberi szív és viszonyok hű rajzát, s a cselekvényt annál költőibbnek hiszi, mennél inkább hiányzik belőle a józan ész. Nem tagadja, tudnak egy-egy sikerültebb jelenetet írni, sőt bájjal adnak vissza egy-egy érzést, de következetes jellemalkotásra még csak nem is töreksenek. Az írók nagyon sokszor maguk szónokolnak hőseik helyett, s ez nem válik drámájuknak előnyére, mely mindig hajlik a hőbortszerúségekhez.

Gyulait e bírálatában, mint mindig, a teljes tárgyilagosság vezette, de szavai élességével személyes ellenségeket is szerzett magának. Maga ellen haragította Tóth Kálmánt is, mert miközben a Dóczi nagy ünneplését bírálja, nagyot üt rajta: «E vigjátékot az akadémia megjutalmazta, ami mutatja,

¹ Tóth Kálmán bírálat. Akad. Értes. 1872. 102. l.

² Budapesti Szemle IX. k. (1875) 408—427. l.

hogy elég engedékeny, de ha már tette, jobb lesz vala, ha mással irat róla bírálatot, s nem Tóth Kálmánnal, aki népszerű drámaíró lehet, de minden esetre gyöngé kritikus».¹

A *Csók* előadása a két bírálat között, 1874 január 11.-én, történt a Nemzeti Színházban. A közönség hangulata még a bíráló tollát is magával ragadta s a darabhoz méltó, költői stílusban dicséri másnap az író:

«... Álom volt ez az egész est, álom a közönségre nézve, mely egyszerre egy új szellem hajnaluvallatát érezve, elfogulatlanul engedte magát elringattatni... álom a költőre, ki ezt a regét úgy költötte s olyannak, ahogy s amilyenek az igaz tehetség megteremti zsenyéjét...»²

A négyfelvonásos darabot háromra rövidítette a színház, s ez itt-ott az érthetőség rovására esett. A híres Molnár György rendezte s kiváló ügyessége igen erősítette a darab sikerét. Dóczi az előadás közben érkezett meg Bécsből s hétszer egymásután kihívta a lelkesedésében valósággal ujjongó közönség.³ Hevesi Lajos (Reform) szerint a zártszékek ingyencei s a karzat írástudói egyaránt meg lehettek elégedve. A Fővárosi Lapok pedig lelkesedve ujjong fel: «Olyan este volt, midőn a kritikus is eldobja kezéből a bonckést, hogy tapsoljon a tapsolókkal.» Maga Szász Károly is sokra tartja a *Csók* koncepciójában mutatkozó bájta, mely az egész darabon előmlik. Noha valószínűtlenségek és lehetetlenségek összevisszasága e darab s nem az élet valószerű képe.

Talán épen Hevesi szavai indították arra Gyulait, hogy a színpadi sikert is boncolgassa: «Tetszett benne néhány lyrai hely, különösen a csók dicsőítése, amely ily alakban nem illik a parasztleány szájába, ha jól emlékszünk, reminiscencia is, de mindenesetre jól van írva, aztán tetszett az erős csókolózás, amelyet színészeink egész virtuózitással érzékítettek, és végre egész tűzbe hozta a karzatot az a jelenet, hogy a leány a papot felmászhatja a fára, hogy neki almát szakítson, a leány pedig elveszi a lajtorját s a pap a fán akad. Ez volt még a legérthetőbb a darabban, mert a kúszált és zavaros mesét alig értette mivel, nem mivel egyaránt.»⁴

A közönség és sajtó nagy elismerése joggal biztatta Berczik Árpádot, hogy válaszoljon Gyulainak. Kissé gúnyosan jegyzi meg, hogy Bécsben kitörülték a papot — nem pap mászik a fára, mégis tetszik a *Csók*.⁵ Egész csatározás kezdődik ezzel. Gyulai cáfolja Bercziket,⁶ ennek segítségére siet a Petőfi

¹ U. o. 421. l.

² Pesti Napló 1874. 11. sz.

³ Szász Károly írja. Budapesti Hírlap. 1919. 106. sz.

⁴ U. o. 422. l.

⁵ Ellenőr 1877. 62. sz. Argus = B. Á.

⁶ Ellenőr 1877. 63. sz.

Társaság Lapja¹ s szenvedélyesen megtámadja Gyulait, hogy restelt a *Csók*ról nagyobb tanulmányt írni s helyette az egész ifányt bírálva csak bizonyítéknak használja Dóczit. Majd meg a Hon és a Magyarország csap össze. Dóczit, esküvőjéről írva, Reviczky a *Csók* halhatatlan költőjének nyilvánítja — talán hálaképen verseinek német nyelvre fordításáért. E halhatatlan jelzőért Ábrányi Kornél egész csokrot nyujt át gúnyvirágaiból Dóczinak s *Csók*jának akadémiai sikerét a bírálók gyarlóságából magyarázza inkább, mintsem annak költői szépségéből.²

A «drámai gyengeségek» és «költői erények» e sajátságos vegyülékét a tudományos bírálat lesujtja, a közönség tetszésorkánja éig magasztalja. Hol keressük hát az igazságot? Vegyük fel magunk a Fővárosi Lapok kritikusanak eldobott bonckését, mi már menten a mellékes ráhatásoktól tárgyilagossabban láthatjuk a *Csók*ot.

Az ifjú Dóczy mintájául egy Shakespeare-vígjátékot választ, melyben hóbort a küzdelem magja, tehát a küzdők csak bukásukkal adhatnak kielégítő megoldást a bonyodalomnak. A felsült szerelmesek megérdemelten buknak el: akaratuknál erősebb érzelmet, a szerelmet akarják legyűrni egy gyöngye akaratú tevékenységgel: az önműveléssel. Komikus és megnyugtató a vég: a szerelem előtt meghódol a tudomány. Dóczy a közös alapra önállóan épít. Elhagyja mintáját és az erkölcsi világ területére vezet át bennünket. Az ifjú, nagyot akaró lélek erkölcsi elméletéről mutatja ki, hogy mennyire másképen teljesül az ki a gyakorlatban. Az Alkalmos és a Kényszerűség elbuktatják az erényhőst — vagy megfordítva: mily könnyen mond ki az ifjú lélek erkölcsi imperativusokat, midőn a gyakorlati élettől távol csak az ábrándvilágban mozog. E célkitűzés kétségtelenül cinizmust kíván az írótól, mégpedig úgy, hogy bizonyos irónikus fölényvel bírálja az általános emberi gyarlóságot. Erre Dóczy alkalmatlan. Az ifjúban nyoma sincs az érett cinizmusnak, csupán a korában divatos életfelfogásnak áldoz: hajlik a dekadencia felé s szívének tiszta vágyakozását mintegy lealacsonyítja szabadkőműves otrombasággal. Mert csak ennek nevezhető Sobrinus atya alakja, vagy még helyesebben groteszk figurája. Bécs jobb ízlése, lám, már nem fogadta el ezt az izléstelenséget. Épen ezzel a karzatnak való kelvességel válik alsóbbrendűvé nagy magyar elődjéhez, Vörösmartyhoz képest. Hiszen másban mindenképpen Csongort éli át. Megtartja a shakespearei keretet, de a belső tartalmat magából meríti. A lobbanékony ifjú szerelmi sóvárgása e darab. A csalódott szerelmes légi ideálkeresése a cél, mely gyámoltalankodó érzékenységgel búvik el a sorok között.

¹ 1877. 11. sz.

² Magyarország 1879. 292. sz.

A lírai fellobbanások nem annyira a bú melancholiáját, mint inkább a szenvedély fokozódó lángját hordozzák — külső formájukban. Lényegükben a csalódás fájó melódiája bong:

Király: Óh ne vedd vissza kimondott szavad
 Az kell nekem, ép az, mi nem szabad,
 Mit minden tilt s mit minden megkíván,
 Szilaj győzés szilaj küzdés után;
 Oltárról rablott véres áldozat,
 Perc édenért egy létnyi kárhozat;
 Órult szabadság, szétűzött bilincs —
 Nem csók, nem édes, hogyha tiltva nincs. (IV. fv.)

A szív vágya szól a tiszta szerelem után, menten minden földi megzavartatástól. Épen ezért nem is kell ide logikailag kifogástalan cselekvény, sem tragédiákhoz kiképzett jellem. Mesedráma a *Csók*, mely egy lángoló szívű ifjú szerelmi sóvárgását, vergődését zengi szép költői nyelven. De kár, hogy az érzelem szertelenségének másolata a szerkezet is. Bizonyára az író előtt lebegett a *Szentivánéji álom* is, melynek lázas összevisszasága rányomja jegyét a *Csókra*. Itt hát a magyarázata az ítéletek ellentétességének. A tudományos bírálat a felépítést kárhoztatta, a jellemzés és cselekvényfejlesztés tökéletlenségét kifogásolta. A Kávéforrás, meg a nagy közönség pedig a fiatal, érzékenylelkű, modern szerelmes vívódását érezte meg a színpadon s örömmel ünnepelte költőjét.

A sok pártoskodást már nem nézte végig az író. Bécsbe ment Andrássyval, 1872-ben. Magával vitte a színházlátogatók sok tapsát, a sajtó ünneplését s egy szép magyar nevet, melyet épen e darabjával szerzett. Az akadémiai pályázaton ugyanis Dóczi Lajost írt a jelíges levélbe. Igen ám, de álnévvel nem kaphatta volna meg a pályadíjat. Ezért hirtelen megmagyarisította nevét Duxról Dóczira.

A *Csók* ma már hatvan esztendő, de ma is üdit és felvillanyoz. Csengő-bongó zenéjükkel, ábrándos hangulatukkal elbájolnak a lírai betétek. Ki ne ismerné el szépségét Carlo tanításának: a Szükség és az Alkalom képes meghatározásának. Vagy ki ne élvezné a tiltott csók édességét hirdető, szédítő szenvedélyességet!

A sok támadást enyhítette a *Csók* nagy kedveltsége; a Nemzeti Színházban 1874-ben a legnagyobb sikert aratott dráma: harmincszor adták¹ — 1911-ig hetvenkétszer. Még szerb nyelvre is lefordították.² Épen ezért joggal emelhetjük megbecsülendő darabjaink közé e költőien dramatisztált álmoképet.

ROMHÁNYI GYULA.

¹ Paulay Ede *székfoglalója*. Kisf.-Társ. Évl. XIX. 344.

² Hadzsics Antal: *A szerb sztnészet Magyarországon*. Kisf.-Társ. Évl. XXVI. 111.

ADATTÁR.

EGYKORÚ IRATOK SZÉCHENYI ELMEÁLLAPOTÁRÓL ÉS HALÁLÁRÓL.

(Második közlemény.)

In welcher Weise Dr. Görgen den Grafen auffasste.

Die nun folgenden von Dr. Görgen als «Krankengeschichte¹» niedergeschriebenen Beobachtungen über den langjährigen Gast seines Hauses möchten wir mit einem grossen Bilde vergleichen, welches weniger durch die Details, als durch die Allgemeinheit der Auffassung zu wirken bestimmt ist. Wir enthalten uns jeder subjectiven Bemerkung über das Vorkommende und überlassen es dem Leser, sich das Urtheil über dieses Schriftstück selbst zu bilden.

Graf Stefan Szechenyi von Sarvary-Felső Vidék k. k. Kämmerer und geheimer Rath (wurde am 21 Sept. 1792² zu Wien geboren und) war verlässlichen Nachrichten zu Folge bey seiner Geburt ein sehr schwächliches Kind. Eine ausgesprochene scrophulöse Anlage erforderte beständige, sorgfältige Pflege und erst in dem Knabenalter von 8 bis 10 Jahren machte die natürliche Entwicklung so gedeihliche Fortschritte, dass für die nächste Lebensperiode nichts weiter zu befürchten stand. Die geistige Entwicklung war immer mangelhaft, aus Grundsatz wurde jede geistige Anstrengung vermieden, und später als gewöhnlich erlernte der junge Graf die Anfangsgründe der sogenannten deutschen Gegenstände, als Lesen, Schreiben, Rechnen ect. Der erste Religionsunterricht machte auf ihn einen bedeutenden Eindruck, jedoch nach seinem eigenen Geständniss, keinen günstigen.

Die jugendliche Seele war gleich von Scrupel aller Art erfüllt und die Art und Weise wie man gewöhnlich Kindern die Begriffe von Gott, Engel, Teufel, Himmel, Hölle etc. bezubringen pflegt, war nicht geeignet diese Scrupel zu lösen. Hier muss bemerkt werden, dass der Graf im Hause seines Vaters eine ganz und gar *deutsche* Erziehung genoss, die Umgangssprache im väterlichen Hause war die deutsche, und die deutsche Sprache ist als die Muttersprache des Grafen zu betrachten.

¹ Dr. Görgen ezt terjesztette a bíróság elé védelemként. Terzky Görgen védelmét kihagyásokkal közölte. Minthogy sikerült az eredeti másolatot megszerezniem, sarkos zárójelben közlöm a kihagyott részeket is.

² Ez téves 1791 helyett.

Im Jahre 1809 trat derselbe in die Armee als Oberlieutenant im Generalstabe in dem Alter von kaum 17 Jahren; sein Körper hatte sich doch so weit gekräftiget, dass die Strapazen eines, wenn auch nur kurzen Feldzuges keine nachtheiligen Folgen hinterliessen. Der Graf machte auch die Feldzüge der Jahre 1814 und 1815 mit, trat dann in die diplomatische Carriere,¹ welche er, so wie den Aktivdienst in der Armee im Jahre 1819 oder 1820 beym Tode seines Vaters verliess.² Nachdem derselbe die ihm aus der väterlichen Verlassenschaft zugefallenen Güter übernommen hatte, machte er verschiedene Reisen und besuchte zu wiederholten Mahlen England, wo er alle jene politischen und politisch-ökonomischen Ideen einsog, die er später [ohne aller historischer und staatswissenschaftlicher Kenntniss] auf ungarische Verhältnisse und Zustände anzuwenden versuchte. Das Jahr 1825 bildete einen entscheidenden Wendepunkt in der Lebensgeschichte des Grafen; in diesem Jahre fühlte er sich plötzlich berufen von seinem Rechte als ungarischer Magnat Gebrauch zu machen und erschien auf dem damaligen Landtage; hier war es, wo er zum ersten Mahle öffentlich sprach; die bey der Magnatentafel übliche lateinische Sprache war ihm fremd, um deutsch zu sprechen war er zu stolz, somit musste er ungarisch sprechen, wo von er nicht viel mehr wusste, als man eben für den Dienst- und Stallpersonale brauchte. Er gab sich später viele Mühe, sich im Ungarischen zu vervollkommen; echte, streng grammakalisch gebildete Magyaren hatten aber immer nur ein mitleidiges Lächeln für die Sprachkenntnisse des Grafen.³ Vom Jahre 1825 angefangen bildete die Politik die Lieblingsbeschäftigung des Grafen; er widmete sein Leben der politischen Agitation; ohne deutlich ausgesprochener Richtung war er heute Democrat, morgen altconservativ, er gehörte keiner Parthey an, kokettirte aber mit jeder. Sein beständiges Streben war auf Befriedigung seiner grenzenlosen Eitelkeit gerichtet, so entstand das Casino, die Academie, die Pesther Brücke etc. bis endlich sein beständiger Antagonist *Kossuth*, im Jahre 1848 allen diesen Machinationen ein Ende machte und Szechenyi, dem längst die Ereignisse über den Kopf gewachsen waren, sich plötzlich mit seinem Todtfeinde, dem gefährlichen Agitator an demselben Ministertische sah. Schon nach wenigen Tagen wurde Szechenyi auf diesem, selbst für ein hochgebildetes politisches Genie höchst schwierigen Posten von einer derartigen Verzweiflung ergriffen, dass er schon damals dem Selbstmorde nahe stand. Als zu Anfang des Monathes September 1848 der Zeitpunkt herannahte, der den ungarischen Ministerium den legalen Boden entzog, auf dem es bisher gestanden, so erreichte Szechenyi's Verzweiflung den höchsten Grad, die Angst vor der möglicher Weise entfesselten Volkswuth zwang ihn zur Flucht und da er sich weder in Pesth, noch in Wien, noch auf seinen Gütern sicher glaubte, kam er am 7. September 1848 in begleitung seines Hausarztes Dr Ballogh in meiner Anstalt an, nachdem er am vorhergehenden Tage bey Gran in der Donau einen Selbstmordsversuch gemacht hatte.

¹ Ez téves.

² Ez is téves.

³ Ez adatokat az önmagát kegyetlenül vádoló Széchenyi panaszából vette.

Ich glaubte diese historische Skizze über das Leben des Patienten vorausschicken zu müssen, um den Bericht über den eigentlichen Krankheitsverlauf dadurch, wie ich glaube, verständlicher zu machen.

Der Graf war bey seiner Ankunft an Händen und Füßen gebunden, und schrie und tobte dergestalt, dass er an das Bett gegürtet werden musste. Dieser von boshaften Berichterstattern vielfältig geläugnete Umstand kann noch heut zu Tage durch meinen jetzigen Portier, Georg Reschenauer, damals Gärtner in der Anstalt, der in der ersten Nacht einen gefährlichen Fusstritt von dem tobenden Pazienten erhielt, glaubwürdig bezeugt werden.

Die Gespräche des Grafen deuteten auf den höchsten Grad einer Mania desparatoria mit religiöser Grundlage. Er klagte sich beständig selbst an, als Verräther an dem ungarischen Vaterlande, als Verräther an der regierenden Dynastie, klagte sich an, die furchtbare Revolution, deren Ausbruch zu jeder Stunde zu erwarten stand, durch sein Kokettieren mit der demokratischen Parthey heraufbeschworen zu haben. Er behauptete, das Maass seiner Sünden sey so voll, dass ihm jede Möglichkeit einer einstigen Aussöhnung mit Gott abgeschnitten und seine Seele der ewigen Verdammniss verfallen sey. Zu diesen folternden Gewissensbissen gesellte sich die grösste Angst von den täglich zu erwartenden politischen Ereignissen, die endlich der Monath October in der Art brachte, dass dem Grafen nichts verheimlicht werden konnte; einzelne Gefächte, die in der Nähe der Anstalt stattfanden, endlich die bedeutenden Truppenbewegungen in der zweiten Hälfte des October und das darauf folgende Bombardement der Stadt versetzten ihn fortwährend in die höchste Angst und zwar nicht, wie man vielleicht glauben wird, vor den k. k. Truppen, sondern vor einem möglicher Weise noch gelingenden könnenden Vorrücken seiner eigenen Landleute und des Wiener Proletariates.

Die Aufnahme des Grafen Szechenyi in meine Anstalt würde in gewöhnlicher Weise mit beygelegtem Zeugniss des Dr Ballogh bey der hohen Statthalterey gemeldet. Die damaligen Verhältnisse brachten es mit sich, dass beinahe kein Besuch im Verlaufe der beyden ersten Monathe zum Patienten kam, seine Gattin ausgenommen, die im Monathe October einmahl von Zinkendorf herauf kam, aber vom Grafen nicht vorgelassen wurde. Im Verlaufe des Spätherbstes und auch darauf folgenden Winters empfing der Graf keinen Besuch, beschäftigte sich gar nicht, ging zur Tageszeit in seinen Zimmern beständig auf und ab zerzte dabey an seinen seidenen Schnupftüchern herum, dass sie häufig in Fetzen zerfielen, plauderte viel mit mir, meinem Assistenten, seinen Wärtern und anderen Dienstleuten des Hauses, wollte aber durchaus nicht von seiner Familie hören. Der Schlaf war ziemlich ungestört, der Appetit meistentheils gut und wurde nur durch zeitweilige Verdauungsbeschwerden, die mit einem Gallenleiden in Verbindung standen, unterbrochen. Dieses Gallenleiden trat zuweilen in der Form der heftigsten, stundenlang andauernden Kolik auf, so dass ich auf die Vermuthung kam, dass diese heftigen Schmerzen durch Gallensteine herbegeführt werden, welche mit grosser Schwierigkeit die Gallengänge passiren; die sorgfältigsten Nachforschungen führten aber nie zur Entdeckung von Gallensteinen.

Eine Art geistiger Apathie trat nun ein, die Gespräche, die der Graf so zu sagen nur allein führte, indem er Niemanden zu Worte kommen liess, drehten sich immer um dieselben Gegenstände: ewige Verdammniss wegen seiner vielen Sünden, besonders wegen Zerstörung der ungarischen Nationalität, — der beständige Vorwurf, dass er nicht in das ungarische Ministerium hätte treten sollen etc. etc. waren die tausend Mal sich repetirenden Gesprächsthemas; zu dieser gewiss krankhaften Geschwätzigkeit gesellte sich eine derartige Gleichgültigkeit gegen äussere Convenienz und überhaupt gegen die gewöhnlichen Postulate einer guten Erziehung, dass der Graf z. B. nur mit Gewalt zum Wechseln der Leibeswäsche, zum Waschen von Gesicht und Hände, zum Schneiden der Haare und Nägel ect. gezwungen werden konnte. Wenn man ihn nicht erinnerte, so vergass er sich bey Tische dergestalt, dass er weder Messer, Gabel, noch Löffel gebrauchte.

Nach und nach trat doch das Bedürfniss einer Beschäftigung ein. Der Graf fing an mit seinen Wärtern die einfachsten Brettspiele, als Mühlfahren, Damenziehen, Festungsspiel, Kapuzinerspiel ect. zu spielen und vertiefte sich dabey so, dass er manchmal beynahe darüber vergass, schlafen zu gehen. Erst später im Jahre 1851 oder 1852 erwachte die Passion für das Schachspiel, wovon er durch einige Jahre so zu sagen gänzlich absorbiert wurde.

Nach und nach schwand auch der früher unüberwindbare Widerwille gegen Besuche; alle ihm nahe stehenden Personen wurden vorgelassen; die meisten aber nach kurzem Aufenthalte unter irgend einem Vorwande aus dem Zimmer gewiesen; auch die herrschaftlichen Beamten von Zinken-dorf und den übrigen Gütern besuchten den Grafen, jedes Gespräch über Oekonomie und Geldangelegenheit wurde aber von ihm damals sorgfältig vermieden, und zwar gewöhnlich mit der Bemerkung, dass jeder Gedanke an Geld ja doch überflüssig sey, da nächstens alles zu Grunde gehen müsse und der ungarische Adel betteln gehen müsse. Im Jahre 1852 und 1853 wiederholten sich jene schon oben erwähnten Gallenkoliken, ohne weitere Folgen zu hinterlassen. In diesem Zeitpunkte, so wie auch während der folgenden, besserte sich die Stimmung des Grafen auffallend; die melancholischen verzweiflungsvollen und nur Verderben und Unglück aller Art weissagenden Gespräche schwanden immer mehr und eine gewöhnliche, mitunter sogar heitere Conversation trat an die Stelle; der Graf fing auch nach und nach an auf seine Toilette zu sehen, obwohl man, besonders in den letzteren Jahren mit Sorg und Recht sagen konnte, dass gerade sein Anzug, insbesondere wenn er mit *ungewöhnlicher* Sorgfalt gewählt und geordnet war, einen Anblick darbot, der keinen Zweifel über seinen geistigen Zustand aufkommen liess. Der Graf hatte den Grundsatz, nur 3 Nationen für vernünftig zu halten: die ungarische, die türkische und die englische. Sein Anzug war ein Mixtum compositum von ungarischem und türkischem Costume, in welchem man allerdings in einer Irrenanstalt, aber durchaus nicht an irgend einem anderen Orte sich hätte blicken lassen dürfen.

Ungefähr in das Jahr 1855 fällt eine Veränderung in der Lebensweise des Grafen, welche für die Folge, besonders als Hauptmoment in Betreff des später dadurch möglich gewordenen Selbstmordes von höchster Wichtigkeit war. Der Graf fing zu dieser Zeit an, sich um Geldangelegenheiten zu

kümmern und sich von seiner Gattin Geld bringen zu lassen und verschiedene Ausgaben zu machen. Ich unterliess nicht, die Frau Gräfin hierauf aufmerksam zu machen, dass man Geisteskranken gewöhnlich kein Geld in die Hand gebe, was hier um so mehr zu beachten wäre, da der Graf nicht unter Curatel stünde und doch früher oder später Rechenschaft gefordert werden könnte. Man beruhigte mich damit, dass es sich nur um sehr unbedeutende Beträge handle und dass bey der dem Grafen eigenthümlichen Sparsamkeit kein Missbrauch zu befürchten sey; übrigens behauptete die Frau Gräfin und ebenso die übrigen Familienmitglieder, dass eben deshalb, weil der Graf nicht unter Curatel stünde, die Behörden bis jetzt keinen triftigen Grund hiezu gefunden hätten und hieraus deutlich hervorgehe, dass der Graf mit seinem Vermögen nach Gutdünken schalten und walten dürfe. In der nach und nach erwachenden Lebenslust des Patienten, so wie auch in dem Umstande, dass er sich wieder mit Geldangelegenheiten abgab; erblickte die Familie einen Grund, sich der Hoffnung hinzugeben, dass der Graf bald freywillig die Anstalt verlassen und sich auf seine Güter begeben werde; meine oben erwähnte Einwendung wurde daher von der Familie nur als ein Hinderniss betrachtet, welches ich der herannahenden Heilung des Patienten entgegen zu setzen Willens sey und leider machte dieser niedrige Argwohn die Familie so oft taub gegen meine gewiss immer wohlgemeinten Warnungen. Bey meiner ersten Unterredung mit Herrn Hofrath von *Czapka* wurde diese Geldfrage ebenfalls erörtert; die Meynung des Herrn Hofrathes ging dahin, dass, wenn keine Curatel aufgestellt wurde, und überhaupt bis jetzt unbegreiflicher Weise noch nicht aufgestellt worden sey, in dieser Sache nichts zu machen wäre.

Als meine Vorstellungen in dieser Angelegenheit bey der Frau Gräfin immer dringender wurden, so fand man ein leichtes Auskunftsmittel; der Graf schrieb Anweisungen, die von der Frau Gräfin in Wien immer baar ausbezahlt wurden [und auf diese Weise ward ich hintergangen].

Bey dem Umstande, dass kein Mitglied der zahlreichen Familie sich berufen fühlte, die ökonomischen und finanziellen Angelegenheiten zu ordnen und die Frau Gräfin weder das Verständniss, noch die nothwendige Energie besass, sich auch nur einen Rathgeber zu wählen, sondern in der Irrenanstalt mit ihrem geisteskranken Gatten sich nicht nur über die Verwaltung der Güter, sondern auch über die Erziehung ihrer Kinder berieth, — wurde meine Stellung dem Grafen gegenüber mit jedem Tage schwieriger.

Die immer häufiger werdenden Besuche von Leuten der verschiedensten Art lenkten endlich die Aufmerksamkeit der hohen Polizeibehörde auf den Grafen [und ich erhielt durch das Döblinger Polizeicommissariat den Auftrag, täglich die Nahmen der Personen zu notiren, welche den Grafen besuchten. Ich entledigte mich dieses Auftrages mit der grössten Genauigkeit und] begab mich auch in dieser Angelegenheit nicht nur wiederholt zu Herrn Hofrath von *Czapka*, sondern auch zu seiner Durchlaucht den Herrn Statthalter, welchen beyden Herren ich dringend vorstellte, dass [wenn das Thun und Lassen des Grafen *Szechenyi* in meiner Anstalt wirklich Gegenstand einer polizeilichen Überwachung seyn müsse] die Transferirung des Grafen in eine andere Anstalt oder an einen wie immer gearteten Aufent-

haltsort mir nur angenehm seyn könnte, und zwar selbst dann, wenn diese Transferirung, wie leider zu vermuthen steht, nur mit Gewalt ausführbar wäre, da der Graf mir bereits zu wiederholten Mahlen erklärt hatte, dass er gutwillig mein Haus nie verlassen werde.

Verschiedene, zu dieser Zeit den Grafen besuchende Personen mögen den alten geisteskranken Mann auf eine höchst verabscheuungswürdige Weise missbraucht, und auf diese Weise damals den Grundstein zu jenem schändlichen Bubenstücke gelegt haben, welches später die Hauptursache der traurigen Schlusscatastrophe wurde. Ich habe mich nie veranlasst gefunden, den Grafen in dem beliebigen Gebrauch von Papier, Feder und Tinte zu hindern; in meiner, so wie in jeder andern Irrenanstalt gibt es unheilbare, mit einer unbezähmbaren Passion zum Schreiben behaftete Pazienten, nur mit dem Unterschiede, dass die Anghörigen solcher Pazienten sich nicht in den Sinn kommen lassen, derley Schreibereyen als wichtige Beyträge zur politischen Tageslitteratur zu betrachten und sogar dem Drucke zu übergeben. Das Schreiben diente zur Zerstreung des Grafen und wie die meisten eitlen Menschen hatte auch er die fixe Idee, dass jeder Gedanke, der ihm eben durch den Kopf fuhr, zu Papier gebracht und auf diese Weise der Nachwelt aufbewahrt werden müsse. Die in früherer Zeit aus seiner Feder hervorgegangenen Brochuren, insoferne sie mir in deutscher Übersetzung bekannt sind, dürften einen Beweis für diese Behauptung liefern. Seit dem Verschwinden der tief melancholischen Stimmung war der Graf viel mit Schreiben beschäftigt; oft las er mir diese Aufsätze vor, die immer mit einem harmlosen Gegenstande begonnen und dann in das Lieblingsthema, die Politik übergingen; es versteht sich von selbst, dass bey dieser Gelegenheit gehörig über die neu organisirten Behörden in Ungarn, besonders aber über die Gensdarmrie und Justizpflege, sowie über das ganze Ministerium losgezogen wurde, und zwar ungefähr in demselben Tone, wie man es aus dem Munde der ungarischen Parthey aller Orten zu hören gewohnt ist. [Dass ein alter verrückter Schwätzer mit emsiger Sorgfalt diese ganze Fluth von erbärmlichem Schimpfmateriale, was ihm von seinen Söhnen und deren Freunden mit rastloser Geschwätzigkeit zugetragen wurde, zu Papier bringt, ist nicht staunenswürdig, — dass aber endlich sein eigener Sohn sich nicht schämt, das Resultat dieser so zu sagen geistigen Diarrhoe zur Schande seines alten Vaters im Auslande drucken und im Vaterlande verbreiten zu lassen, — dies ging über jeden Begriff von Thorheit und verstockter Bosheit. Und dennoch muss man leider bekennen, dass auf diese Weise jenes unseelige Schandbuch *«ein Blick auf den Rückblick»* (auch das gelbe Buch genannt) ans Tageslicht befördert wurde. Ich selbst erhielt die erste Notiz davon im Frühjahr des Jahres 1859; das Manuscript wurde wahrscheinlich stückweise von den Söhnen des Grafen fortgeschleppt, — den Druck besorgte Graf Bela in England, wie ich vermuthet schon in Herbst des Jahres 1858. Ich bin überzeugt, dass ein grosser Theil dieses Buches nicht aus der Feder des Grafen hervorging.]

Eine Coterie von erbärmlichen, feigen Ränkeschmieden in Verbindung mit einigen Zeitungsschreibern missbrauchte den alten schwachen Mann, der erst später die Tragweite des unüberlegten Schrittes, zu welchem er boshafter

Weise verleitet wurde, einsehen lernte. Nachdem ich zu wiederholten Mahlen nicht nur von seiner Durchlaucht dem Herrn Statthalter und Herrn Hofrath von Czapka, sondern auch von andern hochgestellten Personen vernommen hatte, das man längst nicht mehr den Grafen Szechenyi für Geisteskrank gelten lasse, sondern ihn nöthigen Falls für seine Handlungen, wie jeden andern politischen Conspirator verantwortlich zu machen gedenke, erachtete ich es als nothwendig, vor allem die Familie von dieser Gefahr in Kenntniss zu setzen, die aber, wie gewöhnlich, in ihrer eigensinnigen Verblendung auch hierin nur wieder einen böswilligen Versuch von meiner Seite zu erblicken glaubte, den Grafen aufzuregen und ihn durch Angst wieder in seinen früheren melancholischen Zustand zu versetzen.

[Jede Theilnahme an dem «gelben Buche» wurde von der ganzen Familie mit Entrüstung gelegnet und überhaupt schon der Gedanke mir im höchsten Grade übel genommen, einer so hochangesehenen, loyalen und von der kaiserlichen Dynastie immer ausgezeichneten Familie ein derartiges Mayestätsverbrechen zuzumuthen.

Am 3. März 1860 fand sich das Polizeyministerium veranlasst, eine sorgfältige Durchsuchung der Wohnung des Grafen, so wie auch der meinigen vorzunehmen; dieses Ereigniss machte zwar einen bedeutenden Eindruck auf den Grafen, jedoch nicht in der Art, wie man es hätte erwarten sollen. Erst die in Folge dieser Untersuchung entstandene Correspondenz zwischen seiner Excellenz dem Herrn Polizeyminister Freyherrn von *Thierry* und dem Grafen brachte eine auffallende Verstimmung bey letzterem hervor. Wären in diesem Briefe des Herrn Ministers jene beruhigenden Worte enthalten gewesen, welche in einem, Anfangs May oder Ende April in der Allgemeinen Zeitung erschienenen officiellen Artikel vorkamen, so wäre der Gedanke des Selbstmordes nie bey dem Grafen zu Ausführung gelangt. In dem Briefe¹ des Herrn Ministers kamen aber ausdrücklich die Worte vor: «*Das von Ihnen gewählte Asyl hat längst aufgehört, ein solches für Sie zu seyn.*» Angesichts dieser Worte aus dem Munde des Polizeyministers konnte man sich nicht wundern, dass der seit vielleicht 30 Jahren, besonders aber seit dem Jahre 1848 beständig mit Selbstmordsgedanken umgehende, hypochondrische, in religiös-phylosophischer (igy!) Beziehung sehr schwache Mann einen Entschluss zur Ausführung brachte, der die Welt um so mehr in Staunen setzen musste, als das traurige Ereigniss in einer Irrenanstalt geschah, wo man nach gewöhnlichen Begriffen derley Dinge für unmöglich hielt.]

Der Graf befand sich seit Jahren in dem unumschränkten Besitze seines Vermögens; er verfügte nicht nur über die auf 130,000 bis 140,000 fl. sich belaufenden jährlichen Revenuen, sondern auch über grosse Beträge in Aktien, über angelegte Capitalien ect. Von einer genauen Überwachung und Verantwortlichkeit kann hier um so weniger die Rede seyn, als der Graf bereits seit langer Zeit nicht nur von den hohen Behörden, sondern auch von seiner ganzen Familie als vollkommen geistig gesund betrachtet wurde.

¹ Thierry 1860 III. 16. levele Széchenyihez.

Seine Söhne waren seit Jahren gewohnt jeden seiner Aufträge pünktlich auszuführen; so geschah es, dass Gegenstände aller Art, auch Waffen, Jagdgewehre, Pistolen, Revolvers und dergleichen zur Ansicht und um Geschenke damit zu machen, dem Grafen gebracht wurden und tagelang in seinen Zimmern offen herumlagen. Nach dem 3. März dieses Jahres stellte ich allerdings wiederholte Anfragen an die jungen Grafen, ob von den durch dieselben ins Haus gebrachten Waffen jedes Stück entfernt sey; diese Frage wurde immer mit ja beantwortet und die Versicherung hinzugefügt, dass sie über jedes ins Haus gebrachte Stück genaue Rechenschaft zu geben im Stande seyen. Die beyden dem Grafen zugewiesenen Wärter hatten längst aufgehört meine Autorität anzuerkennen; sie standen zwar auf der Liste meiner Diener, waren aber faktisch die Sklaven des Grafen, der sie belohnte, wenn sie seine Befehle unbedingt vollzogen, und der sie, wenn er bey mir Klage über sie geführt hätte, leicht um ihren Dienst bringen konnte. Nachdem also die Söhne des Grafen denselben mit Pistolen versehen hatten, so braucht man sich nicht zu verwundern, dass seine Wärter unter dem Vorwande, einen im Hause befindlichen kranken Hund zu behandeln, das nöthige Schiesspulver verschafften. Den Vogeldunst, mit welchem die Pistole geladen war, nahm der Graf aus einer zum Reinigen der Stahlfedern damit angefüllten Büchse.

Dass die beiden Wärter in ihrer Pflichtvergessenheit so weit gingen und sich in der Nacht vom Charsamstage zum Ostersonntage vom Grafen ganz und gar aus seinen Gemächern fortweisen liessen, kann ebenfalls nur durch die Macht des Geldes erklärt werden.

Hier dürfte der Platz seyn, wo noch die wichtige Frage erörtert werden könnte, wie und auf welche Weise das Unglück hätte verhütet werden können. Eine mit Gewalt ausgeführte Entfernung des Grafen aus der Anstalt hätte den längst gefassten Entschluss nur beschleunigt, ja es ist sogar mit Bestimmtheit zu behaupten, dass der Graf bey der ersten peremptorischen Erklärung, dass er die Anstalt verlassen *müsse*, eine der immer bereit gehaltenen Pistolen ergriffen und sich auf der Stelle erschossen hätte Hingegen im Falle seines ruhigen Verbleibens in der Anstalt hätte einzig und allein nur die schon längst einzuleitende Curatels-Aufstellung eine Garantie für die Zukunft möglich gemacht.

[Ich muss noch ein Mahl auf jenen, oben erwähnten, offenbar officiellen Artikel der Allgemeinen Zeitung zurückkommen, der nebst einer Rechtfertigung der gegen den Grafen eingeleiteten polizeylichen Maassregeln auch einen Angriff gegen meine Person zum Zwecke hat. Der Verfasser behauptet, dass nur aus *höheren Humanitätsrücksichten* nie über den Grafen die gerichtliche Curatel verhängt wurde, welcher Passus mir ganz unverständlich erscheint, da ich bisher über Aufstellung der Curatel ganz andere Ansichten hatte. Ich war bisher immer der Meinung, dass die Curatel eine sehr weise, von den Begriffen eines geordneten Rechtszustandes unzertrännliche Maassregel sey, die der vorsichtige Gesetzgeber nicht zur Schikanirung des Curenden, sondern aus rein humanen Beweggründen zur Wahrung der staatsbürgerlichen Rechte eines kranken Individiums erdacht und eingesetzt hat. Nach meiner unmassgeblichen Ansicht hätte bereits im Jahre 1857

oder 1858 ein strenges, aber unparteisches ärztliches Consilium mit Zuziehung von Gerichtsärzten abgehalten werden sollen, auf dessen Basis ein in unzweydeutigen Worten sich ausdrückendes Parere zu entwerfen die Haupt-Aufgabe gewesen wäre. Streng nach dem Wortlaute dieses Parere's wäre der Graf entweder unter Curatel zu setzen, oder im Nothfalle mit Gewalt aus der Anstalt zu entfernen gewesen.]

Am Charsamstage spielte der Graf Abends bis gegen halb 11 Uhr mit einem gewissen Kiss seine gewöhnliche Schachpartie. Dieser Kiss war schon ein Mahl geisteskrank und verfiel nach dem Tode des Grafen wieder in Geisteskrankheit, so dass er sich noch heute in der k. k. Irrenanstalt befindet. Er wohnte bey der gräflichen Familie (hohe Brücke, Bombelles'sches Haus) und hätte bey der unmittelbar nach dem Tode des Grafen ausgebrochenen Tobssuchtsanfall noch furchtbares Unglück über die Familie bringen können. Am Palmsonntage und in den ersten Tagen der Charwoche verbreitete sich das Gerücht in Wien, verschiedene hochgestellte Ungarn, auch Graf Szechenyi, würden nach Ostern arretirt und wegen Theilnahme an einer weit verzweigten Verschwörung vor Gericht gestellt werden.

Kiss hörte im gräflichen Hause, sowie überhaupt von seinen Landsleuten Verschiedenes, was er bey seiner überspannten Denkweise zu vergrössern und in seiner Weise aususchmücken pflegte; der Gedanke liegt sehr nahe, dass er an jenem Abende dem Grafen, für den er kein Geheimniss hatte, über diese Gerüchte Mittheilungen machte und dadurch die längst gehegte Selbstmordsidee zur Ausführung brachte.

Közli: VIZOTA GYULA.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Második közlemény.)

7. Szemere Miklós — Arany Jánoshoz.

Fekete hegy 1. Nov. (Ev nélkül.)¹

Nem irok én több kritikát neked Arany János!
Mert ez egy is vala nagyon de nagyon híjános:
Rakva volt mint öklöm olyan négy sajtóhibával,
Mik az író't egybefűzik a' botor libával,
Mint Kazinczy Gábor — ő az «aranyszájú» — mondja:
«Van rám az impertinens sorsnak szörnyű gondja»!
Irjam én «bús», teszi ő «hús»; irjam én «vár», ő «máz»,
Hogy gyakorta nagy mérgemben még a' hideg is ráz.
Ha irom «merengnek», mit tesz helyébe? «kerengnek»,
S e hely't «hol a bölcsök rengnek»? «hol a' bölcsek lengnek».
Dallom egykor «beszötte a' pók Hafiz korányát»,
S gaz sorsom? «beszötte a' pók Hafiz korányát»!
Tengert dallék «Bajae» mellett; ő Bajához tette,
Baja mellett tenger!!.. arczom a hőség kiverte,
Agg férj torán szép «menyecskét» költék csalfa könyel,
Fogja ő, és «menyasszonyt» tesz Mephistó örömmel,

¹ Valószínűleg 1861 vagy 1862-ből.

Menyasszonyt! még férjhe' sem ment, már is özvegy nálla!
 A bolond.. Ó! s vétke még is bús fejemre szálla..
 Átkozzam a' bötüszedöt? hidd, nem tehet rólla,
 Végzetem az melly szemet a' ponnal teliszórja;
 Száz és százszor esküvém már, «ez utolsó versem!»
 De megfogta a' poeták büvös átka lelkem;
 Esküszünk és újra dallunk, annyi ezred óta!
 S «mendaciator Parthis»! zúg ránk a' horázi nóta.

Kérded: «köztünk van már a' népregék dalnokja»?
 Itt van ő.. Mihály! elhozta a' szekersaroglya,
 S ha tán újra így dalolna: «fityeg ujjom bőre»!
 Kaczagj nagyot, s egy bötüt se higyj, kérlek, belőle.
 Kövér mint a bor istene! s hogyha ide látnál,
 Ép most iszik édes mustot a' sajtó lyukánál;
 Sompálczáját, képzeletem thyrusbotnak látja,
 Párducz bőr szememben hosszú lenge papkabátja.
 A taposó kádban ittas Silén járja tánczát,
 Bachanslányok tépik a' hegy fürthozó borágát,
 S a vig sereg melly a' teli puttont aljra hordja:
 Mi volna más mint faunok és satyrok csoportja.
 Így élünk mi húsz nap óta! dösölünk a szóban,
 Arany furmint a kezünkben, 's nincs hiány a jóban;
 Fel, a szőlő dombos ormára visz gyakorta lábunk,
 A tündérvidék néztében órahosszat állunk;
 Ott a' kéklő messzeségben ősz Tokajnak orma,
 Itt a' bodrogmosta Patak régi vára, tornya;
 S a' havas Bodrogköz, s távol: Szabolcs bújá földje;
 S alattunk a' Retel folyó, s téres róna-zöldje,
 Hol, az őszi ökönyárnak úszik lenge szála,
 S enyelegve csimpajkózik a' vadász arczára,
 Mégis, a' háló, mit a' pók szőtt a' patkó nyomában,
 Szivárványt ringat ölében, a' nap sugarában — — —
 De mögöttük, jobbra balra nyiló, mély sikátor,
 S fölöttünk: a' csücskös hérczek, meg meg annyi sátor;
 Föltekint szemünk az ormon álló zárdaköre
 Mely kövült barátalakként néz alá a völgyre;
 S közbül az órjas koporsó, felhőkig meredve,
 Méhében a boldogabb, a' vén időt temetve,
 S mosolyogva mégis, mint a' görög siremlék,
 Piros bogyú bokrai közt üres madárfészek;
 S itt, szőlőszemet csipkedve a' borág rigója;
 Zöld repkény ott, a' hőstettek örök szószólója,
 A mohos szirt, tövében forrás, vadnyomok körében,
 S a' meritő lyánka rezgőárnya tükörében,
 S pirosló gerezdek közt az aranybirs a fákon;
 S innen onnan, kéklő füst a' szűrő vig tanyákon.
 Mindmeganyi vonzó vidám koporsói ábra,
 Rajzolva az élet által a' bércz oldalára...
 De mindezt mit tolmácsoljam még tovább is néked!
 Évek előtt együtt jártuk e' gyönyörvidéket;
 S Miska.. rángat, «hagyd a' verset mostan a' manóba»!
 S féllábbal belépett már a' szük pásztor kunyhóba,
 Szőlőtökét vet a' tűzre, s mellé heveredve,
 Fellobban, mint a' venyige lángja, régi kedve,
 Te! ha mostan Arany Jancsi itt közöttünk volna,
 A helyett hogy Pesten körmöl asztalhoz hajolva!
 Meg elhallgat, s a' tűzbe néz, míg künn a' hegy árnya
 Nőttön nő alább terülve éjéző szárnya;

Elmerengő vendégtársunk most fölugrik újra,
 Fogja botját, s indulunk az aljra térő útra,
 S folytában a' szeder csipke sombokrú garádnak,
 A kólnához érünk; hol cimboráink várnak;
 S víg adoma adomára, újabb dal a' dalra,
 Bús kedvünknek, ha megrohan, betörik a' szarva,
 S a' kandalló víg tűzénél, tölt pohárral szemben,
 Még a'... sajtóhibákkal is kibékül a' lelkem;
 S ha bötűit e' levelnek bötűszedőd újja
 Kancsal szemmel talán ismét összevissza dúlja:
 S a «thyrust» «mirtusnak», «silént» ha «sirén-nek látja!
 S barátunk Mihály «király» lesz és «lapát» «kabát»-ja!
 Mit tegyek?... ledőlök — s Calvin, kegyel int fiára —
 A praedestinátiónak jámbor vánkösára.

Szemere Miklós.

8. Szemere Miklós — Arany Jánosnak.¹

Az egy vadászszerencsét s jó nőt kivéve más szerencse messze volt tőlem teljes életemben, de még messzebb van az, hogy én neked — midőn még másnak sem tevém — díjért irjak. De egy díjt mégis várok: bizzad correctorod kiváló figyelmébe verseimet, mert az valami a' mi engem első fellépésem óta üldöz, a' bötűszedő. E vers előrészében előhozott bohóhibák mind megtörténtek, de mindez csak kis része a' soknak.

Kritikámban is volt egy pár. *Remek festvények* helyett *nemes festvények*; *versekről* helyett: *mértékről* volt nyomva, — *zárjelem egy helyt* kihagyva, s napon helyett napra, — de vigye manó, ne közöld, már késő is volna.

Miska csakugyan együtt szüretelt velünk. Naponként összejöttünk, hol én hozzájuk, hol ő hozzám. Sokat pereltem vele. Negyvennégy éves korára vénnek játssza magát. Egy okból tán azért, hogy lidércségét menthesse. Igen jól tudom és értem, hogy az ember elröstül levelezni utóbb, s elnehezül lelkünk, kedélyünk; de egy hét előtt még hosszú panaszos levelet írni arról, hogy versét (a Kazinczy F. ünnepélyére írtat) mint tönkretevé Toldi szavalása, s egy hét múlva már nem válaszolni, válaszát igen igénylő levelemre — ez nem elvénülés, hanem: pusztán — önzés. Saját érdekében nem volt vén írni; de egy hétre már vén volt, csak barátja érdeke kívánta levelét. Én igazán vén vagyok, s mégis ifjú, ha az ő érdeke kívánja, ő még ifjú, de rögtön vén, ha másért kellene valamit tennie. Nem is válaszolt, nemcsak akkor, de egész mostani összejövételünkig sem. — S mind ezen felől Erdélyinél nagyobb mikrolog már széptani nézeteiben. A versnek vége nálla, ha: rövid és közép e-vel rímel, ha nem az első négy szótagra van a' nyug-pont *valamennyi versnemben*. Kazinczy ünnepélyekor én is írtam verset, s megküldtem neki, a versnem ez:

Vészek dühétől/tépve zordonhangu
 Cser volt hajdanban/a' magyar koboz,
 Te jössz! s lelkednek/varázsihletére,
 Immár szokatlan/bájjal áradoz sat.

¹ Az előbbi verses levél kísérő szövege; a kettőt nyilván együtt küldte Szemere Arany Jánosnak.

Összejövéen vele Patakon — nincs benne caesura — úgy mond, mert nem a negyedik szótag után tettem. Csak sokára sejtette, hová tettem én sat. Mi a közép és rövid e-t illeti, lelkemre mondom (de Mihály barátom ezt nem hiszi) — hogy én *nem tudom* mi a' közép e? E környéken soha senki sem mondja, s így ha akarnám sem figyelhetek rá! Igaza van-e néki? Szükséges é még az illy szerintem hibás, s figyelmet nem érdemlő megszorítás is a verselésben? S nem csupán tájbeszédnek vehető-e ez közép e-zés. Hiszem, hogy gömöri nógrádi accentussal úgy beszélnek, de beszélnek e mindenütt? Bizony nem! s pár megye miatt törvényt szabjunk az egészre?

«Serken, berken» nem jó szerinte; — én jó rimnek tartom, nem gömöriesen ejtve, de zempléniesen, s máskép kiejteni nem is tudnám. Sőt többet mondok, ki nem állhatja fülem, ha kit ez e-vel hallok beszélni. Nekem az illy kiejtés valami férfiatlan, kényeskedő, gyáván édeskésnek látszik. — Illyeneken, s több más hasonlókon czivódtunk mi ketten hatalmas szőlőnyeldekülés közben s kutyaolva egyik borháztól a másikhoz. Kár, hogy te, midőn itt voltál, valamelyik ujhelyi hegyről nem láthattad e' vidéket. Némely pontokról nézve, igazán tündéri szép, tiszta időben.

Több kritikát is írjak neked? bezzeg ha tudnék. Ez egy, mellyet adtál, nem is kritika úgyszólván. Drámához nagyon keveset értek, a regényhez sem sokkal többet, — lyrai nézeteim is elűtök minden másokéitól, a' tudományok egyéb terén Gray elegiája egyik mondása szerint «nem mosolyogtok felém» (tudomány nem mosolygott feléje), a' mi keveset tudok is ebből abból, nagyon encyclopaediai ismeretek; azt értem alapos szak-tudományom nincsen. A mit össze olvastam 38 ik évtől óta — mert csak ekkor kezdtem meg fájdalom, addig csak az öznyomok voltak bötüim a... víz oldalán — csak gyönyörből olvastam. S ami kevés innen onnan rám ragadt, azzal kevésre megyünk, s pusztán természetes józan ésszel föllépni bajos volna.

Egyik rokon öcsémet Szemere Ödönt — Pestre menvén ő szüretkor — hozzád küldtem, hogy előfizessen lapodra, nem tudom volt-e csakugyan nálad; azóta nem jöttem össze vele. Nevennapjára nállam lesz. Úgy hiszem szerzek én neked pár előfizetőt; e vidék baja az, hogy a' ki olvasni szeret, pénztelen, kinek pénze van, nem szeret olvasni egyebet hirlapokon kívül vagy legalább alig egy kettő. A cigány tányérára minden bizotmányi ebédkor, nap nap mellett oda löki egy pengőjét valamennyi, de szólítsd csak föl valamely jó irodalmi vállalat előfizetésére!

A gyakor vendég engemet nem anyagi, de szellemi tekintetben valóban agyon trucidál. Ha olly természettől rossz, s ahoz májbeteges nem volnék, — így is csak érnék valamit, de e' beteg tulajdonok mellett vendégeimtől ment óráimat is gyéren használom fel, s még mind ehez, ha én bármilyen akadály miatt néhány napig kiszorítottam sodromból, a' gátló ok elenyészte után még pár napig, gyakran több napig sem vagyok képes kezdeni semmibe is. Miért? mert ha *hozzám valókra* bukkanok, több élvezetet talállok a társalgásban, mint az úgy is, eddig csak egy vad borostyán levelet sem aratott versfirkálásomban. Háborítlan, hosszantartó magányra volna szükségem, hol embert ne lássak, hol iszonyúan elunjam magamat először s később beletörődve a hámba, kedvet kapjak az ügetéshez. Így csak lépésben

járok, sőt nem is járok, de havonként teszek egy egy lépést, minden perczen utamat állva — — — hó! megállj!

A milly olvashatatlanul irom siettemben e levelet, elég gondot adnék a bötüszedőnek, valamint adok neked is Jancsim! Isten veled! Verset majd csak küldök én neked ezentúl is.

Hived *Szemere M.*

9. Szemere Miklós — Arany Jánosnak.

Édes Jancsim!

Kelet nélkül.

Gondolom neked is megirtam annak idejében, hogy a l. tagságot nem fogadom el.² Nagyon természetes, hogy az, amit 25—26 éves ifjak szoktak elérni, koros emberre legkisebben sem lehet hizelgő. Csak Fáy András rokonom örök emszólásai következtében fogadtam el végre. Hozzá járulván most már ez adhortatio is, melly akademiái tagot és iskolás gyermeket egy kategoriába tesz; miután én már vén vagyok iskolás gyermeknek, megért bennem a lemondás határozottan, egyébiránt egész tisztelettel.

Mert sem sértő, sem példanélküli ez. Horváth István sem fogadta el a tagságot; az épen most alakult délszláv akadémia tagjai közül pedig kilépett két tag Mazuronic s Kukuljevic. Töllök ez politikai demonstratio s szándékos becsmérés azon akadémia ellenében, töllem viláért sem az.

S most már — nem többé Cicero pro domo sua — pár észrevétel e szabályról. Miután meghozatott az, mig el nem törlik, megtartandó; de okosan teszitek, ha eltörlik. Okaim következők:

1. Ha ki taggá érdemesítettik, *multjéért* történik az, s nem jövőjéért. Ha tán a még ifjakat tekintve félig volna is csak igazam, tellyes igazam van a hajlott korúakra nézve. A vén katona ma nyugdíjat kap, pedig nem harcolhat többé.

2. Nagyon hibás a következtetés, hogy a jó practikus egyszersmind jó theoriát is irhasson. Ha logika, hogy például a költőtől egyszersmind széptani értekezés is követelhető, jó, akkor megfordítva is jó: hogy ki a' költészetről jó theoriát irt, okvetlen tudhat jó verset is írni. Úgy az mint eme következtetés hamis. Petőfi, Burns, Hogg (gondolom az a neve annak a jó angolnak) képesek voltak volna e széptani értekezésekre. Tompa, pedig ismered magas értelmét, szinte nem irt székfoglalót. Versíró tehát e nemben nem — —.³ «Mit írjon ő — ugymond — prózában?» de verset írjon székfoglalóul.

Mi magamat illet, képes lettem volna biz én valamit összetákolni, s firkáltam is az első hóban, de csak mint szokásom, töredékesen, de kerek egészé alakítani nekem vénnek, súlyos májbetegnek, (ki ha egy órán túl ülök, elálmosodom, s ellankadok) — roppant kín.⁴

¹ Olvashatatlan.

² Szemerét 1863. jan. 13-án választották meg az Akadémia levelező-tagjává.

³ Olvashatatlan.

⁴ Itt néhány sort törölt Szemere a levélből.

Hisz magam bosszant legjobban e tehetetlen röstség, de hiába, lehetlen vele boldogúlnom. Lelkem röst, álmos, vén gebe, csak ha tüzes taplót dugok fülébe, szokik egyet — — — — —

Miskát szegényt aligha el nem vesztjük. A feketehegyi vizgyógyfördőből olly levelet írt hozzám, hogy lelkem mélyéig hatott. S most szünet alatt hallám Molnár Viktortól, hogy remény nélküli beteg, s egészen összeesett, azonban most nyugodtabb, mint előbb volt. Megyünk egymás után.¹

10. Szemere Miklós levele Lévay Józsefhez.

Aug. 11. 1863.

Kedves Józsim!

Mit csinálsz? élsz-e még? ha élsz, úgy csinálsz is (nem mint én röst öreg) — verseket, és? székfoglaló beszédet. Mint még „munkabíró“ (Vörösmarty verséből Kisfaludy Károly halálakor) — azóta már kész is vagy vele.

Én mindedig nem válaszoltam G. Dessewffynek.² Úgy látszott nekem, hogy a l. tagsághoz én már vén vagyok, hogy az rám nézve későn jött. Nem azt értem: miért nem jött előbb, csak — hogy már későn. S mire nekem az új szék? Nincsen-é itthon elég régi székem. Szóval föltevéen magamban, hogy nem utasítom vissza, de — el sem fogadom, az az — nem válaszolok, nem ülök zajt vele, de — tacite — szépen kimaradok a' játékból. És állhatatos, szilárd férfiú valék mindedig, de megingatta szándékomat Fáy András, ki minap rám írt e' miatt, — s legközelebb Erdélyi, ki eleitől fogva perel velem e' miatt. Legyen tehát, — ide azzal a' székkel! — ha ugyan le nem hajtának rólla, mert hát — miről írjak én? arról-é, hogy három lyányom közül még egy sem ment férjhez? vagy a' házasság gyötrelmeiről tán? vagy pedig babértalan kopasz homlokomról? — A manó látta tudatlan poetából tudományos férfiút akarni faragni! Ők lássák mire mennek velem! De ugyan kinek juthattam eszébe illy későn, miután olly sokáig nem jutottam? Az lesznek köztetek fiatalok között, mint fiatal jurátusok között az úgynevezett: jurátusok apja! S teljes reményben vagyok, hogy ha jelen koromra (hogy hány éves vagyok, isten ments, hogy kivalljam!) lev. taggá lettem, 80—90 éves koromban okvetlen rendes taggá tesznek. Épen jó arány. De való e röst levél író levelező tagnak, s — — —³ gazda rendes tagnak? Ime, illy gondolatok támadnak a' te barátod fejében!

Kérésem van hozzád! Mádaival itt jártában megismerkedtem, s ígértem is neki röpiratomból (Brassai ellen) példányt. Azt hívém, van még, haza jöve, (mert az ígéret Gálszécsben történt) láttam — hogy már *nincsen*. Kérlek, közöld vele a' magadét átolvasásul, s üdvözeld őt melegen töllem, s mondd: hogy bizony nem feledékenységből nem tartám meg szavamat, de valóban nincsen már példányom, az egyen kívül, mellyet magam számára hagytam meg.

Tóth Endréhez nem rég írtam, pár nap előtt jött meg válasza. Sok bajjal küzd s régóta már. Nagy beteg volt családja, s még most is fiacskája. S aratása felette silány. Bizony körülünk se híres volt. E faluban igen

¹ A levél többi része hiányzik.

² A M. Tud. Akad. akkori elnöke.

³ Olvashatatlan, nyilván: rendetlen.

középszerű. A szó szoros értelmében szegény vagyok, az az kevés jövedelmű. Ez évben már véget ér tagosításunk, egy harmadával kétségkívül szaporodni fog jövedelemem. Ki az itteni parasztok kártételeit nem ismeri, annak fogalma sem lehet e rossz tót fajról. Aligha hibázom, ha mondom, hogy nem egy harmadát, de felét rabolják el a birtokosok termésének. S ha a' kárt rájuk becsülteted, s meg is veszed rajtok, — rögtön fölguytanak.

Barátod

Szemere.

11. Szemere Miklós levele Chyzer Kornélhoz.¹

9. Jul. 1867.

Tisztelt barátom, Kedves Kornéloom!

«Dum comuntur, dum molliuntur — annus est» mondja Juvenal az asszonyi készülődésről. — S előbb úgy volt, hogy nőmmel mennek, midőn pedig már kitatarozták, akkor honn maradásra gondolva magát, flocci pendens az én gazdai ismeretes, sőt megyszerte híres életrevalóságomat, — pedig nem énekeltem-e meg a «falusi gazdát»; szántás-vetés gyönyöreit? úgy tibulli mint aristophanesi modorban. S nem esküszik-e a' mi hirsutus filosofusunk: Brassai, hogy az író olyan, mint műve? — Szóval nőm nem menvén, Vilma kéntelen menni, s nem vélt menésre újra néhány napi készülődést — ruha sat. — igényelt. — Végre tehát mennek. Vöm is (Payzsoss Andor) — ajánlom barátságába. — Szintén — poeta — az én ijedelmemre. Azon imádkoztam mindig, hogy: csak poeta vőtől mentsen meg az isten! — s azt adott. Csak a lakzi után tudtam meg. Két élhetetlen, semmittevő, dolce far niente lovagja — egy háznál! valóságos sorscsapás. Most már kettőnkre szól elhalt barátom Nagy Károly névnapi köszöntőjének e reám írt sora: «Más marha sem ismeresz — csak Pegaz, ki veled repul kerneskerul midőn megnyerkeled.»

Tompa Miska két verse — hic est:

Szemere Miklós borházára. 1861.

Ez a ház nem borház, kritikának háza,
Hol Szemere Miklós majd a' falra másza,
Míg úgy bebánt a' vén szálkás Brassaival,
Hogy rá a' fél ország hangos brávót rivalt.
De meggondolván: hogy májust itt tölté el
Egy vén tót asszonnyal és egy vén tehénnel:
Azí mondom: veszítsen az is, a' ki nyerhet,
Mert ebnek kívánok ilyen győzedelmet.

T. i. újhelyi borházamba szöktem hazulról, hogy háborítlanul firkálhassak B. ellen, egy vén tót asszonyt víve magammal főzőnétül, — s egy vén tehenet is. Miska alattomban ottani kis szobám falára függesztette fel e carment.

Tehát hozzá csatolom azon kis bohó verset is, mellyet szinte borházamban kritikám bevégeztével firkáltam Brassaira, de nem nyilvánosságra. Mindössze is Erdélyi, Tompa és Lévay J. ismerik.

¹ Dr. Chyzer Kornél, Zemplén vm. akkori főorvosa, akivel Szemere M. beutazta Görög- és Olaszországot.

Átkozott hirsutus!
 Pyrgopolinices!
 Én tibi scuticas:
 Tripli — quadruplices!
 «Újbor' ó tömlője»!
 Új liszt régi zsákja!
 Te vagy Peti József
 Kardjának Izsákja, —

Az az, voltál volna,
 De, megszánt a végzet:
 Ama zsidó Izsák
 Helyett egy bak vérzett,
 Te meg bakot löttél
 Irányozva félre,
Ezt szúrta le Peti
 Hegel örömére.

Ehhez magyarázat kell. Erdélyi Brassait «borzas» filozófusnak hívja. Vele való régi feleselésében filozófiáról: «új bor ó tömlőjének» nevezte, t. i. hogy az újabbkori bölcsészetre ő a régiben stagnáló az, ami új borra nézve az ó tömlő. Peti József által összetöretett, midőn (t. i. Brassai) Hegel ellen írt. Pyrgopolinices, Plautus, «Miles gloriosus» című vígjátékában a' dicsekvő katona neve Brassaira alkalmazva, mint hetvenkedőre.

Sok bajom van a szerkesztőkkel. Jelen viszonyaink között az olv. közönség gyomra nem tejeskávét, de csípős, kemény eledelt vár a poeta-fajtól is. De haszthatlan küldöm hozzájuk az *erősebb* neműeket, nem merik föltálatni. Mindössze egy illyféle jött ki a V. Ujságban «Szobám legyél» című.

Nagyszerű események keringenek hírben, lapokban. Az osztrák sereg megsemmisítve, szétverve, — 100 ezer az Elbába fúlva, — a komáromi várba készülés sat. sat.

Szegény magyarjaink! mennyi tömérdek veszett oda közülük. De legalább a' nemzet jogos követelése nem marad többé jámbor óhaj! Vederemo!

Később tán magam is felrándulok az enyémekekhez pár napra. — Tompához tegnap irtam, Feketehegyen van. Ő is hív, de lehetetlen mennem. S a' hogy ő most vigasztalhatlan, «szívtagulásnak» állítja betegségét orvosa, s «gyógyíthatlannak?» Ezen tudat egészen leverte. Mindössze is azzal vigasztaltam, hogy engemet 24 éves koromban három orvos egyenlő véleménnyel esz-kórból gyógyított, s ime itt vagyok elég tömérdek év múlva is. Aranyér volt bajom s szintén hideg víz által jöttem helyre.

Azon reményben tehát, hogy pár hét múlva a Savanyúkútnál találkozunk, magamat addig is becses barátságába ajánlom.

Tisztelő barátja
 Szemere Miklós.

U. i. A pataki vizsgákra is mennem kellene, de eddig lehetetlen volt. Pedig régen voltam Jankó barátunkkal is, és sok régi jó amicust talál ott az ember. Hónap után talán odaindulok. — Ha Bánó Miklós druszám ott találna lenni, nempe: Bártfán — Sziveskedjék neki átadni üdvözetemet.

12. Szemere Miklós Erdélyi Jánosnak.

Kelet nélkül.¹

Kedves Jancsim!

Tegnap este — 18-án jött leveled, csak ma válaszolhatok s csak hónap mehet hozzád levelem. Legyen meg a' te förtelmes akaratod, bár te így némileg ellenkezésbe jössz önmagaddal, itt kiemelvén, amott (a Pesti Napló-

¹ Ezek a levelek a 60-as években íródtak.

ban) letaposván Miklós czimborádat; de ha helyre akarod hozni csunya tettedet, megköszönöm. Bizony csak én, ki eddig hallgatásnál, sőt olykor gúnynál egyebet alig arattam, tudhatom s érzem legjobban, mi kín az minden méltánylás nélkül irni. De nem tanuskodol-e te? mert gyanúm van, hogy te tán Sárosy kérésére akarsz irni róllam; ő t. i. több hetek előtt ugyanerre kért Albuma számára, s még ahoz menjek föl Pestre és festessem le magamat, hogy arcképemmel együtt adhassa, de én mindkettőt megtagadtam, vagy helyesben szólva, az elsőt is a második miatt, nem lévén hozzá kedvem, hogy kaczagja egynémelly hiúságotam, mint kaczagom magam is, ha vagy kezdő vagy régibb, de népszerűtlen író arcképe jelen meg. S íráom a többi közt Gyulának, hogy «miután én úgy is naponként szépülök, csak nyerni fog általa a' haza, ha humoristico-tristis pofámat húsz-huszonöt év múlva látandja meg.» — Én tehát kívánságod szerint öszvefirkálok egyet-mást, hagyd ki belőle a' kihagynivalót; időm nincs kellőbb elrendezésre, mert délre már itt lesz Szemere Józsi 's Máriássy Ede sógor, kegyetlen sógori computusokat végzendők együtt; tehát csak frissen össze-vissza.

Itt küldöm e' halotti oratiót,¹ belőle fogod látni Huba s «a' bölcs Zemerere» makacs nyers maradékát. Egyik ősem «Comes de Querin de Gagh de genere Aba,» mint a' Gyuri idetett jegyzése mutatja, hogy lett Szemeréből Querin, azt a' jó ég tudja, de tán csak melléknév lesz az! Szemere Kelemen Mátyás király visegrádi vice coronatartó bánja, azután jajezei bán. Pál szép apám szép apja. Ez a Pál igen jeles ember volt. Neje a' híres szép Putnoky Klári, ez azon reményben, hogy Wesselényi nádor (Széchy Mária kalandora) elveszi, megölette Pált alsó Olcsváron, jószágában. — E halotti oratio így nevezi: «a' nagy Szemere Pál». — Rákóczy György aulae familiarisa, s három megye alispánja s többször országgyűlési követ. László (szépapám) az utolsó Rákóczy Ferencz brigaderos generalisa (ezt ki ne hagyd ha a többit mind kihagynád is!) — Szemere Miklós pedig, ama nagyhírű hős — Bemnek közlegénye. Rokonságban vagyok továbbá atyámról Kinizsi Pállal, anyámról Toldi Miklóssal. Hiszen látszik is termetemről. Apám Szemere László Tóth Siga szerű elmés, most is él még az öregebbek ajkán tömérdek monda s több tréfás mondása. — Ennyit tudok neked mondani az «üstökösökről».

Ergo, születtem 1804. jun. 17-én itt e tót falúban.² Tanultam 809-től — 13-ig Patakon, 13-ban Eperjesen, 14-ben Lőcsén, azontúl a' jogig bezárólag ismét Patakon, jogot Kövy Sándor alatt. Joggyakorlatot Szerviczky István mellett (főjegyző volt Ungban), ki később personalis lett, 1825-től — 27-ig orsz. gyűlésen, irnokul nagybátyám Szemere István zempléni első alispán s orszgy. képviselő követ mellett. — 833-tól 35-ig Bécsben laktam, festettem, faragtam, s természetesen fúrtam is. 35-ben Olaszthonban mászkáltam; 36-ban megházasultam, de ezt megbántam. Három lány apja vagyok, de a legidősbik évét ki nem vallom, valamint saját éveimből is eltagadtam vagy tízet. Nem is illik ám az a' vén ember idejét kérdezni, kiki annyi idős, a' mennyinek kinéz, én — mondják — 45—46 évet mutatok, tehát annyi éves:

¹ A melléklet nincs meg.

² Lasztócz, Zemplén vm.

vagyok. Tizedik, vagyis legifjabb gyermeke vagyok apámnak s csak magam taposom már e sárfészket. Apámat 9 éves koromban vesztettem el.

Pár veszélyes bohó kaland gyermekéveimből: Örmezőn egy házi hím darú öt éves koromban tömérdek sebet ejtve fejemen, majd megölt. Bújós-kákván (13 éves koromban) télben lakatlan s legszélső szobánkban türesen álló bőröndbe búván, azon reményben, hogy hűnyó társam keresni fog ott is, de mi történt — rámcukódtak a' vasas bőrönd zárai (három retesze) és hat óra hosszat (délutáni 3-tól 11-ig éjjel) küzködvén feltörésével hasztalan, végre kétségbeesés adta erőmegfeszítéssel jöhettem ki belőle. Anyám által az alatt kutakban, erdőn kerestetvén, azon lakatlan szobára nem is gondolva, kiállásomat pedig a bezárt szobából, bezárt kofferből nem hallhatva.

«Studens korában (hár most is mint tudom s bírom teszem) az egész ifjúság közt a legjobb ugró, második uszó (Koróczky Danyi az «anyaszent-egyház sindellyes aktába» írója volt az első uszó akkor), s még a kötél-táncosok mesterszökéseit is tudó.

«Vakmerő» merészségéről álljon itt két adat: Deésnél egyházomban nyolcz órát futott . . . che! ezen gúnyos megjegyzés jutna eszedbe ugy e? — korántsem! Más fog jönni: «iskolás korában áradáskor a' hidról a Bodrogba ugrott, s felesín-pajkozván a Bodrogon álló malom (komp) forgókerekére légben-vízben forgott rajta öt hat izben körül, de végre a folyamba bocsátkozott». Ezt nem egyszer, de számtalanszor tettem.

Tompával együtt néhány év előtt, midőn még a Szalánczi vár helyretatarozott tornyát nem övezte karvas, künn a' falból kiálló egyes faragott köveken több izben járta a' szédítő magasságú torony tetejét körül. (Kazinczy Gábort, ki felülről a' szoba ablakán nézte, a' hideg rázta ki; de ezt csak neked s nem az érdemes közönségnek említem.)

1848-ban Bem alatt szolgált Erdélyben. — Százhatvan csatában vitézkedett, mesés hőstetteket vitt véghez, nevezetesen ama híres orosz generális Strontroganoffot vállától lábig hasította; saját kezével 300 németet s 565 oláhot vágott le. — Barátom! Sok illynemű hazugság hirdettetik a' krónikákban; de mi azért ne hazudjunk! Ime Petőfit Kertbeny s nyomán Szemere B. hőssé avatták, pedig még pendelyhős se volt, mikor én már csakugyan valék olyan a' millyen.

Festőnek, faragónak bizony elég szerényen hoz[z] fel, egyiket se vittem sokra, igaz ásiái borzasztó röstségem az oka, de az elsöre — bár nagy szenvedéllyel üztem egykor — mentül kevesebb talentumom volt, inkább a faragásra, (domborművek, csontban, fában), de ezt meg úgyszólván csak megkísértettem, Rákóczon van a' többi közt egy szarvasszarvbogára faragott vadászatom. Ezzel fölmerhetek bárhol lépni, az e' modorúak közt t. i. — Vadásznak okvetlen legtöbbet értem még valamennyi virtusaim közt «szobája telve áll az általa elejtett vadkan s medve főekkel.» Nincs tele, de — lehetne. — —

«Irni 36 éves korában kezdett. Hafizt kivéve, nincs is tán példa rá a világirodalomban, hogy a' lyrai költészet valakiben illy késő fakadt volna fel.» (Lám Jancsi az illyekben hibáztatom a' mai divatos írókat, ők ezt most így rendezték volna: «nincs is tán példa reá stb.; hogy a' lyrai költészet valakiben illy késő *felfakadt* volna.»)

Már itt aztán írj róllam, mit valónak, igaznak gondolsz, de azt, mit úgy hiszem, minden szerénykedés daczára is és merhetek magamról mondani, t. i. hogy minden más költőtől eltűtő sajátosságos költészetem van, ohajtanám hogy felhozd. Neked s másnak is korán van róllam irnotok, csak ha előttek lesz valamennyi versem fogtok róllam ítélni. Sokat nem ismertek; mellyeket a' haszontalan deési futáskor elvesztettem (leoldózott az első nyeregkápán függő bőrtáska, mellyben voltak); és azokat, mellyeket honn még észrevettem, kalács alá hordatott nőm haszontalan papirosoknak nézve — fájdalom nem is foghatjátok ismerni. Az első csak mintegy 15 darab volt, de az utolsó tömérdek, s visszaemlékezem rájuk — nehányat kivéve — lehetetlen volt. — E két bohó esetet is felhozhatod tarkaság kedvéért.

A' humorról én sokat gondolkodván s definiálván sokkép végre még legkielégítőbbnek találok így neveznem «fájdalmas ön-, ember-, világ gúny. Ez értelembeni humorra, főlszínre bohóságnak tekintve, mélyebben tekintve ellenben *fájdalmas valónak*, — fogtok versem nagy részében találni; azonkívül tömérdek pusztán egyoldalú bohóságra, tréfára, iróniára. De itt is megtartva (kevés kivétellel) a' nemesb, magasabb humornak azon sajátosságát, melly az emberben mindig csak a' nemet, nem az egyest sújtja. Egyes egyént sújtó satyrám alig van egy pár, p. o. a' Petőfi ellen írott, s némelly tájfestés formák.

Fordításaim közül (csak Goetheből) megemlítheted *Mignon dala*, *Az ibolya*, *A halász*, *Isten és Bajadere*.

Egyes verseim közül említsek? Bezzeg az jól jön ki, ha «Zalán futását, Két szomszédvárt sat. említesz», de nem az apró költemények, s hozzá mik még nem ismervék nem hozhatod föl azok között, mik megjelentek. Ha épen jónak látod (én nem látom) megemlíteni, felhozhatod például a' *Vörösmartyhoz* — bor mellett írt epistolát (bohós végét, mellyet el fogok vetni s máskép végzeni, kivéve) egyik legjobb versem. Mind tárgyára (Rákócziak szerencsi kriptája, Rákóczi F. pataki vára, Kazinczy sírja stb.) mind komoly s vidám közt moduláló modorára nézve. *A csigához* pusztán bohóság az asszonyokat ütő tömérdek hasonlat szikrákkal *Az árny élete* (dús képzelődés tekintetéből) — s ezt illy formán folytatnád tán, de leginkább jellemzi, vagy festi) *vadászattal*, minthogy mondhatom is, hogy legboldogabb napjaimat az erdőben, bérczeken éltem. Ez a' regényesen vad s egyszerű magány mégis leginkább szólt lelkemhez — faragással költészettel föleresztett — — — — —

(A levél többi része elveszett.)

13. Szemere Miklós Erdélyi Jánosnak.

Kelet nélkül.¹

Édes Jancsikám!

Vályiné említé a' mult szécsi vásárkor, hogy hozzád írt levelében hallgatásomat hozod fel Igazad van barátom, ha csodálad röstségemet, ime én,

¹ A levél keltét elég pontosan meghatározza három adat: keltekor Erdélyi még nem volt Sárospatakon, de Kerényi már kiért Amerikába — mind a kettő 1851-re mutat; az ígért látogatás terminusa meg kora tavaszra. Szerk.

ki egykor Bajzát róttam meg bűnéért, most magam vagyok a' bűnben. De bocsásd meg az én bűnömet, mint megbocsátok én is az ellenem vétkezőknek. Ki neheztelne a némára, ha nem felel, s én most siketnéma vagyok, nem tudok semmit, nem hallok semmit, s csak annyiban szereplek, mennyiben garasos comediában a' fabáb, mellyet feltűről a' német rángat. Mond meg hát, falúról mi az ördögöt írjak neked, ha csak annyit nem, hogy Vályiné most is mindég hal ablaka alatt ül; Ecsedi Jóska faluzik; Jancsi druszád a' botló lovat pártolja; Bernát fél, hogy halálát lessük, Kolosi Sándor ágyúgolyóimat a Bégacsatornába vetette s én még most is mindég *készülök* Tompához. Koldus vagyok barátom; lelkem összeszaggatva, kedvemnek könyöke rongyos — ne várjatok hát alamisnát tőlem.

Bizony Jancsim nem is élek én most, nem is fogok alkalmasint soha már. Kiforgatott a' sors pénzemből, feleségemből, ifjúságomból, gyermekemből, kedvemből, mindenből. A' hazát nem is említem, az mindnyájunkkal közös baj. — Igen szerencsésé tesztek tehát, ha hozzám irtok olykor. De ha én hallgatni találok hosszan, ne nehezteljete. Tompa is mindég perel velem e' miatt; — gyakran két hétig sem irok hozzá: — nem tudok mit! — heverek az unalom s röstség sorában, mint a' collégiumi bival egykor a' Bodrogban. Hej boldog idők Jancsikám! Ő uszott s én farkába kapaszkodtam. Én nem uszom már, s farkomba sincs ki kapaszkodjék, csak egy rongyos szeretőcském sincsen most.

Leveled vétele után rögtön átrándultam Patakra s beszéltem Hegedűssel.¹ Ő célodat, már nem emlékszem mi gát miatt, nem látta frissiben kivihetőnek. Biz' a' jó dolog lett volna, ha te Patakon, s Tompa meg valamely hozzám közel faluban ütnétek föl sátraikat. Ámbár nem sok hasznom lenne belőle! te perelnél velem, miért beszélek veled mindég csak a' lyráról, én meg vele, miért ir verset, ha már nem én irok. Hidd el, nem sok hasznát vennők mi már egymásnak. A sors által elkedvetlenedett emberek, olyanok, barátom, mint a' vidéki kutyák, összevejönnek, de látják, hogy s...e mindegyiknek hűdös, szomorúan odébb állanak. Elöttem legalább semmi sem bizonyosabb mint az, hogy belőlem utoljára is valamely félreeső odúba bútt remete lesz. Már még a' mult évben emésztő vágy szállt meg, keresni valamely rejtekhelyet, s mivel vadászszenvedelmem még tart, egy homokdombot, hova az emberek elől buvhassam el, hol senki föl nem találva, hol egy vadászgunyhót építhessek a' tavak között.

Somától² minap kaptam levelet, júniusban hozzám készül, te mint hallok Vályinétől szinte felénk júniusban, s szinte júniusban Tompához, s mintha látnám mindhárman helyben maradunk. — Kerényi is irt — Americából. Még New-Yorkban volt akkor. Semmi érdekest nem ir, utazását (70 napig tartott a szélvésznek miatt), betegeskedését említi s hogy ha egy óriási erejű ember meg nem kapja egyszerre őt s kofferét, mindketten a' tengerbe buknak. Igen víg humorral ir. Adja isten úgy írjon évek mulva is.

¹ Hegedüs László sárospataki ref. pap, később a főiskola algondnoka.

² Rothfeld Soma, hirlapíró, a világiosi fegyverletétel után egy ideig Szemere Miklósnál tartózkodott Lasztócson.

Hát a' perclarissimumst — t. i. Vályit látod-é? ott van e még Pesten? de hol is volna egyebütt? Mint hallom, hatalmasan költ. Minapi levelemben Tompához verset csináltam rá:

Mondtam én azt előre,	Hol író, hol tengerész, hol pap, —
Semmi sem lesz belőle,	Mondtam én azt előre,
Körmeivel százfelé kap:	Semmi sem lesz belőle.

S most is azt mondom, hogy e fiuból semmi sem lesz. Őt az fogja tenni tönkre, hogy annyit olvasott; feje tele van azon rögeszmével, hogy ő az irodalomban szereplő lesz még, hogy — mint Soma előtt állítá — a' M. irodalmat — — — fogja sat. Ezen vágy nem engedi őt elszakadni Pesttől, pesti cimboráitól, e miatt mászik újra és újra fel, mindaddig míg egy garasa sem lesz, s vagy vissza kéntelen jöni testvére nyakára, vagy elvesz valahol éhen, rongyosan, elnyomorodva. Szánom azt a bolond fiut! —

(A levél befejező része hiányzik.)

14. Szemere Miklós Darmay Viktornak.

Kelet nélkül.²

Kedves Győzőm!

Kivánságod ime mihamar teljesül, s nem egy, de két levellel. A Valéré,³ mint látod, atyádnak szól, de jó anyád nem mervén vele közölni, hozzám hozta, én tehát — hogy mielőtt Valér tán hozzád is írjon ez ügyben, megelőzhessed őt — hozzád küldöm. Anyád kért: tanácsoljalak mit tégy? de ezt te magad tudhatod legjobban. Valérnak, mint írja, — atya írt, kit én legközelebb Újhelyben lévén, kérdőre vontam: tőle e, vagy fiától eredt e rám fogott nyilatkozott.

Most már melyiteknek higgyek fiatal óriások? Te állítád, ő tagadja. Egyikről sem szeretném hinni, hogy Demanx dandárához tartoztok.

A műkiállításnak e hóban — ha jól tudom — vége. Ne is végy tehát már többé számomra sorsjegyet; atyádtól megkapom itt az 5 ftót.

E helyett más kérésem van. Légy szíves megtudni, s megírni mielőbb nekem, vette e Benedek Aladár hozzá írt leveletem? s a levelborítékon nem volt e törlés, bötük kitörlése? Én e levelet bérmenten s téritvényvel küldtem postára, de pénzt a téritvényre (miután ez 3 vagy 4 nappal előbb szinte téritvényes levelemre küldött 1 pengőmből, apró pénze hiányában nem adhatván ki az expeditor, — 75 xrom nálla volt) nem küldtem. S mit ír vissza Kovács: »a Benedeknek szóló level csak portóval ment el, mert pénzt nem tetszett küldeni.« — Később azzal mentette magát, hogy nagy elfoglaltsága miatt elfeledte, miszerint 75 xr. nálla maradt. Ez mind jó. De ha én nem féltém nálla maradt krajczárait, ő expeditorságának is lehetne tán annyi bizalma hozzám, hogy ha szinte elfeledném is a taxát elküldeni, ő se féltse krajczárait, s leveletem úgy küldje, mint én akarom. Egy az megfigyeltette Aladárt, más az, hogy nem tudhatom bizonyosan, hozzájutott e levelem?

¹ Olvashatatlan.

² Valószínűleg 1871-ből.

³ Vékey Valér.

Igen kérek, ne légy röst (e szép tulajdon egyedül a vének joga!) nekem azt csakhamar megírni.

A Szemere B. naplójából kiírandó pár sort, máskor. Most nincs időm kikeresni. Sietek.

Te pedig anyád szeretetének mézes mákos kalácsán nevelt nyögdelő poeta ifjoncz! — ne ijesztgessed jó anyádat! Mert olvasván hozzám írt leveledet, — megijedt; már szinte látni vélte, mint rántod elő zsebedből bicskádat, hogy — kenyeret szelj vele! Én biztattam, hogy mialatt te életfájdalmas eszméket készültél papírra hullatni, talán épen egy kövér pulykacszobot rágtál con amore; hogy által kell esni az illyes felhőszakadásokon megannyi fiatal költőnek; hogy e költői lélekfájdalom, gyöngyöt szül, mint a csigánál, de míg egy-két költőnél sírig tart, száznál csak múló divatkór; hogy kovászsavany keleszti nagyra a költészet cipóját; s végre, hogy e belküzdelem, e szellemi forró hideglelés mennyire emészti, sorvasztja megtalálékait, látható már csak onnan is, mert Győző fiának ugyancsak kövér ábrázatja s teljes csontjai vannak.

Mezei Ernőt! szívesen üdvözlöm. Szellemi röppentyűiben (az Ellenőrben) nagy gyönyört találok. — — — — —

(A levél vége hiányzik.)

Közl: PERÉNYI JÓZSEF.

AZ ELSŐ MAGYAR JÁTSZÓSZÍNI TARSASÁG JÁTÉKRENDJE 1790—1801.

Irodalomtörténeti szempontból igen fontos az első magyar játékrend kialakulásának vizsgálata. Bayer József alapvető munkássága után Császár Elemér világította meg a felmerült homályos kérdéseket a német költészet befolyását igazoló források megnevezésével. Az újabb kutatások folytán azonban több új adat került elő. Igen sok új adatot mutattam be *Kolemen László*ról írt monografiámban, s ezért szükségesnek láttam az adatok új, rendszeres feldolgozását és kiegészítését: megvilágítani a kérdést nemcsak a német irodalom, hanem a német színpadi viszonyok tekintetében is. Pukánszky Kádár Jolán, Heppner Antal és Vatter Ilona alább idézendő műveiből iparkodtam megállapítani az eredeti (vagy átdolgozott) forrásmű magyarországi német első előadásának napját.

A vizsgálódás során kiderült, milyen nagy volt a német drámairodalom hatása magyarra. Az előadott művek túlnyomó része a budai és pesti német színházakban került először színre, de többször (10 esetben) az is előfordult, hogy előbb adták elő a darabot magyar színpadon s csak utána a német színházban. Sőt olyan darabokra is akadunk, mégpedig nagy számmal, melyeket magyarországi német színpadok (t. i. Pest-Buda, Pozsony és Sopron) egyáltalán nem mutattak be — számuk 22. E körülmények mindenesetre más megvilágításban mutatják a magyar játékrendet, s azt az új gondolatot vetik fel, hogy voltak oly művek, amelyeket csak a német költészet, s voltak olyanok, melyeket a német színpad hatása alatt mutattak be úttörő színészeink.

¹ Mezei Ernőt Szemere M. még Sátoraljaújhelyből ismerte.

Más, nem német irodalomból származó dráma 13 került színre. (Ezek: *Alzir*, *Arany perecek*, *Artaxerxes*, *Cziane*, *Etelka*, *Etelka Karjelben*, *Gavallér*, *Gyapai*, *Kongrio*, *Krémes*, *Obester*, *Sári*, *Tornyos Péter*.) Ezek között azonban bizonyára van még egy vagy kettő, amelyek mégis csak német fordítások nyomán jutottak el irodalmunkig. Más nemzetbeli írók (francia, angol, spanyol és olasz) művei többnyire német közvetítéssel kerültek hozzánk, még ha nagyrészüknél magyarországi német előadásáról nem is tudunk. Valószínű azonban az, hogy fordítóink bécsi vagy más országbeli német színpadokon ismerkedtek meg a darabok német fordításaival vagy pedig könyvalakban megjelent német fordításokból. Általában a művelt magyarság nyelvismerete a magyaron kívül csak a latinig és németig terjedt, egyes nemzetiségi vidékeken ez bővült még a helyszülte viszonyok által (tót, szerb, román, rutén), s csak nagyritkán terjedt az érdeklődés köre francia, olasz, angol vagy más nyugati nyelv elsajátítására. Nem jelenti azonban ez a megállapítás azt, hogy a jegyzékben a kétségtelen eredetiből való fordítások hiányoznának, ezek száma azonban elenyészően csekély. (Ilyenek: *Alzir*, *Gyapai*, *Krémes*, *Obester*.)

Kevés számmal szerepelnek a jegyzékben az eredeti magyar művek is. Eredetinek tekinthetjük a darabot, ha az a költő eszmevilágából született, de nem, ha valamely regény dramatizálása, vagy valamely már meglévő idegen nyelvű mű magyarosítása. A közölt jegyzékben lévő eredeti és ismert művekről még eddig nem állapították meg származásaikat, de lehetséges, hogy a jövő az eredeti darabok számát még leszállítja. Kelemen László tíz évi műsorából a következők eredetiek: *Berénd*, *Buda és Attila*, *Elszegényedett nemes ember*, *Filozófus*, *Hunyadi László*, *Mátyás király*, *Mohácsi veszedelem*, *Nagyvái komédia*, *Sallai gavallér*, *Szécsi Mária*. Tehát a műsor 167 darabja közül mindössze tízet lehet az eredeti magyar művek közé sorozni! Ezek a számok világosan mutatják a magyar színpadi irodalom hiányát. A magyar drámairodalom valóban csak színészetünk vajúdási korszaka után született meg.

Az eredeti darabok hiányát az egykorú műsor magyarosításokkal pótolta. Dugonics András valósággal irodalmi iskolát alapított magyarosításaival. E magyarosítók nemcsak a szereplő személyeket öltöztették magyar ruhába, hanem sokszor magyar közmondásokat szőttek a beszédekbe, sőt Kelemen László a magyarosított *Csapó Péter*ben egy falusi kupaktanácsot szólaltat meg. Mindez azt jelenti, hogy a magyar színészet első korszakában már megnyilvánult a törekvés színpadi művek írására. Az egykorú ujságtudósítások sokszor áradozva emlékeznek meg a magyarosított darabok hatásáról, s elképzelhető, hogyha több eredeti magyar darabjuk van színészeinknek, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikereik is nagyobbak lettek volna, és színészetünk első korszaka talán nem is ért volna ilyen tragikus véget.

Fel kell hívnunk a figyelmet még arra is, hogy a műsorban olyan darabok is találhatóak, amelyek előző átdolgozásban iskolai drámajátékkul szolgáltak. Így az *Artaxerxes*, *Kongrio*, *Krémes*, *Tornyos Péter*. Íróink közül Dugonics András még a Kelemen László társulatának bukása után is megmagyarosította Plautus egy vígjátékát — ez azonban sem előadásra, sem kiadásra nem került. A *Maenechmit* ültette át *Ikrek* címen szegedi

öldbe. Ez is csak azt a törekvést igazolja, hogy már felébredt írónk között a vágy a magyar színpadot magyar munkákkal ellátni.

Különös érdekessége a magyar műsornak a daljátékok előadása. Egyiket-másikat bizvást az eredeti magyar művek közé sorozhatnók, de sajnos egyiknek sem maradt meg a zeneanyaga, s így az eredetiséget bizonyítani, vagy ellenőrizni már nem lehet. A szövegkönyv pedig minden esetben németül előadott darabból készült. Annyit tudunk, hogy a *Lantosok* vígopera zenéjét csak részben szerezte Reymann Ferenc; a *Pikkó Herceg* teljes zenéjét Chüdy József írta, s valószínű, hogy a zenéje eredeti volt, mert *Prinz Schnudi* vígjátékából készített *Die Belagerung von Ipsilon* opera csak 1805-ben került színre a német színpadon — egyébként is több olyan darabhoz írtak kísérő-zenét, amelyeket a német előadásokon zene nélkül mutattak be. Összesen 31 olyan darabot adtak elő Kelemen László színészei, amelyek sikerét még a magyarországi német színpadok nem próbálták ki.

Figyelemmel arra, hogy 167 előadott darab közül csak tíz tekinthető eredetinek, 32 darabot bár német közvetítéssel, de a hazai színpadok közvetlen befolyása nélkül, 13 darabot pedig más idegen hatás alatt adtak elő, s mindössze két darab (*Lajos és lovásza*, *Mindenhez kapkodó*) az, amelynek származása ezidő szerint ismeretlen: 112 darabról mutatható az ki, hogy közvetlen a hazai német színpadok befolyása alatt kerültek előadásra Kelemen László színpadán.

Az első magyar színházi előadás napjával ugyan 1790 október 25-ét kell tekintenünk, a magyar játékrend kialakulását mégis csak 1792 május 5-től kell számítani. A játékrendben 84 olyan darab fordul elő, amelyet ezen időpont (1792) előtt adtak elő a német színészek, s csak 37 olyan darab van, amelyeket 1792 január 1. után mutattak be. A magyar színészek tehát műsorukat javarészből oly darabokból állították össze, amelyeket a német színpadokon már «lejátszottak». 1792-ben 2 darabot, 1793-ban 4 darabot mutattak be annak német előadása előtt, az 1792-ben előadott német művek közül egyet még ugyanazon évben, 6-ot 1793-ban, míg az 1793-ban előadott német művek közül mindössze 3-at 1794-ben, az 1794-ben előadott német darabok közül kettőt még az évben mutattak be színészeink. E számbeli adatok azt mutatják, hogy 1792—3-ban a műsor újabb, kívánatosabb és versenykéesebb akart lenni a német színpadokkal szemben, míg végül is lanyhulás következett be. Ebből a körülményből önként szűrődik le az a gondolat, hogy a magyar színpad, bár nagy erőfeszítéssel, de mégis arra törekedett, hogy műsorát lehetőleg függetlenítsé a hazai német játékrendtől. Ez a törekvés inkább ösztönös, mint tervszerű volt, hiszen a nyíltan bevallott tervet minden esetre meggátolták volna a német színingazgatók és a német színészetet pártoló Helytartó Tanács urai. Nemzeti szempontból azonban ez az ösztönszerűség mégis sokat jelentett.

A német játékrendtől való függetlenítési törekvés adta az első lökést nemzeti drámairodalmunknak. Íróink ugyan még egy ideig tétován szemlélődtek az előttük alig taposott úton, de azután megindultak rajta. A német színészet és a német drámairodalom a nyugati műveltség hatását és térfoglalását jelentette, de felébresztette a nemzeti művelésére irányuló szándékot, s valóban évtizedről-évtizedre előrehaladva; mindinkább növekedett számban és értékben a magyar drámairodalom.

Az első magyar műsor vizsgálatánál számításba vettem a pesti és budai 468 előadási napot, 3 valószínű kecskeméti előadást, 13 ismert szegedi játéknapot, 1 lehetséges hártfai előadást és a nagyváradi ismert jegyzék 21 darabját egy-egy előadási napnak számítottam: így 506 játéknappal eredményét tartalmazza a jegyzék. Az előadások naplójegyzékét tanulmányozva érdekes megállapításokat tehetünk. Az előadott darab rendszerint csak egyszer került színre egy hónapban s csak ritkán kétszer, még ritkábban háromszor. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a játékrendet a bérletek szerint alakították, s a bérlőket nem akarták ugyanazon darab többszöri bemutatásával terhelni. Ugyanabban a hónapban a második előadást mindig bérlet-szünetben tartották.

Érdekes megállapítás az is, hányszor adták elő az egyes darabokat, ebből azonban csak óvatosan lehet a darabok sikerére következtetni, hiszen a pesti bukás utáni évekből csak a szegedi játékokat ismerjük műsor és nap szerint s az azelőtti és azutáni játékrendek pontos adatai még ma is felderítetlenek. Az eredmény a következő: 1-szer került színre 41 darab, 2-szer 44 darab, 3-szor 22 darab, 4-szer 19 darab, 5-ször 11 darab, 6-szor 10 darab, 7-szer 13 darab, 8-szor 1 darab (*Talált gyermek*) 9-szer 3 darab (*Embergyűllölés, Házasságszerző prókátor, Igazházi*), 12-szer 1 darab (*Pikkó herceg*).

Az előadott drámák jegyzéke.

A magyar cím után zárójelben a darab ismert eredeti, illetőleg német címe, a műfaj jelzése (*éj* = érzékenyjáték, *szj* = szomorújáték, *vj* = vígjáték), a felvonások száma, az író és fordító (*i* és *f*) neve, a bemutató és az azt követő magyar előadások napja; gondolatjel után az összes magyar előadások száma. A pesti-budai német előadások napját *N.*, a pozsonyiét *P.*, a soproniét *S.* betű után közlöm. A pesti és budai magyar előadások napját betűjel nélkül, a Nagyváradiakat *NV.*, a szegedieket *SZ.* betűkkel jelöltem. A német bemutató előadások napját zárójelben közöltem a magyar előadások előtt vagy után a szerint, ahogy azok a magyart előzték, vagy követték.

A darabcím elé tett * azt jelenti, hogy a magyar darab előbb került színre, mint eredetije a magyarországi német színpadon, a ** pedig azt, hogy az eredetijét nem játszották nálunk a német színpadokon; az eredeti darabokat a cím előtti E., az ismeretlen származásúakat a ? jelzi.¹

¹ A jegyzék készítéséhez használt forrásművek:

Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. I—II. 1887.

U. az: *A magyar drámairodalom története*. I—II. 1897.

U. az: *Shakespeare drámái hazánkban*. I—II. 1909.

Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913.

Heppner Antal: *A pozsonyi német színművészet története a XVIII. században*. 1910.

Kádár Jolán: *A budai és pesti német színművészet 1812-ig*. 1914.

U. az: *U. az. 1812—1847*. 1923.

Lugosi Döme: *Kelemen László és az «Első Magyar Játzó Színi Társaság»* 1927.

Vatter Ilona: *A soproni német színművészet története 1841-ig*. 1929.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. Gálos Rezső közleménye 79. i.

- Alzir, vagy az amerikaiánusok (Alzire)* vj. 5. i. Voltaire, f. Péczeli József, 93. XI. 22., 94. III. 8. — 2.
- Arany pereczek, vagy Macskási Julianna Szerémben* éj. 5. Dugonics András ismeretlen külföldi fró idegenből átültetett regénye után i. Endrődy János, 92. VI. 18., VIII. 26., 93. III. 2., 18., VII. 28., XII. 27., 95. VI. 22. — 7.
- Artaxerxes, vagy a hadi szükségre feláldoztatott* éj. 3. i. Metastasio, f. Eger-váry Ignác (P. 41.), SZ. 1800. V. 24. — 1.
- * *Asszonyi fortély, vagy férfiak jól megjegyeztétek, az (Frauenwitz oder Herrn Ihr merkts euch)* vj. 1. i. Schletter, f. Bodnár Antal, 94. I. 15., 95. IX. 4. (N. 1803. I. 10.) — 2.
- Asszonyi jacobita klub, az (Der weibliche Jacobiner Clubb)* vj. 2. i. Kotzebue, f. Sebestyén László (N. 92. VI. 10.), 93. X. 2. — 1.
- Álarcosok, az (Die Masken)* vj. 1. i. Arnstein¹ után Kotzebue, f. Ernyi Mihály (N. 94. I. 12.), 94. II. 17. — 1.
- Baranyi György gróf, két feleség férje (Ernst Graf von Gleichen)* éj. 5. i. Soden, magyarosította Károly Ferenc (P. 92. IV.), 94. IX. 3., XI. 3., 95. VI. 26. — 3.
- Barnhelmi Minna* l. *Katonaszerencse*.
- Bátori Mária (Ignez de Castro)* szj. 5. i. Soden, magyarosította Dugonics András után Rehák Józsefné Moor Anna (S. 75. P. 85. XII. N. 90., IX. 29.), 94. VI. 6., 17., VIII. 22., 95. II. 18., XI. 27. — 5.
- Becsületes paraszt és a nagyszívű zsidó, a (The rural probity. Der redliche Bauer und der grossmütige Jud, oder der glückliche Jahrtag)* vj. 3. i. angolból Pauersbach, f. Mérey Sándor (N. 91. XI. 6.), 94. II. 26. — 1.
- Becsületre tett fogadás, a (Das Ehrenwort)* vj. 4. i. Spiess, f. Léhner András (N. 91. VIII. 17.), 95. IX. 8., 19., 96. I. 4. — 3.
- E. Berénd, vagy a hitetlenség maga magát megbosszulja* vitézi szj. 4. i. Vida László, 94. X. 17., XII. 10. — 2.
- Berényi Jolanta, vagy Kun László (Elfride)* szj. 5. i. Bertuch, magyarosította Dugonics András után Rehákné Moor Anna (N. 83. VI. 30.), 95. XI. 13. — 1.
- Bécsi ruha, a (Das Kleid aus Lyon)* vj. 4. i. Jünger, f. Mérey Sándor (N. 87. XI. 4.), 94. IX. 10., X. 29. — 2.
- Bohó Misi de Hájás, l. Minden lépés egy botlás.*
- ** *Bosszúkívánásból lett haramia (Der Räuber aus Rachsucht)* vj. 3. i. Hensler, f. Mérey Sándor, 96. I. 15. — 1.
- E. Buda és Attila* szj. 3. i. Demeter János, 95. VIII. 24., IX. 18. — 2.
- Csalárd a szén, vagy a kellemes férj (Der lieberliche Ehemann, oder der Schein betrügt)* vj. 5. i. Brandes, f. Kovács Ferenc (P. 79. IV. 24., N. 89. V. 5.), 93. IV. 17., V. 10., VII. 22., 94. VI. 30., XI. 28. — 5.
- ** *Csapó Péter (Peter Zapf, oder die Schatzgräber)* vj. 4. i. Stephanie, magyarosította Kelemen László 92. VIII. 5., 28., 93. V. 17., IX. 30. — 4.

¹ Kádár Jolán i. m. szerint a szerző neve Bernstein.

² Ez az eredeti darab előadása volt a pesti német színházban. P. 76° XII. a hasonló című Klingner darabot játszották.

- ** Cserei Krisztina, vagy a menyasszony és vőlegény egy személyben** (*Der Bräutigam und Braut in einer Person*) vj. 3. i. Stephanie ?, f. Gindl József, 95. X. 28., XI. 25. — 2.¹
- Csörgösapka, vagy a jöttévő zarándok** (*Der wohlthätige Derwisch, oder die Schellenkappe*) vígopera 3. i. Schikaneder, f. Szerelemhegyi András, zene Henneberg, hangszerelte Csermák Antal (N. 93. VIII. 12.), 95. VI. 9., 15., 24., IX. 28., XI. 30., 96. II. 21., III. 14. — 7.
- Cziane és Liziás, vagy a szerencse játéka** (*Cyane ou les jeux du destin* című regény után) vj. 3. i. Sághy Ferenc, zen. Reymann Ferenc, 95. VIII. 26., 96. III. 16. — 2.
- ** Deákos leány, vagy a tudomány többet ér a szépségnél** (*Das lateinische Mädchen, oder Wissenschaft geht vor Schönheit*) vj. 3. i. Goldoni után Schröder, f. Ungvári János, 92. IX. 11., 19., XI. 11., 93. II. 1., V. 24., X. 11., 95. VII. 3. — 7.
- E. Elszegényedett nemes ember** vj. 4. i. Pálóczi Horváth Ádám, 94. IV. 23. — 1.
- Embergyűlölet és megbánás** (*Menschenhass und Reue*) éj. 5. i. Kotzebue, f. Kóré Zsigmond (N. 90. IV. 6.), 92. V. 31., VI. 8., 28., IX. 22., 93. I. 4., III. 8., VI. 10., 94. III. 8., 95. VIII. 28. — 9.
- Eraszt, vagy a becsületes Uti lator** (*Erast*) éj. 1. i. Gessner, f. Kazinczy Ferenc, 93. I. 7., VII. 31., X. 2. — 3.
- Erőszak és jutalom, vagy így szokott néha lenni a vidéken** (*Liebrecht und Hörwald, oder so gehts zuweilen auf dem Lande*) éj. 3. i. Eckartshausen, f. Sehy Ferenc (N. 93. II. 25.), 94. I. 12., II. 19., IV. 11., XI. 24. — 4.
- Erőszak és történet, vagy a megcsalatozott szökevények** (*Der Strich durch die Rechnung*) vj. 4. i. Jünger, f. Ungvári János (P. 84. XII. 26. N. 86. IX. 21.), 93. IV. 22., V. 9., VI. 24., X. 18., 94. X. 10., 95. XI. 20. — 6.
- Essex gróf** (*The earl of Essex. Graf Essex, oder die Gunst des Fürsten*) szj. 5. i. ifj. Banks John, f. Osváld Zsigmond (P. 74. XI. 8. N. 86. V. 20.), 93. IX. 4., 23. — 2.
- Etelka, vagy a megszorított ártatlanság** szj. 3. i. Dugonics András regénye után Soos Márton, 93. IX. 11., 20., XI. 11., 94. II. 10., VIII. 12. — 5.
- Etelka Karjelben** éj. 5. i. Dugonics András,² 94. VIII. 15. — 1.
- Fejedelem titkos utazása, vagy az inkognitó, a** (*Das Inkognito oder der Fürst auf Reisen*) vj. 4. i. Ziegler, f. Mérey Sándor (N. 93. IV. 13., S. 93. XII. 20.), 95. III. 4., 27., VI. 17., XI. 4. — 4.
- ** Fernando és Járíko, (Inkle und Yariko)** énekes játék 3. Gellert meséje után i. Gleich, zen. Kauer Ferdinand, f. ?³ NV. 1800., SZ. 1800. V. 11. — 2.
- Félenk hadét, vagy mikor szeretnek a bécsiek katonák lenni, a** (*Der Furchtsame*) vj. 3. i. Hafner és Frenck, f. Kornéli József (N. 89. X. 26.), 94. V. 28., 96. II. 5. — 2.
- E. Filozofus, a** vj. 5. i. Bessenyei György, 92. VI. 4., 9., 93. VII. 10. — 3.

¹ Kotzebue hasonló c. darabját S. 1828. II. 14.

² Shakespeare *Vihar és Tél* rege c. darabjainak felhasználásával.

³ A meséből írt 1 felv. tragédia, N. 83. IV. 1.

- Formenterai remete, a (Der Eremit aus Formentera)* vj. 3. i. Kotzebue, f. Verseghy Ferenc, 93. X. 28., XII. 16., 94. II. 7., VII. 28., 95. IX. 2., NV. 1800. — 6.¹
- ** *Garabanczai, vagy inas, atya és nász, mind egy személyben (Krispin als Kammerdiener, Vater und Schwiegervater)*, vj. 3. i. Romanus, f. Kelemen László, 92. VII. 19., VIII. 25., 93. IV. 10., 25., 94. II. 27. — 5.
- Gavallér és a dáma, vagy két egyforma nemes lélek, a (Il Cavaliere e la Dama)* vj. 3. i. Goldoni, f. Mátyási József, 94. VII. 9., IX. 24. — 2.
- Gazdasszony, vagy megfizet az öreg harang (Die Wirtschafterin, oder der alte Tambour bezahlt alles)* vj. 2. i. Stephanie, f. Kelemen László (P. 71. N., 87. XII. 8.), 92. V. 17., 28., 93. I. 28., XII. 11. — 4.
- Gályarab, I. Ujmódi gonosztevő.*
- Gonoszság nélkül való tévelygés (Verirrung ohne Laster)* éj. 5. i. Beck Henrik, f. Mérey Sándor (N. 94. VI. 3.), 95. II. 4., III. 6., 96. I. 8. — 3.
- Gyapai Márton, vagy a feleségét féltő gyáva lélek (Sganarelle)* vj. 3. i. Molière, f. Simai Kristóf, 93. IV. 5., 19., SZ. 1800. V. 26. — 3.
- Gyermekek fenytéke, vagy a testamentum (The London prodigal. Die Kinderzucht, oder das Testament. Londoni tétkozló)* vj. 4. i. angol után Schröder, f. Kelemen László (Bécs, 81. P. 86. III. 2. N. 86. V. 9.), 93. VI. 21., VII. 12., IX. 23., 94. V. 30. — 4.
- Gyűrű I. része, vagy titkos összejövetel (Constant couple. Der Ring)* vj. 3. i. Farquhar és sir Harry Wildair után Schröder, f. Láng János (P. 86. III. N. 86. IV. 30.), 96. II. 17. — 1.
- Gyűrű II. része, vagy az izékeny által választott házasság következtése, (Der Ring II.)* vj. 4. i. Farquhar és Wildair után Schröder, f. Láng János (N. 91. III. 17.), 96. III. 4., 28. — 2.
- * *Halotti tor, vagy tiszta fehérben, nem feketében (Alles weiss und nicht schwartz oder Trauerschmaus)* vj. 3. i. Hensler, f. Ernyi Mihály, 93. X. 21., XII. 4., 94. II. 3., 95. II. 28., 96. I. 27. (P. 97. II. 18.) — 5.
- Hanno, vagy a felcserélt gyermek, (Hanno Fürst in Norden)* szj. 5. i. Beck, f. ?, (N. 89. XII. 26.) NV. 99. — 1.
- Havasi juhászleány, a (Die adeliche Schäferin)* vígopera 2. i. Da Ponte és Girzik, f. Kócsi Patkó János, zen. Gualielmi. (N. 91. I. 20.) NV. 1800., SZ. 1800. V. 27. — 2.
- Háladatos fű, a (Der dankbare Sohn)* vj. 1. i. Engel, f. Ernyi Mihály, (N. 83. I. 8.), 94. XII. 9., 95. I. 19. — 2.
- Hármasok, a (Die Drillinge)* vj. 4. i. Bonin, f. Mérey Sándor, (N. 90. X. 3.) 95. XI. 23., 96. I. 1. — 2.
- Házasságszerző prókátor (Die Liebe nach der Mode, oder der Eheprokurator)* vj. 5. i. Bretzner, f. Gindl József (N. 90. I. 5.) 92. VIII. 20., 27., IX. 15., XI. 10., 93. II. 6., VI. 26., 94. VI. 4., X. 27., 95. XI. 9. — 9.
- ** *Házi orvosság, vagy így kell a nyakas asszonyokat megbaboláznai (The devil to pay. Die verwandelten Frauenzimmer)* vj. 3. i. Coffey után Weisse, magyarosította Simai Kristóf, 93. VIII. 9., 28., 94. I. 22., X. 24., SZ. 1800. V. 15. — 5.

¹ Opera 2. felv., zen. Ritter ? N., 91. XII. 9.

- E. *Hunyadi László*, szj. 5. i. Lakos János, 94. X. 13., XI. 10. — 2.
- Igazházi, vagy a polgármester (Der Bürgermeister)* vj. 3. i. gróf Brühl, f. Simai Kristóf (P. 85. VII. 20., N. 86. I. 12.), 90. X. 25., 27., 92. V. 26., VI. 5., VII. 26., 93. I. 9., VI. 9., 94. VI. 21., 96. II. 10. — 9.
- ** *Igazság temploma, (Der Tempel der Wahrheit)* előjáték táncokkal 1. i. Meyer Frigyes, f. Mérey Sándor, 96. III. 9., 18. — 2.
- Igy fogják az egeret, vagy az egyiptomi út (Die Mausfalle, oder die Reise nach Egypten)* vj. 3. i. Spiess, f. Aszalai János (P. 86. XI. 30., N. 87. IV. 10.), 95. II. 11., III. 18., XII. 23. — 3.
- Inas, atya és nász egy személyben, l. Garabanczai.*
- Indusok Angolországban (Die Indianer in England)* vj. 3. i. Kotzebue, f. Ihász Imre, (N. 90. VII. 9.) 94. III. 2., IV. 12., VIII. 18., 96. I. 18. — 4.
- Iskolai tudós, az (Der Schulgelehrte)*, vj. 2. i. Coffey után Schröder, f. Láng János (N. 83. VIII. 16.), 93. XII. 11., 94. I. 15., VII. 23. — 3.
- Imeretlen atyafi, egy háznépnek lerajzolása, az (Der Vetter von Lissabon)* éj. 3. i. Schröder, f. Kelemen László (N. 86. IV. 20.), 93. X. 16. XI. 25., 94. V. 21. — 3.
- Jaques Spleen, vagy ugyan jó, hogy tegnap föbe nem löttem magam (Jack Spleen)*, vj. 1. i. Dyk János, f. Kóré Zsigmond (N. 89. IX. 10.), 92. VII. 8., VIII. 24., 93. I. 28., IV. 24., 94. XII. 12. — 5.
- Jószivű mezei gazda, a (Der redliche Landmann)* vj. 5. i. Goldsmith után Schikaneder, f. a színtársulat tagjai (N. 92. VI. 25.), 95. IX. 21., 23., XII. 16. — 3.
- Juliska, vagy leányok vegyetek példát (Julchen, oder liebe Mädchen spiegelt euch)* vj. 5. i. Huber Ferenc, f. Mérey Sándor (N. 93. XI. 19. S. 93. XII. 20.), 95. XII. 18. — 1.
- Katonaszerecsse (Minna von Barnhelm)* vj. 5. i. Lessing, f. Ráth Pál (P. 70. N. 78.), 92. VII. 29., VII. 31., 93. II. 3., VII. 24. — 4.
- Kártyás, a (Der Spieler)* éj. 5. i. Iffland, f. ?¹ (N. 98. IX. 22.) NV. 99. — 1.
- Kettősök, a (Die Zwillinge)* szj. 5. i. Klinger, magyarosította Ihász Imre (N. 86. I. 21.), 94. IV. 25., V. 12., 95. VIII. 19. — 3.
- Két feleség férje, l. Baranyi György.*
- Két mostohaafi, vagy az erkölcsös nevelés nemes sziveket szül, a (Die Stiefsöhne, oder die Macht der Kindesliebe)* éj. 2. i. Seidel, f. Gvadányi János (N. 93. IX. 9.), 95. V. 27. — 1.
- Két úr szolgája (Il servitore di due padroni. Der Diener zweier Herren)* vj. 3. i. Goldoni után Schröder, f. Sághy Ferenc (N. 89. VIII. 16.) NV. 99. — 1.
- ** *Kiki saját háza előtt seperjen (Jeder fege vor seiner Thüre)* vj. 1. i. franciából Schneider L., f. Szomor Máté, 92. VII. 22., VIII. 24., XI. 13., 93. I. 7., II. 8., VII. 31., 94. XII. 9. — 7.
- Ki légyen ő? (Foundling. Wer ist Sie?)* vj. 3. i. Moor Edward után Schröder, f. Boér Sándor (N. 90. VIII. 7.), 95. V. 18. — 1.
- Kismartoni zsidó lány (Das Judenmädchen in Prag)* vj. 3. i. Hensler, f. Mérey Sándor (N. 93. VIII. 29.), 96. II. 12. — 1.

¹ Renegard hasonló című darabját P. 75. II. 12.

- Klementina, vagy a testamentum (Clementine, oder das Testament)* szj. 5. i. Gebler báró, f. Hatvani István (P. 71. N. 81.) 92. V. 10., VI. 2., 93. III. 1., X. 25. — 4.
- Kolduló deák, vagy az égháboru, a (Der Bettelstudent, oder das Donnerwetter)* vj. 2. i. Cervantes után Weidmann, f. Ungvári János (N. 83. III. 1.), 93. II. 8., IV. 24., VIII. 30., 94. II. 17., VII. 23., XII. 17. — 7.
- Komárom állapota a VIII. században, 1. Tongor.*
- Komáromi néviekék. 1. Pestre vándorolt szabólegény.*
- Kongrio, vagy a hajdani furcsa vetélkedés (Rusticus imperans)* vj. 3. i. Szentés Zsigmond után Károly Ferenc., 93. III. 20., 30., IV. 12., 94. VIII. 6. — 4.
- Krémes, vagy a megjátszottatott öreg (Chremes)* vj. 3. i. Plautus, magyarsította Horváth János, 93. V. 1., VI. 1., X. 23. — 3.
- Kun László 1. Berényi Jolanta.*
- Különös nagybátya, vagy véletlen házasság, a (Der seltene Onkel)* vj. 5. i. Ziegler, f. Kelemen László (P. 93. I. 10., N. 93. VI. 23.), 95. VI. 19. — 1.
- ? *Lajos és lovásza* vj. 5. i. ?, f. ?. NV. 99. — 1.
- Lanassa (La veuve de Malabar. Lanassa)* sz. 4. i. Le Mierre után Plümicke, átdolgozta Kotzebue, f. Kazinczy Ferenc (N. 90. X. 27.), 93. V. 20., VI. 14., IX. 6., XI. 29., 94. X. 3., 95. XII. 14. — 6.
- ***Lantosok, vagy a víg nyomorúság (Die Lyranten)*, vígopera 3. i. Schikaneder, f. Szerelemhegyi András, zen. részben Reymann Ferenc. 93. XII. 18., 31., 94. II. 12., IV. 2., 95. I. 21., V. 6., 96. III. 2. — 7.
- Lassú víz partot mos (Rule a Wife and have a Wife. Stille Wasser sind betrüglich)* vj. 4. i. Beaumont és Fletcher után Schröder, f. Kelemen László (N. 86. XII. 2.), 94. X. 22., 95. I. 16., VI. 12. — 3.
- Lauzus és Lidia (Lausus und Lydie)* szj. 3. i. idegen eszme után fegyverneki Vida László, 94. V. 19., VI. 13. — 2.¹
- Lear király, 1. Szabolcs vezér.*
- Leányragadás, a (Die Entführung)* vj. 3. i. Jünger, f. Károly Ferenc (N. 92. VIII. 31.), 93. XI. 27., 94., I. 8., III. 24., 95., VIII. 31., 96., II. 15. — 5.
- Macskási Julianna, 1. Arany perezcek.*
- Magokhitt filozófusok, a (Die eingebildeten Philosophen)* vígopera 3. i. Stephanie, f. Szerelemhegyi András, zen. Paesiello. (N. 90. V. 18.), 93. IX. 27., XI. 13., 94. I. 27., 95., II. 27. — 4.
- Magyar háznak atyja, vagy a háznép, a (Der deutsche Hausvater)* éj. 5. i. Gemmingen és Hornberg, f. Kelemen László (N. 93. III. 11.), 94. IX. 19., XI. 5. — 2.
- Makfalvy Anna (Klara von Hocheneichen)* vitézi éj. 5. i. Spiess, magyarsította Ihász Imre. (N. 91. I. 1.), 94. VII. 27., 95. III. 20., IX. 9. — 3.
- E. Mátyás király, vagy a nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* éj. 3. Szentjóni Szabó László, 93. VII. 3., VIII. 11., 25., 94., IX. 26., SZ. 1800., V. 25. — 5.

¹ Azonos című tragikus ballet N. 93. IV. 21.

- Megbosszult feleségrablás, vagy a XIII. század éktelelségei, a (Rache für Weiberraub)*, vitézi szj. 5. i. Ziegler, magyarosította Mérey Sándor. Zenével (N. 91. VII. 8), 95., VI. 13., 96. II. 26. — 2.
- Menyasszony és völegény egy személyben, I. Cserei Krisztina.*
- * *Merész Károly, vagy a megbosszult ártatlanság (Karl der Kühne)* szj. 5. i. Sonnens, f. ? 92. IX. 17., 93. III. 22. (N. 1804. II. 20.). — 2.
- Merop (Merope, oder die Stärke mütterliche Liebe)* szj. 5. Voltaire után Gotter, f. Péczeli József (P. 78. N. 91. III. 27.), 94. I. 20., II. 21., VI. 20., XII. 5. — 4.
- Minden lében kanál, vagy a mókus (Er mengt sich in alles)* vj. 5. 1. Centlivre után Jünger, f. Aszalai János. Zenével. (P. 93. XI. N., 94. XII. 19.), 95. V. 11., VIII. 12., X. 2., 31. — 4.
- Minden lépés egy botlás, vagy Bohó Misi de Hájás (She stoops to conquer. Irrtum in allen Ecken)* vj. 5. i. Goldsmith után Schröder, f. Aszalai János (P. 86. III. N., 93. IX. 14.), 95. II. 9., XII. 30. — 2.
- ? *Mindenhez kapkodó, a* vj. 3. i. ? NV. 99. — 1.
- Minister, a (Der Minister)* éj. 5. i. Gebler báró, f. Seelmann Károly (P. 71. N. 87. IV. 12.), 93. VI. 28., VIII. 21. — 2.
- Módi szeretők, vagy milyen férjet kell választani?, a (Der Liebhaber nach der Mode, oder wie soll man für sich einen Mann wählen?)* vj. 5. i. Heufeld Ferenc, f. Kelemen László (P. 74. XI. 20.), 94. II. 4., IV. 30., 95. II. 6. — 3.
- E. *Mohácsi veszedelem* szj. 5. i. Ihász Imre. Zenével. 95. VI. 29. — 1.
- Montroz és Amália (Montrose und Surrey)* szj. 5. i. Diericke. f. ? (N. 81.) NV. 99. — 1.
- Mostoha anya, a (Die Stiefmutter)* vj. 5. i. ? f. ? (N. 86. XII. 29.) NV. 99. — 1.
- Murányi Vénus, I. Szécsi Mária.*
- ** *Muszka katona, vagy a virtuoza leány (Der Soldat aus Cherson)* vj. 3. i. Hensler, f. Sehy Ferenc. 94. I. 3., 95. I. 26. — 2.
- E. *Nagyválti komédia* vj. 1. i. ? NV. 99. — 1.
- Nap szüzei, a (Die Sonnenjungfrau)* éj. 5. i. Kotzebue után gróf Soden, f. Károly Ferenc, zen. Reymann Ferenc (N. 91. VIII. 3.), 94. III. 19., IV. 28., IX. 12. — 3.
- Nemes hazugság, a (Die edle Lüge)* éj. 3. i. Kotzebue után gróf Soden,¹ f. Gindl József, 93. I. 23., II. 23., VI. 12., 94. III. 22. — 4.
- Névtelen szerető, a (Der Liebhaber ohne Nahme)* vj. 5. i. Gotter és Genlis, f. Ajkai Pál (P. 85., N. 91. VII. 26.), 94. X. 6., XI. 14., 96. I. 20. — 3.
- Obester, vagy a hűség jutalma, az* éj. 5. i. Marmontel, magyarosította Boér Sándor, zenével, 95. VII. 31. — 1.
- ** *Órajáráshoz alkalmazkodó ember, vagy a rendtartó házigazda, az (Der Mann nach der Uhr)* vj. 2. i. Hippel, f. Baresay László, 95. V. 27. — 1.
- Ország András, egy különös ember (Bruder Moritz, der Sonderling)* vj. 3. i. Kotzebue, f. Ungvári János (N. 92. I. 7.), 93. IX. 16., XI. 14., 94. III. 15., 95. IX. 14. — 4.
- ** *Orvosdoktor* vj. 1. i. ? f. Hatvani István, 92. VII. 8., VIII. 8. — 2.

¹ Kotzebue eredeti vj. 1. N. 92. VII. 10.

- Othello, a velencei szerecsen (O., oder der Mohr von Venedig)* szj. 5. 1. Shakespeare, németből f. Kelemen László. Zenével (P. 74. XI. 19.), 95. VI. 3., Kecskemét 96. VI. — 2.
- ** *Ozmondok, vagy a két helytartó (Die Osmonde, oder die beiden Statthalter)* éj. 5. i. báró Gebler, f. Kazinczy Miklós, 93. III. 16., IV. 18., VIII. 14., 94. III. 29. — 4.
- Papagály, a (Der Papagey)* éj. 5. i. Kotzebue, f. Rudnyánszkyné Kemény Anna Mária bárónő. Zenével. (N. 92. VIII. 24.), 94. III. 28., IV. 11., VII. 4., 95. III. 25., 96. I. 13., NV. 1800., SZ. 1800., V. 13. — 6.
- ** *Pesti vásár* vj. 2. i.?, f. Hatvani István, 92. IX. 6., XI. 12. — 2.
- ** *Pestre vándorolt szabólegény, vagy Komáromi nénikék (Die reisenden Komödianten)* vj. 3. i. Hafner után Perinet, f. Ernyi Mihály, 94. I. 29., III. 1., V. 2., 95. I. 7. — 4.
- Pikkó herceg és Jutka Perzsi (Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathel)* vígopera 2. i. Hafner Fülöp, f. Szalkay Antal, zen. Chudy József,¹ 93. V. 6., 13., VI. 5., VII. 15., VIII. 27., XI. 1., 94. I. 6., IV. 5., X. 20., 95. I. 5., V. 29., 96. I. 29. — 12.
- Pikszis, a (Das point d'honneur, oder die Tabaksdose)* vj. 2. i. Olufsen után Seipp, f. Láng János (P. 86. XII. 17., N. 89. V. 26.), 95. IX. 4. — 1.
- Polgári szerencse (Das Bürgerglück)* éj. 3. i. Babo, f. Varsányi Ferenc² (P. 92. VII. 21., N. 92. VIII. 4.), 93. IX. 25., 94. IX. 5. — 2.
- Politikus csizmadia, a (Der Politische Kannegiesser)* vj. 5. i. Holberg után?, f. Péczeli József (N. 87. IX. 1.), 93. IV. 3., 7., 15., VI. 6., IX. 9., 94. V. 16., 96. II. 24. — 7.
- Postakocsisok, vagy a menyasszony nélkül való lakodalom, a (Die Postknechte, oder die Hochzeit ohne Braut)* vj. 5. i. Schikaneder, f. Sághy Eerenc (P. 92. IX., N. 93. V. 3.), 93. V. 27., VI. 3., VIII. 5., 94. I. 17., VIII. 5. — 5.
- Predikátum, vezetéki név (Das Praedicat, oder der Adelsbrief)* vj. 3. i. báró Gebler, f. Rudnyánszkyné Kemény Anna Mária bárónő (P. 72.), 94. XII. 3., 95. I. 2. — 2.
- Prókátor és a paraszt, a (Der Jurist und der Bauer)* vj. 2. 1. Rautenstrauch János, f. Aszalai János (P. 73., N. 83. II. 13.), 94. XI. 26. — 1.
- Pusztasziget, a (Die wüste Insel)* éj. 1. i. Metastasio, f. Rudnyánszky Karolina bárónő (N. 83. V. 1.), 94. XII. 12., NV. 1800. — 2.
- Ravasz asszony, vagy a paróka, a (Die Perücken, oder der Diener ist klüger als der Herr)* vj. 1. i. Goldoni, f. Mérey Sándor,³ 93. VIII. 3., X. 14. — 2.
- Rágalmazók, a (Die Verleumder)* szj. 5. i. Kotzebue, f. Domokos Jakab (N. 97. VII. 6.), NV. 99. — 1.
- III. Richard, I. Tongor.
- Romeo és Julia (R. and Juliet)* szj. 5. i. Shakespeare, Weisse átdolgozása után f. Kun Szabó Sándor (P. 71., N. 83. II. 18.), 93. III. 13., 15., V. 15., X. 4., 94. X. 8., Kecskemét 96. VI. — 6.

¹ A vj. N. 92. II. 15. — Ebből készült *Die Belagerung von Ipsilon* opera 2. i. Perinet, zen. Müller, N. 1805. VII. 19.

² Előadták *Polgári boldogság* címmel is.

³ Spiess? átdolgozásában N. 86. II. 18.

- * *Salavári Jankó, vagy a falusi vőlegény (Hans Klachel, oder der Bräutigam von Prelausch)*, vígopera 2. i. ? f. ? zene Tuczek, NV. 1800., SZ. 1800. V. 22. (Prága 97., N. 1802. XII. 15.) — 2.
- E. *Sallai cavallér, a* vj. 4. i. ? NV. 99. — 1.
- Sándor, vagy a természet és szerelem gyermeke (Raynold, oder das Kind der Natur und Liebe)* éj. 4. i. Eckartshausen Károly, magyarosította Ihász Imre (N. 90. VII. 2.), 94. V. 14. — 1.
- Sári a háladatos leány* éj. 2. esehből f. Ungvári János, 92. VII. 15., VIII. 15., 93. VI. 7. — 3.
- Siralmas lakodalom* vígopera 3. i. ?¹ NV. 99. — 1.
- Slenzheim generális (General Schlenzheim und seine Familie)* tábori éj. 4. i. Spiess után Plümicke és Brömel, f. Ihász Imre (P. 85. IV. 16.)², 94. IV. 9., VI. 2., X. 1. — 3.
- Sofia, vagy igazságos fejedelemasszony (Sophie, oder der gerechte Fürst)* éj. 5. i. Möller Henrik, f. Osváld Zsigmond (P. 77. VII. 30., N. 93. III. 19.), 94. VI. 25., X. 15. — 2.
- Stella*, dráma 5. i. Goethe, f. Kazinczy Ferenc (P. 77.), 95. II. 25., XII. 9. — 2.
- Subordináció, l. Valtron.*
- Süketnéma, vagy a passionátus pipás, a (Der Taubstumme. Taub und stumm, oder alles muss Tabak rauchen)* vj. 3. i. Hunnius Antal, f. Kornéli József (N. 91. IX. 24.), 94. VII. 18., IX. 8., XI. 19., 95., V. 12. — 4.
- * *Süket szerető, a (The deaf lover. Der taube Liebhaber)* vj. 2. i. Pilon Frederik után Schröder, f. Varsányi Ferenc, 93. X. 14., 95., I. 19. (S. 97. XII. 10.) — 2.
- Szabó és ennek fia (Der Schneider und sein Sohn)* vj. 3. i. Fuss Ferenc, f. Ernyi Mihály (N. 86. VIII. 1.), 95. XII. 11. — 1.
- Szabolcs vezér (King Lear)* szj. 5. i. Shakespeare, németből magyarosította Mérey Sándor (N. 86. IV. 18.), 95. IX. 22. — 1.
- * *Szegény kevély, vagy fenn az ernyő nincsen kas, a (Don Ranudo de Colibrados, oder Armut und Hoffart. — [Hoffahrt?])* vj. 5. i. Holberg után Kotzebue, f. Kornéli József, 93. X. 9., XI. 4., XII. 9., 94., V. 23., XII. 15., 95., II. 3. (S. 94. I. 27. N. 1809. I. 15.) — 6.
- Szegénység és nemes szív (Armut und Edelsinn)* éj. 3. i. Kotzebue, f. Ernyi Mihály (N. 95. VII. 21.), 96. II. 1., III. 11. — 2.
- Szegfalvy Ágnes (Adelheid von Wulfsingen)* éj. 3. i. Kotzebue, magyarosította Lakos János (N. 91. V. 5.), 95. I. 14., II. 21. — 2.
- * *Szerelem gyermeke, a (Das Kind der Liebe, oder Strassenräuber aus kindlicher Liebe)* éj. 5. i. Kotzebue, f. Verseghy Ferenc, 92. VI. 14., IX. 13., 93., VI. 19., IX. 13., 94., III. 12., VIII. 29., 95., XI. 18. (P. 92. XI. N. 93. III. 3.) — 7.
- Szerencsétlen alkancellár, a (Der Vicekanzler)* éj. 5. i. Kratter Frigyes f. ifj. Zsitvay Ferenc (89. VII. 8.), 93. III. 6., 9., 23., V. 8., VIII. 24., 94., I. 31., 95., V. 22. — 7.

¹ Talán Mozart: *Die Hochzeit des Figaro* c. 2. vígoperájának változata magyarosítással? N. 95. IX. 28.

² Spiess eredetijét, N. 87. XII. 28.

- E. Szécsi Mária, vagy Murányi Vénus vitézi éj. 5. i. Versegly Ferenc, 94. VI. 11. — 1.
- Sziget várának veszedeme, I. Zrinyi Miklós.
- Szokás megköti a józan érzést, vagy világ hangja és szív jóvolta (*Weltton und Herzensgüte*) vj. 4. i. Ziegler, f. Ernyi Mihály (N. 93. XII. 26.), 94. X. 31., XI. 7., 95., II. 13., III. 16., VII. 1., XII. 2. — 6.
- Szolgálatból kimaradt katonatisztek, vagy az állhatatosság és kétségbeesés, a (*Die abgedankten Officiere, oder Standhaftigkeit und Verzweiflung*) vj. 5. i. Stephanie, f. Kelemen László (P. 75. I. 10. N. 83. XII. 11.), 93. VII. 19., VIII. 15., XI. 8. 94., VII. 12. — 4.
- Szökött katona, vagy példa nélkül való fiú szeretet példája, a (*Der Deserteur aus Kindesliebe*) vj. 3. i. Stephanie, f. Ungvári János (N. 86. II. 8.), 93. VIII. 18., 23., X. 3., 94., VII. 12. — 5.
- Szövevény és szerelem (*Kabale und Liebe*) szj. 5. i. Schiller után Spiess, magyarosította Ihász Imre (N. az eredetét 86. II. 11. S. 94. VIII. 26.), 95. III. 13., XII. 28. — 2.
- Talált gyermek, a (*Das Findelkind*) vj. 5. i. gróf Brühl, f. Bárány Péter (P. 86. XI. 1. N. 87. IX. 6.), 92. V. 5., 19., VI. 11., IX. 9., 93., I. 14., IX. 18., 94., IX. 1., Kecskemét 96. VI. — 8.
- Természet és szerelem gyermeke, I. Sándor.
- Természet és szerelem küzködése, a (*Die Natur und Liebe in Streit*) szj. 5. i. d'Arien Bernát, magyarosította Ihász Imre (N. 87. XI. 12.), 94. III. 14., 31., IX. 29. — 3.
- ** Testvérek, a (*Die Schwester*) éj. 1. i. Goethe, f. Kazinczy Ferenc, 94. XII. 17., NV. 99. — 2.
- Testvérek között való ellenkezés, a (*Der Bruderzwist*) éj. 5. i. Kotzebue f. Láng Ádám János (N. 92. I. 7.), SZ. 1800., V. 28. — 1.
- ** Tette'ett beteg, vagy az igazi orvos, a (*Le malade imaginaire*) vj. 3. i. Molière, németből fordította Kelemen László, 92. V. 14., 20., VI. 16., 93., I. 16., VII. 1., 94., VII. 30. — 6.
- * Tékozló, vagy az elfajultság tüköre, a (*Die Lüderliche*) szj. 5. i. Bretzner Kristóf, f. Liptay Mária¹, 95. I. 23., III. 7. — 2.
- Tirolisi Sebestyén (*Der Tyroler Wastel*) vígopera 3. i. Schikaneder, zen. Haibel, f. ? (P. 96. III. N. 98. I. 20), Bártfa, 1801. V. 5. — 1.
- Tisztségeladás (*Der Chargen Verkauf*) éj. 1. i. Lederer József, f. Szabó József (N. 86. I. 8.), 92. VII. 22. — 1.
- Toldi Miklós (*Der Statthalter auf Corfu*) szj. 3. i. Christmann után Dugonics András, színre alkalmazta Rehákné Moor Anna (P. 86., IX. 2., N. 94., V. 17) 94. VIII. 20., 95. VI. 10. — 2.
- Tongor, vagy Komárom állapot a VIII. században (*Richard III.*) szj. 3. i. Shakespeare, Weisse átdolgozása után magyarosította Mérey Sándor (P. 72., N. 86. XII. 31.), 94. VIII. 4., IX. 17., 95. VII. 8. — 3.
- Tornyos Péter (*Don Ranudo di Colibrados*) vj. 3. Holberg darabjainak felhasználásával magyarosította Illei János. Zenével,² 95. II. 16. — 1.

¹ Hasonló című Hensler darab S. 95. IX. 4.

² V. ö. Szegény kevély c. darabbal.

- Turi György az aranyarsarkantus vitéz (Tusnelda, oder der Ritter vom goldenen Sporn)* vitézi szj. 5. i. Voss, magyarosította Ihász Imre. Zenével. (N. 91. IV. 20.), 94. VIII. 27., 95. VI. 5. — 2.
- Tutorság alól felszabadult ifjú (Die Vormundschaft)* vj. 3. i? f? (N. 83. XII. 14.), NV. 99. SZ. 1800. V. 6. — 2.
- * *Tüzipárlma, a (Der Feuerlärm)* vj. 1. i. Schikaneder, f. Varsányi Ferenc. 93. VI. 7. (N. 1824. II. 21.) — 1.
- Údvarbíró és a katonák (El alcalde de Zalamea. Der Oberamtmann und die Soldaten)*¹ vj. 5. i. Calderon után Stephanie, f. Krammer Boldizsár. (N. 81.) 95. VII. 4. — 1.
- Új emberi nem, az (The chapter of accidents. Glück bessert Thorheit, oder das neue Menschengeschlecht)* vj. 5. miss Lee után Schröder, f. Ernyi Mihályné Termetzky Franciska. (N. 90. VI. 29.) 95. IX. 16., 96. II. 19. — 2.
- Újmódi gonosztevő, vagy a gályarab (Honette criminal, ou l'amour filial. Der Galeerensclave)* éj. 5. 1. Fenouillott Falbaire, után az idősebb Stephanie, f. Aranka György. (P. 71. N. 81.) 93. I. 25., II. 20., V. 29., VII. 5., 94. VIII. 9., NV. 99., SZ. 1800. V. 7. — 7.
- ** *Unokagyermek, vagy nem mind kéményseprő az, aki fekete ruhában jár. (Der Schornsteinfeger)* éj. 5. i. Henster, f. Gindl József. 93. VIII. 2., IX. 2., XI. 20., 94. VII. 16., 96. III. 7. — 5.
- ** *Vájler és Alojzia (Weiler und Louise)* éj. 5. i. Monvel után Engelbrecht, f. Seelmann Károly. 92. IX. 26., 93. I. 30., II. 22., V. 22., XII. 6., 94. IX. 15. — 6.
- Valtron gróf, vagy a subordinatio (Der Graf von Walltron, oder, die Subordination)* vitézi j. 5. i. Möller Henrik után Meisl, f. Kónyi János. (P. 76. S. 78. VII. 10., N. 86. II. 4.) 92. VI. 13., VIII. 23., 29., 93. II. 27., VI. 4., 95. V. 20. — 6.
- Vashalmi Jerte (Mathilde Gräfin von Giessbach)* vitézi j. 5. i. Ziegler, magyarosította Léhner András. (N. 91. XI. 28.) 94. VII. 2. — 2.
- * *Vétkesek, a (Alle strafbar, oder die Mitschuldigen)* vj. 3. i. Goethe, átdolgozta prózába Albrecht, f. Kazinczy Ferenc. Zenével. 95. VIII. 5., IX. 11., 96. II. 8. (S. 95. IX. 4. N. 95. XII. 25.) — 3.
- ** *Zaide, egy asszony az ő valóságos szépségében, vagy a szerelmesek próbája,* vj. 3. i. Henster, f. Kelemen László. Zenével. 94. II. 14., III. 10., VIII. 11., XI. 12., 95. VII. 6., NV. 99. SZ. 1800. V. 20. — 7.
- Zarándokok, a (Die Pünger)* vitézi éj. 5. i. Ziegler, f. Léhner András² (N. 93. IV. 4.), 95. I. 30. — 1.
- Zászlótartó, vagy a hamis gyanu, a (Der Fähnrich)* vj. 3. i. Schröder, f. Kelemen László (N. 86. IV. 17.), 93. XI. 6., XII. 13., 94. V. 25., SZ. 1800. V. 21. — 4.
- Zondy György, vagy Drégely vár veszedelme (Zondy auf dem ungarischen Schlosse Drégel).* szj. 5. i. Gross, f. Péztely György (P. 84. VI. 11.), 95. VIII. 21. — 1.

¹ A későbbi fordítás címe: *A zalameai bíró.*

² *A Vashalmi Jerte (Mathilde Gräfin von Giessbach)* c. darab II. része.

- ** *Zrinyi Miklós, vagy Sziget várának veszedelme (Niklas Zrini oder die Belagerung von Sighet)* vitézi j. 3. i. Werthes, f. Csépn István. Zenével. 93. VIII. 20., 26., IX. 26., 94. I. 10. IV. 4., 96. I. 22. — 6.
- Zsugori, a telhetetlen fősvény ember (L'avare. Der Geizige)* vj. 5. i. Molière, németből magyarosította Simai Kristóf. (P. 85. XII. 15. és Zschokke átdolgozásában N. 1809. VII. 24.) 93. I. 11., 18., II. 11. III. 19., VIII. 7., 94. I. 24., VI. 16. — 7.

LUGOSI DÖME.

CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ANYOSHOZ.

1848 karácsonyára (pontosabban: december 21-én) jelent meg a Bajza József szerkesztette Kossuth Hirlapjában Czuczor Gergely *Riadója*. Czuczor újkor nem menekült a kormánnyal Debrecenbe, hanem Pesten maradt, pedig tudhatta, mi vár reá. Rövidesen Windischgrätz seregének bevonulása után, január 18-án, az esti órákban már börtönbe vetették, haditörvényszék elé állították, és 29-én már az ítélet is megvolt: hat esztendei várfogság vasban. Czuczor, aki talán nem is sejtette, mennyi fáradságába és könyörgésébe került a ferencrendi gvardiánnak, hogy a halálos ítéletet elhárítsa róla, ennyire szigorú ítéletet sem várt. Fogsága első napjaiból maradt ránk (a bencések győri múzeumában) néhány levele, amelyeket sebtiben írt unokafivérének, Jedlik Ányosnak, a másik nagy bencés kortársnak; Jedlik ekkoriban a pesti egyetem tanára.

1.

Kedves Barátom!

Írj mindjárt a Főapátnak; az Istenre kérem, menjen Ő Felségéhez személyesen kegyelmet kérni számomra, mert hat évi várfogságra vagyok ítélve.

(Jedlik Ányos, egyetemi tanár úrnak).

Czuczor.

2.

Kérlek, jőj el holnap reggel hozzám, nyolcz óra után, mintegy fél órakor; házi ügyeimre nézve akarnék rendelkezni veled. Ne félj, nem compromittálód magadat, csak a Profózt keresd fel előbb a házban. Ha holnap nem jöhetnél, jőj holnap után.

Buda, febr. 3. 1849.

(Jedlik Ányosnak).

Czuczor.

3.

Intézkedések lakásomra és vagyonomra nézve.

1. A szállást fel kell mondani, de Sz. Györgyig lakhatik benne Szabó Alajos öcsém, vagy kit Te megbízhatol.

2. A 600 pengő forintról szóló utalványokat vedd magadhoz, s azon esetre, ha külföldre küldenének, add Pannonhegyére s kérd nevemben a Főapátot és Conventet, hogy időnként, míg börtönben leszek, élelmezésemre küldözzessék el.

3. Fehéruháimat és egyéb ruhanéműeket vedd magadhoz és óvd meg a romlás ellen, hogy ha az Isten kiszabadít, legyen mit vennem magamra.

4. Hátralévő díjamat vedd fel az Academia pénztárnokától s küldd vagy hozd el nekem Budára.

5. Ha tél év mulva ki nem szabadulnék, a Ferenczieknek hagyom (ha a Főpát nem ellenzi) nálok levő boraimat. (Imádkozzanak értem!)

6. Az ajtó között levő görombább és finomabb vásznakat Szabó Emilia hugomnak adom.

7. Ha a fogságban meghalnék, a netalán hátramaradt kincstári pénzemet Érsekújváriban lakó négy testvérhugomnak adom (ha a Főpát kegyes lesz megengedni).

8. Husvét előtt jószágaimat el ne adjátok, se el ne hordjátok szállásomról. (Mert hát ha addig szabadulnék?!)

9. Az ablak melletti könyvtár alsó fiókjában balra fekvő *bougie* nevű orvosi eszközöket küldd el hozzám.

Isten áldjon valamennyünket.

Buda, febr. 3. 1849.

Czuczor Gergely.

(Jedlik Anyos úrnak).

4.

Kedves barátom.

Csak röviden írhatok. Úgy intézkedjél, hogy, ha lehet jószágom most még áruba ne bocsáttassék, mert hát ha meg lehet, hogy néhány hó múlva kiszabadulok s megengedik Pesten laknom?

1. A finomabb bútorokat vitesd magadhoz, a többit ha lehet a Ferencziék zárdájába.

2. A ruhaneműt, asztalruhát és ágybelit szinte vedd magadhoz s óvd meg a romlás ellen. Czuczor János öcsém ágybelijét kösse a leány külön lepedőbe.

3. Könyveim és írásaim tétessenek ládádba. Az Académiáéit Toldi ki fogja választani.

4. A fa és mángoló adassék el valakinek a házbeliek közül.

5. A maradék liszt legyen a tied.

6. A maradék bab, lencse, borsó legyen a szomszédasszonyé, Nagy Gábornéé.

7. A konyhaedények, ha helyek lesz, tétessenek le a Ferencziéknél, ha nem, adassanak el.

8. A borra vigyázzon Benjamin barátunk, míg utóbb nem rendelkezem róla.

9. Az asztali edényeket vedd magadhoz. Kár volna elprédálni őket.

10. A cselédem hátralévő bérét a bérkönyv szerint fizessd ki, s hordozkodás után küldd el.

11. Számomra küldj Budára *Csaplár Benedek* piarista tanárhoz e hónap vége felé 30, azaz harminc pengő forintot, ki majd átküldi azt nekem.

Ha valamit elfeledtem, végrehajtását saját belátásodra bízom.

A mit fogságom enyhítésére s rövidítésére tehettek, okosan tegyétek meg. Én sorsomat, Istennek hála! békével tűröm.

Köszöntetem Bélát, Lojzít, Milit, Zlamálékat.

Isten áldjon meg bennünket.

Budayár mart. 21. 1849.

Öcséd

Gergely

szegény fogoly.

(T. cz. Jedlik Anyos egyetemi tanár úrnak *Pesten*).

5.

Kedves barátom,

veszély lebeg fejem fölött, lehet hogy a többi fogolylyal engem is elvisznek, azért könyörögnöm kell kegyelemért, és pedig mindjárt. Kérlek, légy ma 9-kor délelőtt otthon, és készülj elmenni Haynauhoz; együtt fogtok menni Leander, Samu és még egy két pap. A dolog vezetését, és előterjesztését Leander vállalta el. Tegnap a Gvárdián volt másod magával Haynaunál, ez szívesen fogadta őket, s megdicsérte, hogy részvéttel viseltetek másnak baja iránt, tehát nektek sincs mit tartani valami rosztól. Kérlek ne tagadd meg barátságos és atyafias kívánságomat,

Pest dec. 26. 1849.

barátod

Czuczor Gergely.

(T. cz. Jedlik Ányos, egyetemi tanár úrnak, *Helyben*).

Közli: GÁLÓS REZSŐ.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI GRÓF SZÉCHENYI FERENCHEZ.

(Első közlemény.)

Gróf Széchenyi Ferenc rendkívül nagyterjedelmű levelezését mindeddig csak részben dolgozták fel. Sebestyén Gyula *Gróf Széchenyi Ferencz levelezése könyvtári ügyekben* címen adott ki belőle szemelvényeket,¹ Esztégár László pedig Bartsay Ábrahámnak a grófhoz írott leveleit tette közzé.² A magyar germanisztika ugyan több figyelmet fordított Széchenyi hagyatékára, de természetszerűen inkább csak a külföldi vonatkozású levélananyagból közölt egyet-mást.³ Ezenkívül a magyar tudomány csak elvétve foglalkozott e nagybecsű anyaggal.⁴

Ez teszi érthetővé, hogy Széchenyi Ferenc hagyatékában még aránylag sok értékes kiadatlan levél van. Közlésem természetesen csak kis része a meglevő anyagnak.⁵ Mindazonáltal, úgy hiszem, sikerült a figyelemreméltóbb darabokat kiválogatnom; ezek különböző értékűek ugyan, de mégis mindannyian becesek. Különösen Bárótzai Sándor három levele jelentős, mivel a testőr-írónak csak kevés levele maradt ránk. Bárótzai alkímista tevékenységéről eddig csak igen keveset tudtunk; általam közölt levelei sem tájékoztatnak kimerítően, mégis több beces felvilágosítást nyújtanak az aranycsináló Bárótzai sok, eddig ismeretlen jellemvonásáról. Bárótzai mint rózsakeresztes nemcsak az alkímia délibábos ábrándjaival foglalkozott, hanem

¹ Magyar Könyvszemle, 1891.² Történelmi Tár, 1908.³ V. ö. Bleyer Jakab, *Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. München—Leipzig 1913. U. a., Friedrich Leopold Graf zu Stolberg und Graf Franz Széchenyi. Köln 1932. (Különlenyomat Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen gewidmet Georg Schreiber c. munkából).*⁴ E kapcsolatban szabad tán megemlítenem, hogy más alkalommal Weinhofer József, Jordánszky Elek s mások leveleit Széchenyi Ferenchez fogom publikálni.⁵ A közölt levelek a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában vannak. (Széchenyi levéltár, 6102. és 6103. fasc.).

egész érzelmvilága misztikus befolyások alá került. A francia felvilágosodás egykori tanítványa valóban nagyon eltávolodott régi felfogásától.

A többi levél értéke nem mérhető össze Bárótzai leveleivel, mindazonáltal tudásunkat több tekintetben gyarapítják.

A levelek kommentálására sajnos nem tudtam annyi gondot fordítani, amennyit szerettem volna, mivel Bécsben a szükséges segédeszközök nagyobb-részt hiányoztak.

* * *

Bárótzai Sándor levelei Széchenyihez.

1.

Kegyelmes Uram!

Azon tisztelettel teljes szeretettől, mellyel Excellentiához kaptasoltatam [sic!], inditattván, bátorkodom Török Generalis Urnak hozzám ./' eresztett levelének mássát Excellentiával közleni, melyből méltoztatik meg látni, minémü légyen értelme. Igaz, Kegyelmes Uram, hogy ily fontos dologban ereszkedni, nagy maga meg gondolatát kíván; tekéntvén kiváltképpen a hozzája kötött nagy summát, sok tsalárd példák méltán akárkit is hátra tartoztathatnak benne: de itt a Conditio, mellyet tésznek, láttatik a dolog valóságáról kezességet vállalni magára. Mindennémü praecautiot meg tévén; a munkát mely, mint maga erőssiti kevés napok alatt véghez mégyen, egy néhányszor ujra dolgozván; a hozzája kívántató ingredientiaikat külömb külömbféle helyeken vásárolván, a hozzája járulo szereket jól meg vizsgálván, batországban [sic!] tenné az embert, minden közzibe tsuszható tsalárdság ellen. Egyedül a summának nagy volta tarthatná még az embernek elméjét függöbben: de lehet reménleni, hogy ebből talám még el engedne, minekutánna pedig a Manipulatiot meg tanulta az ember, nagy quantitas arannyal (ha lehet nagyban tractálni) egy néhányszor ki dolgozván, önnön a productumból lehetne a stipulált summának egy részét ki fizetni kivált ha nem egyszersmind, hanem szerenként lehetne le tenni, melyre nem kételkedem hogy reá ne menne az arcanumnak possessora.

Ollyanak esmérvén Excellentiád szívét, mely — egyedül érdemes ily nagy consequentiájú mesterségnek bírására, kívánnám hogy Excellentiád kezében eshetne, a ki sok érdemes szükölködöknek hasznára igyekezné aztat fordítani. Minthogy pedig Excellentiádnak nem engedné hivatalya, leg aláb most, erre érkezni [sic!], ugy Kapuváry érdemes atyánkfiát, ki Excellentiádtól ugys nem mesze vagon, és most minden foglalatosság nélkül él oda haza, ennek folytatására igen alkalmatosnak itelném, mind capacitássára, mind pedig hívségére nézve. Méltoztassék Excellentiád a dolgot titokban tartani, valamint szintén magamis, ki most oda ki Badenben edgyütt lévén Ságy kedves hazánkfiával, még nékie sem jelentetem semmitis rolla, bár tudgyamis minémü köteleességgel viseltessék Extellentiához. El várván pedig erről méltoztatando válaszáat, tellyes tisztelettel vagyok, az esméretes szent számban

Excellentiádnak

Béts 57¹³×85.
7

alázatos szolgálója
Bárótzai

Copia.

P. P.

En Bétsben meg betegedvén 's elkerülhetetlenül le költetett jönnem némely Processussum miatt, mely a Fiscussal vagyon a királyi Táblánál, éppen utolsó nap hogy el jöttem, bizonyos dologban jött hozzám Augspurgból egy joakarom és esmerősöm, mellyet máskép is nagy munkásnak már esmértem. ez meg szollított, hogy egy processussa légyen melylyel kevés munkával és kevés költséggel és rövid idő alatt egy márk aranyot meg lehetne duplázni, ha adnék nékie 6. ezer ar[anyat] azonnal meg tanetonna az Ember mind addig egy pénzt sem kevés az kezében venni tsak securitást méglen valosaggal meg nem tanettya aztat a ki által veszi a Processusst, az realitásrol pedig en tudom leg kissebb kétség sem lehet. Nékem pénzem nintsen de adosságban sem akarom magamat verni öregségemben 65 esztendos [sic!] Ember már tsak a más világrul gondolkozzék mint sem nagy gazdagságrul: nem volnaé Kapitány Ur[amna]k oly jo pénzes esmerősse kinek etzet nagy titokban lehetne ki nyilatkoztatni, mert ha én irnék nékie ő azonnal le jönne, mellyel a midőn ezen titok kérének magában tartani tessék szives affectiojában ajánlott változtathatatlanul maradok

Bizodalmas kedves kapitány Ur[amna]k

régi igaz kötöles [sic!] szolgálja

Török Antal.

(Negyedretű iv, a melléklet külön lapon. Boríték nincs.)

2.

Béts 18^a 7^{br.} 792.

Kegyelmes Uram!

Hozzám eresztien méltoztatott Uri levelét, Excellentziádnak, vettem tellyes tisztelettel, melyre hogy oly későre válaszlak [sic!], ezerszer engedelméért esdeklem. Nem gorombaságból ejtettem ezen szarvas hibát, hanem akkor, sok foglatatosságaim között félretévén a levelet, meg valloim igazán Excellentziádnak, mint a meg holt úgy el felejtkeztem rolla, míg tegnap-előtt valamit keresvén asztalomon, történetből kezemben akadott ezen ostobaságonnak bizonyysága.

Valamint Toth Ferentz¹ Urnak mondottam itt létében úgy Excellentziádnak is bátorkodom udvarolni azzal, hogy a Hertzeg most azt a rendelést tette, hogy minden Vármegye részéről, a mennyiben tsak lehetséges légyenek a proportione a Gárdában. Már pedig Nemess [sic!] Soprony Vármegye részéről, sőt az egész Gárdánalis semmi vacantia nem lévén, a Hertzeg maga sem segélyithetne az ifu Tothon; hanem már egy darab időtől fogva hallatik, hogy a Gárdát talám meg szaporitanák, mely alkalmatossággal reménlhetné bé férhetését. Javasoltam volt Tóth Urnak, hogy ha a Hertzeg télre kelve, mint lehet reménleni, Bétsben jön, mutassa bé fiát Ő Hertzegségénél, és kérje praenumeráltatását, mely minden történetre fog használni, akár neveltessék a Gárda száma, akár a mostaniban légyen üress hely.

¹ Valószínűleg a csásfordi Tóth család egyik tagjáról van szó. L. Nagy Iván, *Magyarorsz. csal.* XI. k. 275—76. l.

A dolognak kívánt kimenetelét még nagyobbban segélytené azis, ha az ifiat az alattis valamelyik itt fekvő Regimentbe Cadétnak adnák. Tett hibámnak ujrais engedelmét kérvén, tsorbásíthatatlan tisztelettel vagyok

Excellentziádnak

alázatos szolgálja

Bárótzsi

(Negyedréti ív. Boríték nincs.)

3.

Kegyelmes Uram!

Mínthogy méltoztatott volt Excellentziád parantsolni, hogy igyekezném egy olyan embert keresni, ki a kis Grofnak¹ a Chymiában letzkéket adhatna bátorkodom ezen levelem meg-ado szegény legényt Excellentziádnak ajánlani, ki minthogy maga is Patikárius volt, mind azokat a kézfogásokat, mellyek a Chymiában meg kívántatnak taníthatya.

Ennek az embernek nem tsak abból áll legfőbb érdeme és tárdgya, hogy a Chymiában letzkéket adgyon, hanem ohajtaná, ennek alkalmatosságával, azt a mivel az Isten meg-áldotta volt, hanem általláthatatlan rendeléseiből ismét meg-fosztotta tőlle, ujra ki-dolgozni.

Hosszas volna, Kegyelmes Uram, mindazokat a történeteket és környüállásokat, mellyeken által ment levélben meg-írni: légyen elég azt, maga utosítása végett, Excellentziádnak jelentenem, hogy boldog emlékezetű Ferentz² Császáruk ennek tincturájával, maga tulajdon kezeivel tingált bizonyos quantítasu aranyot, mely alkalmatossággal ötet Bergratfjáis tette, és ha Insprugban halála nem következett volna,³ ugy edgyütt elkezdették volna a kőnek ki-dolgozását: de tettzet az UR ISTENNEK egyébként rendelni íránta.

Ez nem tsupa költemény, Kegyelmes Uram, hanem valóságos, és sok érdemes emberek előtt tudva lévő történet, mely akkor a mi Chymica respublikánkban egész epokát formált. Magamis esmértem, akkori virágo, vagyis inkább deliráns állapottyában, és gyakran segélytettem a fáro játékos asztalokhoz (:a hova az öszvetodult sok emberek miatt alig lehetett közszelíteni, kívált hogy ő ugyis kitsin termetü:) 10. 12. Souverain-nel meg-rakott kártyáit bé-nyujtani; és talám éppen ezis volt, a többiek között, edgyik oka, hogy az ISTEN meg-vonta tőlle áldását, mellyet job végre kellett volna fordítani.

Tudnék másokatis elő hozni, Excellentziád előtt esmérteseket, kik bizonytságot tehetnének a dolog valóságáról, de szükségtelennek látom lenni, mert itt sem tsalárdtság [sic!], sem költség nem subversál, minthogy ő semmit egyebet nem kíván, hanem az alatt az idő alatt valo táplálását, mig munkáját végre hajhattya, egy két darab rongyot meztelenségének be-takarására, és a dologhoz meg-kívántato ıvegeket és materiálét, mely alig 30. vagy 40. forintra megyen. Az eledelek Excellentziádnak semmibe sem kerülnek, minthogy kővér konyhájáról nékieis elég juthat; a ki mustrálando Garde-

¹ Széchenyi Lajos (1781—1855).

² I. Ferenc (1708—1765), német császár.

³ 1765-ben, aug. 18.-án hunyt el.

robájában mindenkor tanáltatik számárávalo viseltes ruha; azt a 30. 40. f[orin]tot, meg szolgállya instructiojával.

Már pedig, ha az ISTEN keze munkáját meg-áldgya, ő azt igéri, hogy jötevéjével, kinek segítsége által el-vesztett vagyonyjának ismét birtokába juthat, meg-fogja fáradságának gyümölsét osztani, valamint szintén, hogy a munkátis szemei előtt dolgozza ki. Egy szóval, Excellentiád itt semmit sem risquiroz, mert ő egy xr pénzt sem kíván maga kezébe, mint az erszény mettszők szoktanak tenni, kik bizonyos summát igekeznek ki-tsalni, az ifiu grof számára pedig oltsob Instructort nem lehetne tanálni; és tsak az a gyönyörűségis, mellyet Excellentiád a dolog közben elő-fordulo külömb-külobmfele [sic!] jelenségek által fog tapasztalni, kedveseb lészen két három annyinál, mint a mit erre forditt. A többit, ha szerentsésen végződik, mint Isten könyörületességéből ingyen szármozott különös meg-betsülhetetlen ajándékat, olybá kell örökös háládatossággal fogadni. Azt mondgya a Frantzia: Ce qui vien par la flutte, s'en va par le tambour; hanem ellenkező lenne éppen Excellentiádnál, Ce qui s'en est allé par la flutte, est retourné par le tambour. Amit Excellentiád Bornnál¹ elvesztett,² itt százszor és több-szöris meg nyeri.

Ujrais repetálo, Kegyelmes Uram, hogy bár mely notorium légyenis az, hogy ezen szegény legény birtokában volt a Böltsek kövének, arrol mindazonnáltal mégis kezességet nem vállalhatok magamra, hogy másod-szoris ugy fog nékie succedálni, mert azon az Isten tartya szent kezeit. Ő ugyan tsalhatatlannak állittya successussát: magam pedig abban vettem leg főb remenségemet, hogy egy oly jötevő nemess sziv, mint a millyen az Excellentiáde [sic!], nem lehet, hogy Isten előtt kedves ne légyen és áldá-sainak az emberek közöttvalo ki' osztására eszközül ne válaszsza; valamint szintén, hogy magamis örvendezni fogok, ha közbenjárásom által juthat ily meg-betsülhetetlen kintshez, és az általis meg bizonyithattam, hogy egész magam el-ajánlásával legyek

Excellentiádnak

Béts 22. Juny 793.

alázatos szolgálja 's tisztelője

Bárótzai

(Negyedretű iv. Boríték nincs.)

Révai Miklós levelei.

1.

Méltóságos Gróf!

Kegyelmes Uram!

Reménlem, vette már Kegyelmes Uram Költeményes Gyűjteményemnek³ első Darabját.⁴ Úgy bízom, érzeni fogja, a' sok hasznon kívül, Nyelvünk'

¹ Born Ignác (1742—91), osztrák mineralógus.

² L. Born levelét Széchenyi Ferenchez («Wien den 14^t Xbri 790»). Nemzeti Múzeum levéltára. Széchenyi-levéltár. Fasc. 6102), mely az említett üggyel alighanem összefügg.

³ Révai az ő-t és ű-t mindenütt úgy írja, hogy a betű fölé két pont közé foglalt vesszőt tesz.

⁴ A magyar költeményes gyűjtemény 1786. esztendőben. Első darab. Győr 1786.

méltóságának fen maradására is mi igen szolgál ez az én Iparkodásom, kivált ilyen készüléttel. És vajha azon képen foganatos is lehetne alázatos kérésem!

Sok ellenkező akadályok keresztül fűzik dolgomat. Már kétszer hátráltattam, hogy fogadásom ként a' meg határozott időkre ki nem jöhettem Darabjaimmal, a' miért nagyon vesztettem hitelemet a' Magyarság előtt. Az az oka, hogy most is harmadik ígéretemre keveset hajtván tsekélyül jó a' segedelem. Most is hátráltatom tehát, és és [sic!] itt is egyszer fen akadván, már füstbe megyen minden iparkodásom, ha tsak még a' Föebb Rend különösen [sic!] nem segít.

Én itt fő képen Kegyelmes Uramhoz folyamodom, és alázatosan kérem, hogy tsak költsön is méltóztassék annyi pénzt adni, leg alább 50 aranyat, a' mennyivel neki erősödvén, a' Szent Leopoldi Pesti Vásárra, a' mint fogadtam, a' többi öt Darabokat is ki botsáthassam, és a' Hazának még mutat-hassam!

Akkor már nyilvánságosan latván [sic!] a' Magyarság, hogy vagyon valami a' dologban, azonnal oly buzgon elő segít, mint első ígéretemre fel gerjedezett, kivált, hogy megint óltsóbban szándékozom adni a' Darabokat. 'S egyszer a' dolog jó karba jövé, már magától is könnyebben fog nienni. Akkor az utánn lefizethetem a' költsön adatott pénzt is, leg alább darabonként. Egyebet ki nem gondolhattam a' dolog elő mozdítására még szorúlt ügyemben.

Kegyelmes Uram! ezt meg sem érzéné, 's még jót is tenne mind velem, mind pedig a' Magyarsággal. Ugyan ezt vetem közbe, ezt a' ditső Hazát, kinek oly szentséges a' neve, kiért oly édesek fáradozásaink, meg ne vesse könyörgésemet, gyámolítson ezen segedelmével, 's előbbre vigyen vég tzéloom felé. Várván a' vigasztalást, és magamat kegyes pártfogásába ajánlván, vagyok mély alázatossággal

A' Méltóságos Grófnak

Kegyelmes Uramnak

Győrött 27 Julii 1786.

Leg kisebb szolgálja

Révai Miklós mp.

(Negyedretű iv. Boríték nincs.)

2.

Nagyméltóságú Kegyelmes' Ur!

Kegyes Uram és Pártfogóm!

A' Kegyelmes Úrnak oly sok ízben hozzám mutatott hajlandóságát, tudom, tsak azzal az eggyel érdemelhettem: hogy Magyar szívemet, melyet különösen a' Magyar Literaturának elő mozdíttatásában buzgódo igyekezettel mutattam, betsülte bennem a' Kegyelmes Úr. Ezen igyekezettel, gondolom azt is, annyival nagyobb tekéntetet nyerhettem: a' mennyivel több inséges akadályok háborgatták 's hátrálták fel tétetett hazafíi jámbor szándékomat. Mert inségből inségbe dülő állhatatlan szomorú szerentsémben tsak ugyan állhatatos voltam mindég a' Haza szeretésben, a' Haza szeretés-

¹ A levelet Fraknoi Vilmos már ismertette s részben közölte is. *Gróf Széchenyi Ferencz* 189—90 l. — A levélre vonatkozólag v. ő. u. o. 188—90. l.

ből fel elevenedő hasznos törekedésben. Es bizonynal, ha ezektől ment lehettem volna, munkáimból már eddig is sokkal többet mutathatnék: és, ha tsak ezek után is meg menekedhetném, a' mikbe kezdettem, azoknak telyesítettésekhez hamarább juthatnék. Most a' napról napra inkább nevedő nyomoruság azzal rettetget: hogy mind ezek az igyekezetek el eső kedvvel együtt vesznek el. A' Kegyelmes Úrnak hazafíui nemes indulatja, azután, a' mik ebből származnak, a' köz hasznot hajtható polgár társának nyomoruságán nem tsak keserülő érzékeny szíve, de annak könnyebbedése késsen hajló kegyessége is engem' arra gerjesztenek: hogy ugyan a' Kegyelmes Úrhoz bátran folyamodjam, 's keserves állapotomnak ha tsak valamely részről való enyhülésére is hathatós segedelemért telyes bizalommal esedezzem.

Sok képtelen üldözés zavarta életemet, hogy magával tehetetlen fiatal koromban, természetem' hajlandósága ellen, színes ámitásokra, szerzetbe állottam.¹ Minden hányatásom főképen ezen egy okból következett. Ezer felé kelletett küszködnöm, hogy ezen erőszakos állapotból olyanra kaphassak ki: a' hol természetemet követvén, nagyobb nyugalomban, jelesebben szolgáljam Hazámat.² Sok bajjal, elég későre, el értem már vég tzelomat: alkalmasént le tsillapodnak már ezen változásomért helytelenül buzgódo háborgatóim is. Ki szállhatok ellenek számos és hiteles bizonyságokkal: hogy jámbor életem mellett buzgó és fáradhatatlan vagyok minden hivatalomban, hasznos törekedésű szolga a' Hazában.

De az alatt, míg ezen akadályaimmal küszködtem, hogy nyilván való jelekkel annak mutassam magamat, a' ki valósággal voltam, vagyok is, szívemnek természetes indulatja szerént: szükségképen következett, jó nevem fen tartása mellett, más nyomoruságban való keveredésem. Dolgoztam a' Magyar Literaturában, segedelem nélkül, nagy költséggel, 's meg buktam benne. Györött kilentz esztendeig folytattam a' Rajzoló Oskolát, 's hogy annak kellemetességét 's hasznos voltát nyilvánságosan mutathassam, a' Várasnak keménykedése miatt, kéntelen voltam azt saját pénzzel támogatni.³ Azon kívül, hogy háborgatóimnak törekedéseiket elnyomhassam, hol Bétsbe, hol Budára kelletett rándúlnom: az Igazság Székéhez utat törnöm: itt is, amott is, a' költséges utazáson felül, ugyan ismét nagy költséggel időt vesztegetnem. Mind ezekkel annyira nevedektek adósságaim hogy bár szép fizetésemet is egészen elnyelik.

Illyen állapotban, kimondhatatlan, mi nagy inségben töltöttem már Uj Hivatalomnak első esztendejét itt Esztergamban. Adóssággal 's pénz nélkül jöttem ide épen téli időre. A' kezdetet hitelre, 's újra költsön fel véttefett pénzzel kelletett tennem a' jövő angáriáig. El jött az angária, fel vettem fize-

¹ L. Bánóczi József, *Révai Miklós élete és munkái* (1879) 17. s k. 1.; erről a kérdéstről elég jól tájékoztat s a lélektani mozzanatok elemzését is megkísérli. Csaplár Benedek, *Révai Miklós élete* 1881. I. k., 35 s k. 1. több anyagot nyújt ugyan, de véleménye bajosan fogadható el.

² Révai saecularisatiójára gondol, mely 1794-ben történt meg. V. ö. Csaplár, i. m. IV. k. 100 s k. 1. Csaplár ezen fejtegetéseit azonban fenntartással kell fogadnunk.

³ Csaplár, i. m. IV. k. 242. l.

tésemet, ki elégettettem, 'a kiket lehetett: azzal ki fogytam egészen a pénzből, 's a' másik angáriáig megint úgy, mint először, hitelre 's adóssággal kellett élnem. 'S ilyen kezdettel tsak így vesződöm angáriától angáriáig, azon egy, sütt hová tovább mind nagyobb nyomorúságban. A' régi adósság nem fogy, új is nevededik mellette a' rabátokkal, a' hitelbe adóknak keménységök miatt. Azon kívül, hogy még is szükségét látok, rongyoskodom, szert hivatalomhoz képest a' szükséges könyvekre nem tehetek: szidalmat, motskot, gyalázatot kell szenvednem, a' reám járó, 's reám irkáló hitelesektől. Keserűség, inség, és tsak nem kétségbe esés az életem. A' Magyar Literaturának üzésében naponként hül buzgóságom, el hal minden elevenségem.

Kegyelmes Úr! esedezem alázatosan, méltóztassék ezen inséges állapotomat' kegyesen érző szívére venni. El veszek egészen, ha tsak olyan Nagyságok nem segítenek rajtam: kiket a' Hazaszeretés a köz jóért buzgódi jámbor fiakan való könyörületességre szokott indítani. Ezeknek számokban főképen a' Kegyelmes Úrban vetem bizodalमत. Méltóztassék kegyes jó szántából valami segedelmet nyújtani: hogy tsak vagy egy részében is könnyebbüljön olly igen meg szorúlt és elkeserített állapotom. A' Kegyelmes Úrnak nemesen gondolkodó Nagy Lelke abban fogja gyönyörűségét találni: hogy Édes Hazájának bennem egy buzgón és hasznosan munkálkodó szolgáját fogja holtából ezen kegyes adakozásával új életre támasztani. Lekötelez magának egy olly jámbor szívet, a' ki a' háládatosságot, mind magában, mind nyilván holtig fogja leg édesebb és leg szentebb kötelességének tartani. A' ki is, midőn ismét ajánlja tellyes bizodalommal szegény ügyét a' Kegyelmes Úrnak véle született különös kegyességébe, marad holtig mély tisztelettel

A' Kegyelmes Úrnak

Esztergamb. 26 Dec. 1797.

Alázatos hív Szolgája
Révay Miklós mk.

A levél mellett *Copiae* címmel öt okirat másolat van. Ezek:

1.

Infrascriptus testor Admodum Reverendum Patrem Nicolaum Révay e Scholis Piis eo tempore, quo in Academia Regia M. Varadinensi Philosophiae Professoris Extraordinarii vices sustinuit, ita muneris sui partes omnes explevisse: ut indefessae industriae, acris ac profundi ingenii, eruditionis item non vulgaris, luculenta dederit specimina. Porro morum svavitatem amorem, et aestimationem aliorum, sibi mirum in modum conciliavit. Quod mei iudicii testimonium tanto libentius illi praesto, quanto maiori dolore abitum illius prosectus sum. Sign. M. Varadini. die 23 Julii, 1788. (L. S.)

Michael Horváth

Director Acad. Localis m. p.

2.

Nro 126. Perillustris Domine Director Localis! In nexu praestitae pro Primo Semestri Anni 1792/3 de Scholis Primariis et Capitalibus Relationis intimat Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium datis die 21 Julii a. c. sub. Nro 13944 Literis: — Patrem Nicolaum Révay Graphidis Magistrum, qui singularis prorsus zeli, et distinctae applicationis suae Specimina in

Delineationibus suorum diversae Religionis Scholarium de Semestri in Semestre cum satisfactione exhibet, nomine Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii collaudandum esse. — Quod ipsum Praetitulatae Dominationi Vestrae fine congruae Executionis hisce communico. Datum Quinqueecclesiis die 28 Julii 1793. Praetitulatae Dominationis Vestrae Servus Obligatissimus Joannes Bachmann m. p. Inspector Regius. Domino Directori Primariae Nationalis Scholae Jaurinensis.

3.

Nro 23748. Admodum Reverende, Reverendissime Domine, nobis observande! Erga Remonstrationem Suae Maiestati Sacratissimae circa peculiarem Industriam per Professorem Graphidis Jaurinensem Patrem Nicolaum Révay ad promovendum hocce Institutum impensam, abhinc factam, Eadem Sua Maiestas Sacratissima clementer rescribere dignata est: ut Regium isthoc Locumtenentiale Consilium memorati Professoris propter laudatos Eiusdem Conatus occurrente occasione iustam reflexionem habeat. Quae Benigna Resolutio Regia Praetitulatae Dominationi Vestrae ad praestitam Eiusdem de dato 6 Augusti a. l. in hocce Merito Relationem fine edocendi prae-laudati Professoris hisce intimatur. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiale Hungarico Budae 11 Octobris 1793 celebrato. Praetitulatae Dominationis Vestrae Benevolus ad Officia parati C. Josephus Haller m. p. C. Franciscus de Nádasd m. p. Coll. Domino Superiori Studiorum Directori Districtus Literarii Quinqueecclesiensis.

4.

Raab. Diese Zeichnungsschule ist, so wie die ganze Einrichtung derselben vortreflich; die 46 Stück eingeschickter Musterzeichnungen sind sehr schön, die Ordnung unverbesserlich, der Eifer des Lehrers unermüdet, der Nutzen unausbleiblich; und es bleibt nur der Wunsch übrig, dass die Geschicklichkeit, und die rasche¹ Bestrebung des Lehrers hoher Orten möchte bemerkt, und diese Schule allen übrigen Nationalschulen zum Muster ausgestellt werden. Wien den 29-ten März 1795. Ferdinand von Hohenberg Director m. p. Vincenz Fischer m. m. der k. k. Akademie Rath und Professor der Baukunst. Andreas Fischer m. p. der k. k. Akademie Rath und Professor der Baukunst.²

5.

Lecturis Salutem a Domino. Infrascriptus praesentibus recognosco et testor Admodum Rndum ac Ct. Dominum Nicolaum Révay Almae Dioecesis Jaurinensis Presbyterum Secularem, in Regio Gymnasio Strigoniensi Primae Humanitatis Scholae Professore, anno superiore Scholastico 1796/7 ea contentione animi, in implendis officii sui partibus versatum esse; ut is in adeundis Scholis eractam accurationem, in conservanda disciplina assiduam vigilantiam, in provehendis suorum Discipulorum literariis progressibus indefessam sedulitatem, cum multae et solidae lectionis adprobatione, ac singulari sui etiam commendatione prodiderit. Mores item Statui suo per omnia conformes, ac in exempla Juventutis Scholasticae apprime compositos

¹ Három betű kizsakadt.

² Ez a rész gót betűkkel van írva.

constanter exhibuerit. In quorum fidem haec Gymnasii Sigillo munita, communi svadente Justitia, dedi Strigonii, die 12a Xbris 1797.

(L. S.)

Josephus Andaházy m. p.
-Gym. Strig. Director Localis.

(Ivrét. Boríték nines.)

Palóczi Horváth Adám Széchenyihez.

1.

Nagy Méltóságú Gróff, Királyi-belső-titkos-Tanátsos Úr
Kegyelmes Uram!

Nemzetes Dervarits Mihály¹ Fiscalis Ur, a' múlt Hónapnak vége tályán bizonyos Föld-mérő munkára kért Excellentiád' nevével engemet, úgy-mint hogy a' Nagy Kutasi Pörösnek új ábrázolatot tsináljak, és az osztály Lineát 's határ halmokat belerakjam; 's ezen fáradságotokkát ollvan tartózkodva kérte tőlem, mint-ha én tsekély rangomhoz, sőt akarmelly [sic!] nagyhoz is, a' Föld-mérő Tudományt alatsynnak, vagy illetlennek tartanám; vagy ha bár akárki annak tartaná is, mintha Excellentiád' kegyessége meg-nem kívánhatná tőlem, hogy azt meg tselekedjem: holott már más jó Barátim által önként könyörgöttem, hogy illyesben, sőt mindenben, valami tsak tsekélységemtől telhetik, méltóztasson Excellentiád' velem kéméltetlenül parantsolni. Ez tsekély fáradságot meg-is tettem tellyes készséggel, és a' munkát fent tisztelt Úrnak által adtam.

Nem tudta talám azt az én jó-akaróm, Dervarits Ur, hogy én Excellentiádnak nem tsak azon kegyességéért vagyok kötelesse, mellyel a' Tudományokhoz, 's különösen a' Magyar Tudosokhoz viseltetik, hanem másodmagammal három ezer Forint mag-pénzel is adóssa vagyok, mellynek fele engemet illet. Engemet ellenben ugyan ez piritott meg egy kevéssé, hogy el-késtem könyörgő Levellemmel Excellentiádat megkeresni, 's adósságom' le-törlésére dolgoz'kérni: úgy hogy, a' mit eddig Excellentiád' Nemes szánakozásába vetett bizodalomból egész bátorsággal merészlettem volna írni, sőt a' minek szóval való jelentésére, már egy izben személljem szerént is fel-mentem Sopronyig, de udvarolnom Excellentiádnak szerentsém nem lehetett; azt már most némelly szemérmes tartózkodással 's Orcza pírú-lással kell el-kezdenem; ne hogy talán tsekély fáradságonnak jutalmául láttassam kérni azt, a' minek fejében inkább vissza fordítva szolgálatot és munkát kerestem: Megkell mind-az-által tennem ezt az Orcza piritó lépést, és azt ezzel a' vigasztalással, hogy Excellentiád' Füredi multságinak vége felé, jó Barátim előtt erántam kegyes szánakozását méltóztatott mutatni, tsakugyan, némelly maga-hitt bátorsággal teszem-meg.

Első szerentsétlen Házasságon² való szánakozását méltóztatott Excellentiád' Fráter István barátomnak ki jelenteni, mint akkor először hal-lott új dolgon: én ott is meg tsalatkoztam, úgy vélekedvén, hogy többet tud Excellentiád' mind abban, mind más több szerentsétlenségimben; eget

¹ Egyházasbükki Dervarits Mihály († 1814), zalavmegyei ügyvéd és táblabíró. L. Nagy Iván id. mű, III. k., 290., 291. l.

² Oroszy Juliannával, kitől 1793-ban vált el.

giettem azután, azt élő szóval elő beszélni, de már késő volt. Valóban, ha el-gondolom, miként áldott meg engemet az Isten, 's mikkel látogatott-meg az ő Gondviselése születésemtől fogva, és szerfelett való tulajdon iparkodásim miket érdemlettek volna: száz közül egyet alig találok, a' ki annyival tartozzon az Isteni Gondviselésnek, mint én; 's egyszermind, a' kinek olly nagy szüksége legyen a' Nagy Szivek' szánakozására: mert szegény sorsú születésemből, a' betsület szárnyán, megelégedésem is fellyül emelkedtem; de tsoportos szerentsétlenségim utóbb, tsak-nem az el-élésre is tehetetlenné tettek. Ollyan állapotomban lettem sok Nagy Lel-keknek Barátjává, midőn leg virágzóbb sorsban valék, és senkinek segítségére szükségem nem volt: azomban rövid idő alatt, meg-hitt Barátim közül találkoztak, a' kik segítettek szerentsétlenné lenni, és pedig kész akartva. A' k. kamarátúl, némelly Tihanhoz [sic!] tartozó Pusztákat ki-árendálván az Uradalmi Tiztség, előre fel szedte a' pénzt tőlem, ollyanokért is, a' mellyeknek soha birtokába nem bocsátott, és az igazságtalanul fel-szedett árenda, 's más károsítások, két esztendő alatt Öt ezer forintra mentek; akkor erővel a' jószágból ki vertek, a' boldogúlt Josef Császár parantsolat-jából: és már három esztendőtü fogva be nyújtott több rendbeli könyörgő Leveleim után, semmit az F. Udvartúl egyebet nem nyertem, hanem azt: hogy többet hívén a' Felsőbb igazgató székek a' Tisztek' jelentéseinek, mint az én hites bizonyságimnak, még inkább ők kereskednek én rajtam. Ez még el sem múlt, midőn hitetlen Feleségem, kire nyölcz esztendők alatt, szeretetből 's Házasi köteleességből, mint egy negyedfél ezer forintot el-vesztegettem, tartván attúl, hogy az övéreszorúlok, el-hagyott: kitül hogy békességesen meg szabadúljak, 's még ifjabb esztendeimben boldogabb házasságot tehessek és magamat hosszas törvény-folyamattal ne keseríttsem; minden terhet magamra kellett vállalnom: 's annyivá lennem, hogy jó Barátim segítségére, 's rész szerént kezességére kellyen szorúlnom. Ősi örökségemen kívül, (melly, mennyi léssen, mivel még Édes Anyám él, nem tudhatom, de bizonyosan tsekélység) az egy Füredi épületemnél egyebem nints. Elszegényedésemről való hirettetésem, hogy mellyékes tekintetből házasodván, gazdag Feleséget vehessek, nem engedi, mellyet egyéb-aránt, ollyan, a' millyen, magam alkalmaztatása után várhattam volna: és így semmi egyéb remény-ségem nem lehet, hanem iparkodásom után várható sorssom' jobbra fordúlása.

Igy akartam én ezt, vagy még bővebben, minden környül állásimmal Excellentiád előtt szóval le-festeni; 's azt, hogy Excellentiád költsönözött pénzze, nálam nem jó helyen vagyon, mély alázatossággal megvallani: de mivel jó vérem nem engedi, hogy akarkit, annyival inkább olly jó kegyes Uramat meg károsítsam, azon könyörgeni; a' mint imé tsekély soraimban könyörgök: hogy maga Excellentiád méltóztasson benne módot mutatni, hogy a' költsönt, eszemmel 's két kezemmel le-szolgálhassam. mellyért, még szolgálatom mellett is örökös haláadással vallom magamat Excellentiádnak kötelesnek. Ha ezen bizodalمام kéntelen lessz meg-tsüggedeni, 's illyen móddal adósságotmúl meg-nem-menekednetem; azon esetre, magam fogok még egy módot, (de a' melly már utolsó léssen:) Excellentiádnak javallani; hogy Excellentiád se károsodjon, és én is több hitelezőimet, illy nyomorúlt sor-somban, idő előtt magam ellen ne támasszam: mellyel mindazonáttal addig

várákozom, míg Excellentiádnak kegyes válasszát nem veéndem. Ki többire nagy Kegyességeibe zárt mély alázatos tisztelettel vagyok

Excellentiádnak

Füreden 17^a Septembr[is]
1793.

hiv alázatos szolgálja

Horváth Ádám mp.

(Negyedréttü iv. Boríték nincs.)

Közli: VALJAVEC FRIGYES.

TOMPA MIHÁLY LEVELEI BAJZÁHOZ ÉS FÁYHOZ.

A Nemzeti Múzeum irattárából adunk itt néhány Tompa-levelet. Az 1., 2. jellemző a 25 éves költő szerénységére. A 3., 4. a Fáy András iránt érzett meleg nagyrabecsülésére.

1. Bajza Józsefhez.

Tekintetes szerkesztő úr!

Mélyen tisztelt Jóuram!

Nem számítom ugyan magam azon ifjak közé: kik a szegény Pegazust minden áron a Heliconra törekednek sarkantyúzni: de miután az *Athenaeum* nagybecsű lapjain néhány jámbor verseim helyet nyerni szerencsések valának, bátorkodom ezen újabakra nézve is a Tekintetes Úr kegyességét, illő szeméremmel s alázatos tisztelettel kérni.

Két ifju fölszólíta: zárnám magaméihoz s küldeném föl verseiket, egyiknek ugyan javallám: rövidítse, másiknak: javítsa meg: de ők feltételök mellett maradván, kéréseiknek engedni kénytelen valék.

Egyébiránt mély tiszteletem mellett vagyok

Sárospatak 1842 5. május

Tekintetes szerkesztő úrnak,

mélyen tisztelt Jóuramnak

legalázatosabb szolgálja

Tompa Mihály

2. Bajza Józsefhez.

Tekintetes szerkesztő úr!

Nem írhatom le az érzelmet, mely meghatá keblemet nagybecsű lapjának — melynek megküldésével csekélységemet szerencsétlenni oly kegyes vala — vételekor.

Fogadja a Tekintetes úr szivem egyszerű, de tiszta háláját! mely azon forró óhajttással párosul, vajha megnyerhetné helyben hagyását minden, mit gyöngö tehettségem adni képes leend!

Küldöm ezen egypár versezettel a Kovács Andor barátomnak már régen átadottat, kit bár megbiztam, hogy Pestre érkeztek azonnal adja át

a tekintetes úrnak: de azt — meg nem foghatom miért? — mindeddig sem tevő.

Többire magamat kegyességébe ajánlva vagyok
Sárospatakon febr. 12. 1843

a Tekintetes úrnak
 alázatos szolgája
Tompa Mihály.

3. Fáy Andrásához.

Beje november 23. 1847.

Tekintetes úr! a kegyességéből nyert «Óramutatók» példányait szétosztogattam s azok nevében, kik részesültek benne, őszinte köszönetet mondok.

Az adatok végre itt volnának! oka nem vagyok, hogy még csak most indíthatom útnak. Nálunk a közlekedés csupán történetes, pár hétig kell lesni az alkalmat, s ismét annyi ideig lesni a választ. Sok kínom volt e csekély munkával! ezt nem a magam érdeméül kívánom felrovnatni, de közleményem lehető hiányos voltának igazolásául. Leírtam a 7 kérdést s elküldözém ide-oda; Isten tudja nem értették meg! nem tudták mit akarok! kaptam aztán oly adatokat, melyeket nem használhattam, kaptam hiányos közléseket; itt a születettek, ott a megholtak, másutt ismét a lelkek összes száma hiányzott; míg aztán ezeket három-négy tudósítás után kifoltozhattam elmúlt az idő!

Ime épen most kapom Hanváról az évenkénti elhaltak számát; lehetetlen meg nem ütköznöm azon különbség fölött, mely a születettek nagy és a halottak kis száma közt van. — De kitől kérjek tudósítást? ismét egy hónap kell, míg annak okát megkérdem.

Szóval hanyag nem valék, s még is nem úgy ment a dolog mint szerettem volna!

Egyébiránt minden tisztelettel vagyok

a tekintetes úrnak
 alázatos szolgája
Tompa Mihály.

4. Fáy Andrásához.

Tekintetes ur!

Szívemből tisztelt kedves Urambátyám!

Midőn szerencsém van becses, és engemet felette megtisztelő, felhívása következtében az emléklapot idezárva visszaküldeni, nincs lelkemnek forróbb óhajta, mint hogy a kedves urambátyám becses életét, mely nemzete emelkedésének s irodalmának hasznára s büszkeségére folyt mindenha, hozzátartozói körében a jó Isten még számos évig nyujtsa; s hogy azon atyafiságos szeretetben s bizodalomban, mellyel engem oly büszkévé tőn, tovább is és mindvégig megtartani méltóztassék. Önagyságának kezeit nőmmel együtt csókolva,

Hanván ápril 12. 1856

teljes és igaz tisztelettel vagyok
 kedves urambátyámnak alázatos szol-
 gája s holtig tisztelője
Tompa Mihály.

Közl: HEGYALJAI KISS GÉZA.

ISMERETLEN KÖZÉPKORI MAGYAR VERSSOROK.

Két középkori magyar szövegrészletre hívom fel a figyelmet. Azt hiszem, bizonyítékaimmal sikerül verses voltukat valószínűvé tennem.

I.

Az *Apor-k.* prózai *Veni redemptor*-fordítása végén levő doxologia:

Dicsőfegh legen att'anak	vigasztalando s' lelekkel
es őnön čuppa fíianak	mend őrőkkel őrőkke
	[Nyt. VIII., 231.]

Latin eredetijét a következő sorokban jelölhetjük meg (Drewes-Blume, *Analecta hymn. mediæ ævi*, LII. 169.)

Deo patri sit gloria	Cum spiritu paraclito
Eiusque soli filio	Per infinita saecula.

A fordítás verses voltát bizonyítja elsősorban az a tény, hogy doxológiánk négy sora közül három nyolcszótagú (5/3) s a negyedik sorban is csak egy szótaggal van kevesebb. Érv továbbá a versesség mellett az is, hogy doxológiánk sorainak szótagszáma megegyezik a latin eredetivel. A *Deo patri* = *attának*-fordítást is a verselő buzgóságának tulajdoníthatjuk.

Még akkor is föltehető a doxologia verses volta, ha számba vesszük, hogy a *Veni redemptor*-fordítás prózai. A doxológiákat nem egy meghatározott, hanem több különféle himnusz végére szokták alkalmazni. A mi négy sorunkat tehát egy verses himnusz-fordítás végéről csatolhatták az *Apor-k.* *Veni redemptor*-fordításának prózai magyarjához.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *Döbr.-k.*-ben is megtalálhatjuk az itt közölt latin doxológia verses magyarját¹: ha ezzel összevetjük az *Apor-k.*-beli fordítást, látjuk, hogy ez semmivel sem marad el a *Döbr.-k.* sorai mögött.

II.

Horváth Cyrill 1923-ban² hat más imádság mellett a *Winkler-k.* Mária-epeségekhöz kapcsolt imasorozatának is ütemezte egymás részeit. Azonban — úgy látszik — épen az a részlet kerülte el figyelmét, amely szinte kétségtelenül verses alkotásnak mondható. Így joggal hitte Horváth János³, hogy a litánia-ritmus példáival van dolgunk.

A szövegrész, tizenkét sorra terjed. Ime:

Mykoron te zent fyad	kennya helieeth mindön nap
menyorzagba fee! mene	megh holoth ziz Maria
te ez földön maradal	keferű kőnvet hullataal
nagh siralmal lakozaal	fyad kennyat edőfön firataad
Mygh fyadath ihűst xpűft	zent halalaath eltődiglen
zemeyddel nem lataad,	zenth zyvedbe tardaad (!)
	[Nyt. II., 193.] ⁴

¹ dicsőfeg attan[ak] iftennek. vigasztalo zent lileknek.
es egy őnön fíianak. immar: es mind el őrőke [RMKT, I², 134.]

² A *Döbr.-k.* alulfarkas ö-jét ő-vel, nagy L-alakú cs-jét cs-vel, vesszős g-jét pedig gy-vel jelölöm.

³ Irodört., 1923. 10—16. l.

⁴ A *Középkori magyar vers ritmusa*, 1928. 126., 129., 144. l.

⁵ *Winkler-k.* alulfarkas w-jét, melyet a Nyt. fölül e-s w-vel jelöl, nyomdai okokból ű-vel jelzem.

Az első nyolc sor hibátlan hét szótagú sorfaj, csak az 5. sorban van több egy szótaggal. A további négy sorban már nem annyira ép a ritmus; de itt is egy-egy szótag csupán az eltérés a hetes szótagszámtól, ha az eddőfn szót későbbi betoldásnak vesszük. A szövegromlás föltevését pedig megengedné a 9–10. sorbeli értelemzavar.

A szöveg verses volta mellett szól az is, hogy szövegünk valószínűleg latin versre vezethető vissza. Horváth Cyrill a *Hortulus animae Aue dulcis mater Christi* kezdetű versére gondol, mint forrásra.¹

Hadd álljon itt a mi szövegünknek megfelelő rész:

Aue que post mortē Christi:	eius plena fuspirii:
dolendo fepe vidifti:	ob penas quas fufceperas:
cuncta loca martirii:	ifta loca dum videras: stb.

[*Hortulus anime*. Nürnberg, 1520; a bécsi Nationalbibliothek példánya. Az itt közölt idézet a 76. levél b-lapjáról való.]

Arra vonatkozólag, hogy milyen lehetett a versképlet a szövegromlás előtt, nem szabad határozottat mondanunk. Gondolhatunk hetessel ($4/3$) váltakozó hatos ($4/2$) vagy nyolcas ($4/4$) sorokra is, de nem hagyhatjuk említés nélkül azt a gondolatot, hogy versünk esetleg tiszta hetes sorfajú volt. Ez az utóbbi mindenesetre érdekes volna, mert középkori verstörténetünk a hetes sorfaj önálló használatára csak egyetlen egy példát ismer: a verses Katalin-legenda befejező négy sorát.²

VÉRTES O. ANDRÁS.

ADAT KOHÁRY ISTVÁN ÉLETRAJZÁHOZ.

Koháry István életrajzírói tudják, hogy a költő tanulmányait a nagyszombati jezsuitáknál végezte, illetőleg, hogy atyja halálának híre 1664-ben őt itt érte. De mindegyik hangoztatja is, hogy «nem tudjuk, mikor került Nagyszombatba.» A budapesti tud. egyetem rektori levéltárában őrzött anyakönyv (*Album sev Matricula Almae Vniuersitatis Tyrnauensis Societatis Jesu*) pontosan megfelel erre a kérdésre:

Anno Dni 1660., 22. Martij sequentes inscripti sunt: . . . *Stephanus Kohary L. Baro principista.*

E bejegyzéshez utóbb (de még a XVIII. században) a következőket írta valaki: «Capitaneus Füleken(sis) ppr. fidelit(at)em erga S Mattem plus qm quadriennis captivatus a rebelli Tökölio post expugnatum vel potius praediatum ad desitionem auxilio Turcico vallatum Fülekinum. 1682. Mense Septembri Factus Judex Curiae.»

Nagyszombatban 1660-ban Trinkellius Zakariás a rektor és a lingvisták dékánja Otho Illés Szaniszló. Koháry nyilván őt esztendőit töltött Nagyszombatban s 1665-ben ment Bécsbe.

GÁLOS REZSŐ.

¹ Irodört., 1923., 15. l.

² Császár Elemér: *A középkori magyar vers ritmusa*, 1929. 34. l.

BATSÁNYI JÁNOS KIADATLAN KÖLTEMÉNYE.

Juranits Lászlónak Batsányihoz írt leveleiből közöltem az irodalom-történeti vonatkozású részleteket. (IK. 1933. 317 és k. l.) Batsányi levelei, sajnos, részben elkallódtak. De megmaradtak és a Kisfaludy-Társaság levéltárában vannak ugyancsak Juranits Lászlónak Kisfaludy Sándorhoz írt levelei. Ezekben Batsányiról is gyakran ír, mert hiszen Kisfaludy Sándor nem mert az internált Batsányival közvetlenül levelezni. Így azután Juranits néha szószerint idézi Batsányi levelét. Értenyben, 1824. nov. 13-án kelt levelében pld. ezt a részletet másolja le:¹

«Hogy Ő Felsege több napig itt mulatott az igaz, de én alkalmatlan-kodni nagy ok nélkül nem szoktam; és nem is volna szabad vagy illendő. Én meg elégszem sorsommal, halandó embertől nem kérek semmit, nem alkalmatlankodom senkinek. Az Isteni gondviselésre bízom világi Sorsomat, és tsendessen várom a vég órát. Tudom, és érzem jól én magam is, hogy valamint akárki más, és talán inkább mint más, valóban Hasznára lehetnék a Hazának, Nemzetnek, főkép a nyelv és Literatura mostani állopotyában, ha ott az ország Kebelében, és név szerint Pesten lakhatnám; de a Dolog nem én tölem függ, 's az én környül állásim nem olyanok, hogy ebben szabad tetszésemet követhessem, holot még tsak azt a jövedelmet is mesze országbul veszem, a melybül élek. Ezt ugyan nékem Pestre is el küldenék; de mit tennék én ott most minden hivatal nélkül utolsó napjaimba feleségemmel együt. A ki ott még idegenebb volna mint itt? vagy hajdan Párisban? Huszontét esztendeig szolgáltam, tudgyák azt jól még Bétsben is, sőt egész életemet szolgálva töltöttem el, és még sem veszem most annak legkissebb hasznát, mivel magam tettem le az utolsó hivatalomat az akkori környül állások miatt. Most nyugodalomba élek szívesen bötsültetvén itt is, másut is minden emberséges és bötsületes emberektül, várván a mint mondám a végső órát, 's több izben sétálván a városon kívül azon temetőnél is, a melyben nemsokára majd az én hamvaim nyugodni fognak. Így rendelvén Sorsomat az Ég, nem zugolódom, és azt éneklek a Római Lantossal: Mea virtute me insolvo pauperiam sine date quero! Ha mind azon által hiszitek és gondoljátok, hogy utolsó napjaim othon, és az Budán vagy Pesten köz hasznót hajtának, én ugyan kész volnék, mostani nyugodalmamat is föl áldozni, 's útra indulni; de évégett szükséges volna a Nádor Ispán és más nagy Hazafiak közben járása által azt végbe vinnetek, hogy Ő Felsege a császár, méltóztatnék engemet a Pesti Museumhoz parantsolni, oly végre, hogy ott a Nemzeti Nyelvnek és Literaturának hasznára munkálkodjam, és szív szerint a Poéták és más nevezetes írók munkáinak ki adását tovább folytassam a mint el kezdettem.»

1826. aug. 20-án kelt levelében a következő részletet idézi:

«A Gyula szerelmét és az eredeti Játékszint meg hozattam Pestről, és pedig Póstán: nagy örömmel olvastam mind a kettőt, főkép az elsőt olly ritka gyönyörűséggel, mellyel azt a most élő Magyarok közt tsak ugyan egy sem olvashattya, minthogy a szép költemény senkit sem illethet és érdekelhet

¹ A helyesírás Juranitsé!

oly igen közelről, mint engemet. A Balaton mellyéki szép tájnak minden egyéb részei között különösebben és neveik szerint éppen a Szent György és Badacsony Szőlőhegye, és éppen Szigliget és Gyula vára voltak azok a helyek, mellyek én bennem a poetai érzést, és képzelődést fölbresztették, ha bár akkor tsak álomban sem jöhetet eszembe a jövendőről gondolkodni és azt vélni, hogy valaha valamikor verset szerzek. Egész könyvet kellene írnom le ha akkori dolgaimról, történetimről bővebben akarnék szólni. Mond meg ezeket a kedves szerzőnek és köszönd meg néki nevembe, hogy igen el találta hite, akaratya, szándéka nélkül oly igaz színekkel, oly elevenen le festette Gyulájában az én Szívem érzéseinek nagy részét is! — Vajha láthatnám ölölhetném még egyszer halálom előtt, beszélhetnék vele Szívem szerint.»

Néha költeményeket is küld Kisfaludynak. Így jutott el a *Várna és Mohács*, valamint *a magyar költő idegen messze földön* két költemény-ciklusa Kisfaludyhoz. Ezek már Toldy Ferenc kiadásából ismeretesek. 1827-ben azonban egy olyan költeményt küld Batsányi, mely mostanig nem jelent meg. Ez is a mohácsi vészre vonatkozik, de nem része az előbbi ciklusnak, mert attól eltérve hexameterekben szól. A költemény teljesnek látszik, de a papiros, amelynek mindkét lapján van a kézirat, alsó szélén már elfoszlott. Ezért a vers közepén mintegy két sor és a végén négy sor már csak töredékes. Így is megérdemli a közlést:

Emberi Nem! te, ki a' Föld' számtalan állatit, a nagy
Istenség' leg főbb tsuda áldásával, Az Észszel,
Bírván, meg győződ, s' magadat törvényes uroknak
Tartatod; a' tenger' fenekéről szinte az égbe
Fel hatsz, mindeneket ki szabott rendekre szorítván —
Meddig fogsz Te magad féket szaggatva dühödni,
És rövid életedet, természeted' ösztöne ellen,
Néki feszült ádáz barmok módjára emésztni?
Tí Hódítók! kik Nemetek' vesztére pokolban
Készített gyilkos tört hordoztok kezetekben,
Mellyet ezer meg ezer zokogó jaj szóra se hajtván,
Büszke kevélységből, ártatlan vérbe keverték —
Vajha le festhetném szemetek láttára! mit érzett
Szívem, mint dobogott, mint reszkegt, buba merülve
A' szomorú eseten gyötrődő fájdalom' árja:
A' mikor, ah szörnyű történet! rettenetes név!
Árva Hazám' temetője, Moháts, környékedet értem!
El hiszem, ámbátor kövé vált szívetek, és nem
Vér, hanem ártalmas méreg fakadoz ki belőle:
Mégis ez, olly iszonyú, hartzon valahára meg esnék
Itt el örökre talán, kedves Magyar or[szág]
. tündöklő hajdani fényre.
Itt valahány fű szál remeg a' napenyészeti szélben,
Annyi Hazájáért elesett Tsont fekszik alatta. —

Hej Szolimán Tsászár! vagy is inkább ember-öléssel
Hírt kereső Gyilkos! Mit nyertél ennyi veszéllyel?
Szép hírt, szép koszorút szerez a' boldogtalanoknak
Égbe kiáltások! Javaiknak füstbe menése,
A' menedék barlang' fel evő gyomrában az éhség
A' halavány tsetsemő fél-holt kegyes Anyya' ölében,

'S ilyen borzasztást támasztó, száz veszedelmek!
 Néro fel gyujtván Rómát, mint éktelen állat
 Gyűlölet, átok alatt élt, holt: — Te ki több birodalmak'
 Gyujtogatója valál, 's ezerek vérébe ferédtél:
 Melly nevet érdemlesz? hány átok férne fejedre?
 Már ha veszett kedved, Hohér! úgy hozza magával,
 Hogy ronts, öly: mért nem vettettél mérget előre?
 Így tsupa holt testek' halmán lett volna királyi
 Széked emelve, pogány uraságod, tiszteletére! —

Oh tí földi Nagvok! koronás fejedelmi személyek!
 Nemzetek' Országok' felséges Gondviselőji!
 Kik javaink' 's éltünk' bátorságára vigyázzván,
 A' gonosz ember ölést, 's ragadó tolvajt sanyarúan
 Büntetitek! mikor érhetjük, 's érhetjük e vall[yon]
 [A'] vér ontások végét? — A' józan Igazság
 [S em]beriség könyörög: hozzátok vissza
 békességet! — Szent Béke az
 megint nyomorul

Közli: GÁLOS MAGDA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon. Budapest, Bpest székesfőváros kiadása, 1933. 8-r. V, 160 l., 14 melléklet.

A magyar színház- és színészettörténet monográfiája még megíratlan. Vannak ugyan előmunkálatai és kész fejezetei, de rendkívül gazdag forrásanyaga, a memoárok és színházi kritikák tömege, még mindig holt tökéként kallódik. Már pedig az anyaggyűjtés elvégzése, a részletmunkálatok feldolgozása előtt szintétikus mű megírása el sem képzelhető. Kétszeres örömmel kell tehát üdvözölni minden kezdeményt, amely egy-egy elhatárolt területen eligazodást keres s legalább egyetlen kérdés szövevényében rendet teremt.

Külső indíték — egy költői remekmű színpadi pályafutásának félszázados évfordulója — váltotta ki színháztörténeti irodalmunk legújabb termékét, Németh Antalnak *Az ember tragédiája a színpadon* c. tanulmányát. A gondos és tetszetős kiállítású könyvet, Sipőcz Jenő polgármester előszavával, Budapest székesfőváros adta ki, hódolva vele a művében ma is élő költő szellemének.

Németh Antal tanulmánya végigvezet *Az ember tragédiája* első színpadi kísérleteitől az 1933. évi előadásokig, ismertetve a fővárosi, vidéki és külföldi bemutatókat, a rádió közvetítéseit, valamint a kivitelre nem került elgondolásokat és terveket. A szerző nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor 50 év sajtóbeszámolóí alapján megkísérelte fölvezetni a tragédia színpadi pályafutását. A hatalmas forrásanyag nem egyenlő arányban oszlik meg az egyes előadások között, s így az a helyzet áll elő, hogy néhol fölöslegesen sok, másutt meg nagyon is szegényes anyaggal kell megküzdenie. Ez az aránytalanság a könyvben több ízben kiütözködik. A szerző nem elég kritikával rostálja anyagát, a kérdéskomplexus szárait nem fogja össze kellő szigorral. Túlsokat és túlböven idéz (6—8 oldalas szemelvények), úgyhogy művének tekintélyes hányadát az idézetek teszik. Ennek következtében könyve inkább részletes és hűséges adatközlő krónikája a tragédia előadásainak, semmint egységes, szerves történeti összefoglalása. Tárgyalásában a problémák első összefüggése háttérbe szorul. Így csak az egyes előadásokat ismertető fejezetek mögül, szinte csak a sorok közül lehet kiolvasni azt a fontos tanulságot, hogy *Az ember tragédiájának* számtalan előadási lehetősége van, s az eddigi nagyszámú előadás után is még igen sok megoldás képzelhető el. Ugyancsak homályosan sejtí, de nem találja kellőleg megvilágítva az olvasó azt sem, hogy az egyes előadásokban korok és nemzedékek irodalmi és színházi ízlése mily élesen tükröződik — már pedig a tragédia előadásának

számából, stílusából és hatásából az izlésáramlatok hullámmása rendkívül pontosan lemérhető.

A könyvnek nemcsak díszje, hanem valóságos értéke az illusztrációanyag: részben bemutatott, részben kivitelre nem került díszletek. Színház-történeti műben a kép a szöveggel egyenlő értékű; épen azért bármilyen sok, sohasem elég. Sajnáljuk tehát, hogy nem kapunk többet belőlük. A Színház és Élet c. folyóirat 1905. jan. 15.-i (3. évf. 3.) száma Linhardt Vilmos 11 díszlettervének reprodukcióját közli: noha a tervek — mint Németh Antal megállapítja — a bécsi előadás nyomán készültek, ezekből is át lehetett volna venni valamit. Jászai Mari Évjáról számos fényképfelvétel készült; mind ezekből, mind a főszerepek többi alakítójának képeiből is szívesen láttunk volna néhány reprodukciót e díszes kiállítású könyvben.

Az egyes fejezetek adattárát a feldolgozott hirlapanyag bibliográfiája tudományosan is megtámasztja. A továbbiakban a mű bibliográfiai részével kívánunk foglalkozni.

Németh Antal a gazdag bibliografia összeállításával elismerésreméltó munkát végzett. Bibliografia összegyűjtése fáradságos és hálátlan munka még akkor is, ha nem töretlen csapáson, de megkezdett ösvényen haladunk. Németh Antal jó hasznát vette Voinovich Géza kitűnő monográfiája (*Madách Imre és Az ember tragédiája*, 1922.) bibliográfiai adatainak (588—589. l.), ildomos lett volna tehát művében Voinovich bibliográfiájáról megemlékeznie, annál inkább, mivel azt (számszerint mintegy 26 adatot) a maga adattárába teljesen átvette. Hasonlóképpen nem említi Schöpflin Aladár közleményét gazdag adattárt tartalmazó (*Magyar színművészeti lexikon*, 1. köt. 415—419. l.), sem az én hasonló tárgyú szerény kísérletemet (*Madách a színpadon*, Magyar Szemle, 1933 nov. sz.), jóllehet mindkettőnek útbiztatásait és eredményeit felhasználta tanulmányában.

Az alábbiakban közlöm bibliografiám azon tételeit, amelyek Németh Antal bibliografiájában nem találhatók — adaléku egy későbbi, teljesebb Madách-bibliografiához. Adalékom nem csupán bibliográfiai címleírásokat tartalmaz, hanem egyúttal rövid, tájékoztató jegyzeteket is. A közlemények jellegének feltűntetése, tartalmának vázlata nem látszik fölösleges kommentárnak, különösen amikor még könyvtárakban is nehezen hozzáférhető régebbi folyóiratokról és napilapokról van szó. A sorrendet illetőleg — könnyebb egybevetés kedvéért — Németh Antal könyvének fejezeteit követem.

I. a) Előzmények.

1. Sürgöny. 4. évf. 231. sz. 1864 okt. 9. A *Napi ujdonságok* rovatvezetője, M. nekrológiát követőleg, elsőnek veti föl a színpadravitel gondolatát: «A nemzeti színház az elhunyt költő iránti kegyeletének szép jelét adná, ha egy pár estvét az 'Ember tragoediája' előállítására szánna. Miként értjük mi e mű színpadosítását, alkalmilag el fogjuk mondani. Mindenesetre hiányzanék valami drámai művészetünkből, ha e költői mű soha se elevenítenék meg a színpad által.» Az ötlet részletesebb kifejtésével a lap örökre adós maradt.

2. Hölgyfutár. 15. évf. 2. félév 31. sz. 1864 okt. 13. A hírek között, közvetlenül a M.-nekrológ után: «A S. [Sürgöny] ujdonságírója indítványozza.

hogy az „Ember tragoediá'-ját a nemzeti színházban színrehozzák. Úgy tudjuk, hogy Molnár úrnak [Molnár György] ez régi terve, ki már nagyjából skiz-zirozta a színpad számára s nem is mond le reményéről, hogy azt a közön-ségnek illő kiállítással bemutatathatandja.» (Ezt az adatot — az 1. sz. adalékot közelebről nem ismerve — Németh gyökértelenül illesztette bibliográfiájába.)

3. Budapesti Hírlap. 3. évf. 49. sz. 1883. febr. 18. —ő. [Rákosi Jenő] *Madách* c. tárcacikkben. «Ha az irodalmi szcenirozók megfeledeztek M.-ról, bezzeg nem feledkeztek meg a színpadi szcenirozók. Egyszerre háromfelül is olvassuk [melyik az a három lap?], hogy Molnár György, Paulay Ede és Kovács Gyula urak foglalkoznak, sőt talán el is készültek Az e. tr-nak színpadra való igazításával.» A tragédiát a maga részéről nem tartja színpadra valónak. (Újból kiadva: *Rákosi Jenő művei*. 10. köt. 76—82. l.).

4. Nemzeti Ujság. 15. évf. 214. sz. 1933. szept. 21. Tóth Imre emlékirataiból: *A tragédia premierje*. «M. nagy művének színrehozatalával, mint rendező először édesatyám [Tóth József] próbált foglalkozni. El is készültek erre vonatkozó jegyzetei, már hozzá is kezdett a rendező-példány feldolgozásához, amikor betegsége és halála kiragadták kezéből a terv végrehajtását. Azután sokáig nem gondolt senki arra, hogy Az e. tr. színpadon megjelenjék». A közlemény további része a Paulay-féle előadással foglalkozik. «A sajtóban és közönségben titkos aknamunka folyt Paulay ellen».

b) Paulay előadása.

5. Fővárosi Lapok. 20. évf. 223. sz. 1883 szept. 23. (Reklám jellegű hír). Jászai Mari és a többi szereplő jelmezei.

6. Pesti Napló. Reggeli kiad. 34. évf. 260. sz. 1883 szept. 22. —y. [valószínűleg Beöthy Zsolt] rövid beszámolója a bemutatóról. Ezt követőleg híradás a Paulay tiszteletére rendezett vacsoráról.

7. U. o. 34. évf. 264. sz. 1883. szept. 26. *Színház és művészet* c. rovatban pársoros hír a műsor megváltoztatásáról.

8. U. o. 64. évf. 242. sz. 1913. okt. 12. Ivánfi Jenő: A Nemzeti Színház jövő hetéről. Főleleveníti az első előadás emlékét. Paulay váratlan sikere. «Podmaniczky Frigyes intendáns óva intette őt a darab kiállításának túlságos költségeitől, mert (ezek a Podmaniczky szavai) a közönség nem fogja megérteni a darabot.»

II. A tragédia sorsa a Nemzeti Színházban a századfordulón.

9. U. o. 37. évf. 356. sz. 1886 dec. 25. Rövid közlemény a küszöbön álló 50. előadásról.

10. U. o. 1889. máj. 25. *Madách az Operában*. Rövid beszámoló. Az eddiginél fényesebb kiállítás, nagyobb statisztéria, zene- és tánckar.

11. Nemzet. 16. évf. 5258. (100.) 1897 ápr. 10. *A Nemzeti Színházban...* Párhuzam Márkus Emilia és Jászai Mari Évája között. Rendezés, külső kiállítás, szereplők. Az előadás meglehetősen hidegen hagyta a közönséget, pedig a színház zsúfolt volt.

12. Művészvilág. 1900 márc. 4. 21 l. Jászai Mari a Nemzetből a Vig-színházba távozott, helyét Fáy Szeréna foglalta el.

III. A tragédia vidéki előadásai.

13—17. Ellenzék. (Kolozsvár). 34. évf. 58—62. sz. 1913 márc. 10—14. Csillagos kommünikék Janovics Jenő készülő előadásáról. Az új díszleteket Fürstner Tivadar tervezte. A márc. 13. sz. visszatekint az addigi kolozsvári M.-előadásokra.

18. U. o. 63. sz. márc. 15. Sebesi Samu: *Az e. tr.* Az új szcenárium, az előadás, a szereplők. Az előadás 5 órán át tartott.

19. U. o. 66. sz. márc. 19. (kommüniké).

A tragédia kolozsvári előadásairól — Dr. Janovics Jenőnek, a kolozsvári Magyar Színház igazgatójának szíves közlése alapján — módomban áll ide iktatni a következő értékes összefoglalást:

Az első kolozsvári előadás 1884 febr. 27-én volt. Ádám : E. Kovács Gyula, Lucifer: Szentgyörgyi István. 1884-ben 7-szer adták, 1885-ben 3-szor, 1886-ban 2-szer, 1887-ben 1-szer, 1895-ben 7-szer, 1896-ban 3-szor, 1897-ben 2-szer, 1898-ban 6-szor, 1900-ban 5-ször, 1901-ben 2-szer, 1902-ben 4-szer.

1905-ben Dr. Janovics Jenő vette át a kolozsvári nemzeti színház igazgatását. Az addiginál élénkebb M.-kultuszt kezdett. Míg 1884-től (21 év alatt) 42-szer adták a tragédiát, addig 1905-től 1921-ig (16 év alatt) 61-szor került színre M. drámai költeménye.

Janovics kezdetben a Paulay-féle szcenáriumot használta, 1913-ban azonban elkészítette a saját új szcenáriumát, s azóta ennek alapján folytak az előadások. 1913. márc. 14-én adták először elő ez új szcenárium szerint ünnepi előadás keretében. Az új szcenárium lényege: a szöveghez való hűséges ragaszkodás, a külső képek folytonos mozgalmassága, a közönség érdeklődésének állandó ébrentartása és a színpadi technika minden lehetőségének kihasználása. 1921 után két évi szünet következett. Janovics az 1923 jan. 22-iki centenáriumi előadásra készült. Ezt az előadást azonban — néhány órával az előadás előtt — az oláh hatóságok áltűrüggyekkel betiltották. A betiltás állítólagos oka az volt, hogy a három nappal előbb Marosvásárhelyen tartott dízelelőadás on a közönség a francia jelenetnél tüntetett a *Marseillaise* mellett. A betiltás igazi oka az volt, hogy az oláh hatóságok attól tartottak, hogy a M.-ünnep nagy magyar megmozdulás lesz. Két évi huza-vona után végre megengedték a hatóságok a tragédia előadását, de csak a forradalmi jelenet kihagyásával! (Ezt a jelenetet ma sem szabad előadni!) 1925-ben 9-szer került színre a mű, 1926-tól 1933 szept. végéig 37-szer. Janovics igazgatása alatt tehát — 14 évi magyar s 14 évi oláh uralom alatt — 107-szer került színre *Az e. tr.* a kolozsvári magyar színházban.

Az e. tr. betiltása a kolozsvári lapokban:

20. Keleti Ujság. 1923. jan. 23. a) *Az ember tragédiája.* b) *Betiltották az Ember tragédiáját.* (Részletes beszámoló: az oláh hatóságok nyilatkozatai.)

21. U. o. 1923. febr. 10. *Duca külügyminiszter és az Ember tragédiája.* (Duca közben fog járni a betiltás visszavonása érdekében. Costa-Foru levele Janovics Jenőhöz.)

22. Ujság. 1923. jan. 23. a) *A proskribált Madách.* b) *Betiltották a kolozsvári Magyar Színház Madách-ünnepét.* (Részletes beszámoló.)

23. U. o. 1923. jan. 30. Costa-Foru cikke a kolozsvári Madách-ünnep betiltásáról.

24. Prágai Magyar Hirlap. 1926. dec. 15. (rp.) [Rác Pál]: *Klasszikus hét Ungváron*. Pár soros tudósítás: Polgár Károly színrevitte a tragédiát.

IV. A tragédia a külföldi színpadokon a múlt században.

25—28. Fővárosi Lapok. 29. évf. 163., 168., 172., 174. sz. 1892 jun. 13., 18., 22., 24. Rövid színházi közlemények a bécsi előadásról. Dóczy fordítása, rendezők, főszereplők, zene, jelmezek.

29. U. o. 30. évf. 82. sz. 1893 márc. 23. *Az e. tr. Berlinben* (cikk, aláírás nélkül). Németh Antal szerint (79. l.) Dóczy Lajos írta. Polémia a Berliner Tageblatt színi kritikájával, Neumann-Hofer Ottóval.

V. A tragédia sorsa a fővárosban a XX. sz. első két évtizedében.

30. Pesti Napló. 54. évf. 299. sz. 1903 nov. 1. Rövid közlemény az okt. 31-iki szereposztásról.

31. U. o. 57. évf. 262. sz. 1906. szept. 24. *Az e. tr. kétszázadszor*. Aláírás nélkül. Visszatekintés a Nemzeti Színház eddig százas előadást ért darabjaira, emlékezés a première-re, az 50., 100. és 150. jubileum. Eddigi szereposztások, Somló Sándor rendezése (1905 őszén), az eddigi 199 előadás bruttó bevétele, külföldi előadások.

32. U. o. 61. évf. 68. sz. 1910. márc. 22. Kommuniké: *Az e. tr. 250. előadása*.

33. U. o. 64. évf. 242. sz. 1913 okt. 12. *Jubiláris előadás a Nemzeti Színházban*. Kommuniké: A tragédia 300. előadása. Gyenes ünneplése.

VI. Az utolsó évtized három budapesti tragédia-előadása.

34. Nyugat. 16. évf. 1. köt. 3. sz. (177—178. l.) 1923 febr. Pataki József: *Egy kis színpadi elmélkedés*. A cikk első felében Ádám szerepét mint színészi feladatot elemzi, második felében Paulay szcenáriumát és a konvencionális előadásmódot bírálja.

35. Színházi Elet. 1923 jan. 21. Hevesi Sándor: *Madách* (tanulmány). Paulay Ede naplója.

36. Érdekes Ujság. 11. évf. 5. sz. 1923 febr. 1. Balassa József: *Ki játssza Évát?* Paulay mással, mint Jászaival nem is játszathatta Évát. Azóta Éva tragikái szereposztása hagyománnyá vált a Nemzeti Színházban. Pedig a színpad Évája nem a M. Évája! «M. Évája törekény, gyöngéd szirmú virág; ő a tragédia lírája, ami ma hiányzik az előadásból.»

37. Magyar Kultura. 10. évf. 3. sz. (180—182. l.) 1923 márc. Sik Sándor: *Az e. tr. a Nemzeti Színházban*. Beszámoló a Hevesi-féle előadásról. A Hevesi-féle rendezésről a fővárosi napilapok 1923 jan. 23., ill., 24. számai emlékeznek meg.

VII. Megvalósulatlan külföldi előadás-tervek.

a) London

38. Sárosi Hirlap. (Eperjes). 1. évf. 26. sz. 1899 jun. 25. *Madách diadalai* (név nélkül). Említi «a híres előkelő Drury Lane-színház»-nak azt a szokását, hogy az ó-esztendőt egy-egy aktuális jelentésű pantomimmal búcsúztatja. Ennek kapcsán idézi Boyle [Voinovich szerint Bayle] Lawrence

[Daily Mailben — melyik számban? — megjelent] cikkét: «Az angol nemzet nem ünnepelheti méltóbban a letűnő század végét, mintha a legnagyobb magyar írók egyikének, Madáchnak művét, *Az e. tr.*-t adja elő. Kétlem, hogy bárki is tudna ennél a munkánál brilliánsabbat, fényesebbet magasztosabbat ajánlani».

39. Pesti Napló. 81. évf. 191. sz. 1930 aug. 24. Hevesi Sándor: *Az e. tr. a világkarrier előtt* (cikk). A M.-fordítások általános jellemzése, a Meltzer—Vajda-féle angol fordítás sikere.

40. Pásztortűz. (Kolozsvár). 16. évf. 21. sz. (491—492. l.) 1930 okt. 19. Fenti cikk kivonata.

b) New York

41. Budapesti Hirlap. 51. évf. 132. sz. 1931 jún. 14. Hevesi Sándor: *Az e. tr.-nak külföldi szerencséje*. A tragédia eddigi közép-európai útja. «Hét évvel ezelőtt [1924] úgy festett a dolog, hogy Az e. tr.-ja színrekerül New-Yorkban, Martin Beck-nek, a nagy színházi vállalkozónak új színházában, amelyet M.-csal akart megnyitni.» De nem volt megfelelő angol fordítása. A francia előadás feltételei.

c) Páris

42. Fővárosi Lapok. 29. évf. 176. sz. 1892 jún. 26. (Németh Antal «1892 jún. 6.» adata téves.) *Az e. tr. Párisban*. «A Figaro értesülése szerint [melyik szám?] Porel párisi színigazgató, hallva Az e. tr.-nak bécsi nagy sikerét, lépéseket tett, hogy azt Páris számára megszerezze. A hamburgi színház valószínűleg Londonba is elmegy a darabbal. És lám, annak idején a meiningenieknek nem kellett.»

43. Budapesti Hirlap. 1898 szept. 29. Az e. tr.-ja Párisban. «M. I. remekműve nonsokára Franciaországban fog tiszteletet szerezni a magyar irodalomnak. A párisi Porte St.-Martin színház adja elő...» A terv megvalósításáról nincs tudomásunk, mégis akadt, aki készpénznek vette az előkészületről szóló híradást. Ld:

44. Elet. 14. évf. 18. sz. (407 l.) 1923 szept. 9. Pitroff Pál: *Madách*. »A franciák szokásos felületességükkel [!] csak a látványosságot csodálták meg benne, midőn 1898-ban a Porte Saint-Martin színházban előadták...»

BISZTRAY GYULA.

Hankiss János: Irodalomszemlélet. I. sorozat. H. n. Nagy Károly és Társai kiadása, 1934. 8-r. 80 l.

Hankiss *Irodalomszemlélet* címen egy kötetbe gyűjtött hat tanulmányának közös alap gondolata az élet és irodalom elválaszthatatlan, szerves összefüggése. Mindjárt első elmélkedésében (*Az irodalom s az irodalomkutatás méltósága*) kimondja: «Nem lehet elképzelni az élet megélését az irodalom közbejötté nélkül. Irodalommentes élet, az irodalomtól sterilizált valóság nincs». Ez a szempont vezérelve a továbbiakban is. Az irodalom élvezésének feltétele a valósághoz való hűség; a primitívebb közönség a külső elhíhetőséget követeli meg, a műveltebb olvasó megelégszik a belső

valószerűséggel. (*A realizmus bírálata.*) De mindketten az élethez mérik az irodalmat, holott a «való életről alkotott fogalmaink jelentékeny része olvasmányi emlék», s így «az irodalmi valószerűséget egy irodalmi valóság mércéje alá állítja a gyanútlan közönség». A tudományos lélektan többet köszönhet a költészetnek, mint megfordítva (*A lírai költő fölfedező úton*), s ugyancsak az irodalom adja az emberismeret kincsét (*Emberismeret és irodalom*). A valószerű jellem (*A jellemrajz problémáiból*) is csak részben tapasztalás eredménye; az író képzeletében is összekeverednek a megfigyelt és az irodalomból készen kapott jellemek. És végül: irodalom nélkül nincs semmiféle művészet. (*Irodalmiság a művészetben.*) «Minden festő és minden műélvező irodalmi hangulatokkal megrakodva lép a valódi tő s a képre festett tő elé; «az irodalom megajándékozza a festőt mindazzal, ami képe hatását sokszorosára fokozhatja». S ugyanígy hatja át meg át a zenei élvezetet is az irodalmi képzettársítások egész tömege, elsősorban az operában és a programzenében.

Hankiss elmékedéseinek alap gondolata kétségtelenül helyes. Élet és irodalom kapcsolatának tudatát minden kor gondolkodásában és életérzésében megtalálhatjuk, ha ennek a tudatnak intenzitása, természete és az emberiség történetében elfoglalt jelentősége időnként nagy változásokon ment is keresztül. Legkézzelfoghatóbb és épen ezért legtöbbször megállapított tény műveltségünknek, még az átlagember világnézetének is, irodalmi gyökerekből való táplálkozása. Történelmi ismereteink javarésznél forrása például korántsem a tudományos történetírás, hanem a történelmi tárgyú szépirodalom. «Olvashatsz utána száz történelmet, Apafi Mihály és Teleki Mihály mégis az marad, aminek Jókai állította be» — mondja nagyon találóan Mikszáth Kálmán. Hankiss érdeme, hogy ennek a régi gondolatnak érvényét felrészítette és új területekre terjesztette ki.

Hankiss elmékedéseit az „Ismeretlen Olvasó“-nak ajánlotta. De nem hiszem, hogy az átlagolvasó mindig követni tudná Hankiss gondolatmenetét. Ő a romanisztika területéről jön — tudományos attitude-je a szellemes essay-íróé. Aforisztikus dialektikával ragadja magával az olvasót s művészi könnyűséggel siklik át a legnehezebb problémákon. Sokszor elegáns kézmozdulattal, merész fordulattal intéz el olyan részleteket, melyeken a germán tudomány módszerén iskolázott elme lapokon keresztül tüprengene. Ez az imponáló «élan vital» azonban az „Ismeretlen Olvasó“-t elfárasztja — olyan, mintha gyakorlatlan turistát erőltetett menetre kényszerítenénk nem mindig símára kitaposott hegyi ösvényeken. A Jegyzetekben bő marokkal szőtt példái és idézetei olyan világirodalmi és esztétikai olvasottságot követelnek, amely még a szakembernek is becsületére válik. Azonkívül kérdés, hogy szüksége van-e egyáltalán az olvasóközönségnek tudományosan megalapozott irodalomszemléletre? Az „Ismeretlen Olvasó“ esztétikai élvezetét a közvetlen művészi élmények és nem elméleti megfontolások fogják fokozni, sem a művészet saisi fátylának meglebbentése.

Ézért Hankiss hat kis tanulmánya nagyobb nyeresége a tudománynak, mint a közérdekű irodalomnak. S jól tette, hogy a már folyóiratokban elszórtan megjelent tanulmányokat így egy csokorba gyűjtve újra kiadta — elméleti kérdéseken vitázó korunkban hasznos szolgálatot tehetnek az iro-

dalomtudománynak is. Persze a kutatás nem mondhat le mindig az élet és irodalom fogalmi kettéválásáról, mivel voltak olyan korok, pl. a felvilágosodás és a realizmus, melyeknek világnézetében a kettő ellentétes vagy legalább is szétágazó fogalompárként élt. Hankiss egységesítő irodalomszemlélete tehát nem mint helytől és időtől független abszolút igazság, hanem mint a mult vizsgálatának egyik szempontja hasznosítható az irodalomtörténetben. Mint ilyen azonban nagyon termékeny lehet: útmutatást ad a művészi korszemlélet egyik lényeges alkotóelemének megragadására. Mennyiben gazdagította az irodalom az elmúlt idők életérzését? Mit adott a költészet a tudománynak s mit kapott tőle? Hogyan hatott az irodalom a társadalomra? Az élet uralta-e a költészetet vagy megfordítva? Irodalom és élet kapcsolata kinek a munkája volt, illetőleg a viszony meglazulása kinek a számláját terheli: a közönségét vagy a költőt? Csupa megoldásra váró érdekes kérdés, mely alkalmas az irodalmi élet történeti fejlődését megvilágítani.

Hankiss munkássága azt bizonyítja, hogy nemcsak a német, hanem a francia irodalomtudomány elveinek és eredményeinek felhasználása is gyümölcsöző lehet a magyar gondolkodás és kutatás számára. Sőt sok tekintetben talán hasznosabb is amannál — mereven zárt rendszer helyett sokféle életrevaló szempontot, ábrándos és elvont elméletek helyett mindig a valósághoz simuló ésszerűen szellemes magyarázatot nyújtván egyénibb és önállóbb tudományos szemlélet kialakításához adhat ösztönzést. Épen ezért bizalommal és érdeklődéssel várjuk Hankiss elmékedéseinek további folytatását.

SOLT ANDOR.

Jelenkori költők ismertetése.

»Sopron, 1934« jelzéssel öt költő munkásságáról jelent meg ismertetés: Halász Gyula dr.: *Székelly László*, 16 l., Martinkovics Lajos dr.: *Kincs István*, 22 l., Gábor Géza dr.: *Mécs László*, 38 l., Hein Tádé dr.: *Mentes Mihály*, 12 l., Bujdos Balázs: *P. Gulácsy Irén*, 8 l.

Ezek az ismertetések a *Soproni katolikus almanach* számára készültek, tehát már eredetükben olyan hibákat tartalmaznak, melyeket nem tudnak, de nem is akarnak kiküszöbölni. Vidéki közönség számára készültek, költőket — legnagyobbbrészt epigonokat — akarnak megkedveltetni: műkedvelő magatartás ez kritikusknál, közönségnél egyaránt. Gulácsy Irén kivételével papköltőkkel foglalkoznak (nem gondolt a sorozat szerkesztője Kocsis László, Harsányi Lajos és Sík Sándor ismertetésére?); ez még nem jelentene semmiféle irányzatosságot, ha kritikai viszonyaink megengednék, hogy akár katolikus, akár protestáns almanach számára nemcsak a *részigazságot*, hanem a lehetséges teljes igazságot is meg lehetne írni az *odatartozókról* . . . Bizonyos rezignációval vettük a kezünkbe ezeket a füzeteket. Szerettünk volna kellemesen csalódní, de ennek a csalódásnak az öröme nem adatott meg nekünk: bókokat, üdvözléseket olvasunk, s a kritikusoknak akaratlanul is torzító tükrében hamis kép körvonalai jelennek meg. Hiszen tudjuk: más volt itt a cél, egy jószándékú vidéki almanach nem riaszthatja el közönségét «ledorongolásokkal» — helyesebben az igazság leplezetlen megmutatásával.

Régi idők, régi irodalmi emlékek merülnek fel: amikor még minden becsületes szándékú, de nem épen tehetséges irodalmi törekvést védeni kellett... De ma már megjegyezhetnék az évkönyvek kritikusai: *egy* szolgálat van csupán, az igazság szolgálata az *érték* elve alapján.

Így természetesen egyszínű, szinte azonos szavú méltatásokat kapunk. A kritikusok nem látják az árnyalatokat, az egyénit nem veszik észre: Mécs László, Mentés Mihály, Székely László olyan ismertetésben részesülnek, hogy szinte csak a neveket és verseskötetek címeit kellene felcserélni, és senkinek sem tűnnék fel ez a misztifikáció. Baj van az elvi alappal is. Katolikus költőkről, az irodalomban megnyilvánuló catholicumról írnak, s nem tisztázzák még önmagukban sem ennek lényegét; az élményt nem választják el az egyházi szolgálattól, a lélek katolicizmusából feltörő költészettől nem különböztetik el a papi helyzet adta — szinte kötelezően jelentkező — mozzanatokát. Egyedül Hein Tádénál mutatkozik elvi megfontolás termékeny irányban: «... nyilvánvaló, hogy az igazság, jóság mellett a szépség is felette van a világnézeti, irányzatos határnak... Ha mégis használatban van a megkülönböztető 'katholikus' jelző, ez csupán a költői élmény tárgyát jelölheti... Amikor Mentés költészetében a kath. pap lírájával foglalkozunk, benne mindig a szép egyetemes életét keressük. Csak ilyen viszonylatban jelenthetnek értéket a versei.» De sajnos, elvi alapról meginduló fejtegetése nem talál megfelelő gyakorlati megoldást; általánosságban marad, nem nyújt analízist és jellemzést bármilyen «szelídlelkű papköltőre» ráillik. Még köteteinek címét sem mondja meg, végül «kedves» költőt mutat be, de az érem másik oldaláról egy szót sem szól... Azután ilyen kifejezéseket is használ még (óh letűnt mult!): «felhördülő élet», «szenzációs belső megtárlások.» Hol vagyunk ma már ettől a tudományos stílromantikától?

Hein Tádé legalább elvi alapon áll, de a többitől ezt már nem mondhatjuk el. Martinkovics Lajos Kincs-tanulmánya szintelen és elvtelen, s minél inkább örül az írójából kibámozható nevelő irányzatnak (9 l., 13 l.), annál jobban csodálkozunk: csak nem ez az iskolás szempont a «vezérelve»? — Gábor Géza Mécs Lászlót ismerteti, illetőleg dicséri mérték nélkül. Számára úgy látszik Mécs költészeté maga a fényforrás, árnyékot, de még napfoltokat sem hajlandó észrevenni... Tanulmánya a költő motívumainak felvázolásából áll. Jelzők és frázisok hullanak elő kritikusai tarsolyából. Egy helyen (33. l.) a «magyar arc» elé sikerült öt jelzőt összekeresnie! Stílusára és magyarázó eszközeire idéznünk kell egy példát: «Egyéniségének szédületes embermélységekbe tekintő kitérésében lassan megcsendül az élet ritmusa» (34. l.). Mire való az ilyen beszéd? — Halász Gyula Székely Lászlóról ír, egyszerűbben és így jobban is, mint az előbbi tanulmány szerzője. Nem frázisgyűjteményt ad, s ezért költőjéhez is méltóbb. Természetesen ő is csak szépet, jót tud mondani Székelyről.

Végeredményében Halász Gyula írta a sorozat legkiegyensúlyozottabb tanulmányát, Hein Tádé elvi alapja a legszilárdabb. Martinkovics szintelen, Gábor Géza fellengős. Bujdos Balázs Gulácsy-ismertetéséről nem szóltunk — ezen a helyen méltatlan dolog lenne.

HARASZTHY GYULA.

Csahien Károly: Pest—Buda irodalmi élete 1780—1830. Második kötet Budapest, 1933. 8-r. 163 l.

A XIX. század elejével kezdődő második kötetben annyiban esik több szó a könyv tárgyáról is, mint az elsőben, amennyiben túlságos egyoldalúsággal használt főforrása, *Kazinczy levelezése*, e korban bőségebb anyagot ad. Miután bevezetésül az addigi fejlődésről szólt — valamivel világosabban, mint amennyire az az első kötet egészéből kibogozható — néhány írónak, különösen Virágnak, Révainak és Kultsárnak Pestre költözéséről és itteni munkásságuk kezdetéről szól, majd a 2. fejezetben Révai és Verseghy harcáról. A 3. fejezet címe: *Kazinczy és pesti hívei*, az 5.-é *Új vezér, új irány*. A 4. és 6. fejezet a főváros művelődési «intézményei»-ről (értsd: egyetem, könyvkiadás, hirlap, folyóiratok, a magyar színpad és a színi irodalom, akadémiai törekvések) szól a XIX. sz. első és második évtizedében, ill. 1825 körül. A könyv «rendszere» a 3. és 5. fejezet alapján érthető meg. A valamennyi közül legterjedelmesebb 3. fejezet annyi szakaszra oszlik, ahány kötete van Kazinczy levelezésének pesti köre kialakulásától Kisfaludy felléptéig. A levelezésből a pusztán magánéleti vonatkozásokat kivéve igen sokféle dolgot szóba hoz: a kötetek időhatárai szerint tagolódó szakaszokon belül általában az egyes pestbudai írók alakja köré csoportosítja anyagát. E rend következtében természetesen szó sem lehet arról, hogy a fejlődés mozzanatai kidomborodnának, azonkívül sok oda nem tartozó dolog mindig újra előkerül, ahány kötetben Kazinczy vissza-visszatér rá. Az 5. fejezet kezdetén hiába várnók annak bemutatását, mikép váltja fel az új vezér és új irány a régit. Kazinczy küzdelmeinek újabb tényeivel kezdődik ez is; Kisfaludy uralomra jutása pedig a későbbiek során sem igen emelkedik ki: ez a fejezet is mindarról szól, amit a szerző Kazinczy levelezésének attól a kötetétől kezdve kijegyzett, amelynek időkorébe Kisfaludy Károly fellépte esik. Az egész fejezet tagolását ismét csak a levelezés kötetének határai szabják meg, nem pedig a tárgy egészen másféle természetes tagolódása. Pedig erről is van valami sejtelmé a szerzőnek — igen fogyatékosan idézett kézikönyvekből és régi tanulmányokból — s adatai anyagától függetlenül hol erre, hol arra rá is mutat.

Mégis ennek a két fejezetnek lehet így is még valamelyes haszna: aki arra kíváncsi, mi minden kerül szóba Kazinczy irodalmi levelezésében, s nem hajlandó annak a kényelmetlenségnek alávetni magát, hogy akár csak Váczynek az egyes kötetekhez írt bevezetéseit is sorra elővegye, az elég tanulságos és nem érdektelen olvasmányra talál Csahien könyvében. Persze az a hibije is megvan ily természetű forrás csaknem kizárólagos használatának, hogy nem tényeket állapít meg, hanem azoknak egy hangulatokra erősen hajló lélekre való hatását fejezi ki; ezt Váczy kitűnő jegyzetei sem tudták Csahiennél eléggé ellensúlyozni. Sokszor nagyon is pillanatnyi emótiókból fakadó nyilatkozatokat iktat általános érvényű megállapítások gyanánt a maga mondataiba. A centoszerű idézgetést különben annyira viszi, hogy akárhányszor olyan egyes szavakat tesz idézőjelbe, amelyeket a maga nevében épűgy használhatott volna.

Az intézményekről szóló két fejezet csupán azért vált külön, hogy párhuzamos legyen a személyi kapcsolatokkal foglalkozó 3. és 5. fejezettel. Ezekben külön-külön van szó olyan intézményekről, vállalatokról és törek-

vésekről, amelyek az irodalom életének feltételei és tényezői, részben eredményei is. Arról azonban, mikép hatnak közre ezek az irodalmi élet alakulásában, csak egy-egy részletnél esik szó, s így ezek a fejezetek sem részei az irodalmi élet képezének. Arról, hogy mennyi közismert tény hiányzik ezek köréből is, és mennyire nem a legjellemzőbbek kerülnek mindig szóba, valamint egy sereg súlyos tárgyi hibáról ily szűk keretben nem is lehet szó.

A könyv nyelvével kapcsolatban sem akarom pl. az elszórt nagyotmondó értelmetlenségeket kiemelni, (l. pl. a 3. fejezet utolsó mondatát) csak két, sok esetben ismétlődő magyartalanságára mutatok rá: a megengedő *ugyan* hibás szórendjére s a *büncbe lett verve*-féle német passivumokra.

Sajnálom, hogy lényegében nem mondhattam jobb véleményt a kötetről, mint az előző kötet bírálója. (IK 1931. 112. l.) Pedig az anyaga kijegyzéséhez szükséges nagy fáradságon kívül az az áldozatra kész bátorsága is említésre méltó, hogy ilyen terjedelmes irodalomtörténeti munkát saját kiadványaként jelentetett meg.

WALDAPFEL JÓZSEF.

Kozma Antal: Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. Pécs, Dunántúl ny., 1932. 8-r. 76 (2) l.

Kozma Antal Fénelon 1699-ben megjelent roman moral-jának, a *Télémaque*-nak hatásával foglalkozik. Nagy körültekintéssel állítja össze azokat az adatokat, amelyek alapján világossá lesz az út, melyet ez a népszerű munka születési helyétől (Franciaország) Németországon át hazánkig megtett. Kár, hogy nem szentelt nagyobb fáradságot a *Télémaque* magyarországi hatásának, s így ebben a fejezetben új adatok földerítése helyett inkább csak az eddig ismerteket adja. Természetesen részletesebben ismerteti a magyarul megjelent *Télémaque*-fordításokat, így különösen Haller László (1755) és Zoltán József (1783) nyomtatásban is megjelent kiadásait. Fönnmaradt azonban a *Télémaque*-nak egy verses feldolgozása is, irodalmunkban az egyetlen kísérlet, melyben a szerző poème épique-ké igyekezett átalakítani a *Télémaque* anyagát. Ezt Hriágyel Márton sajpüspöki katolikus pap készítette 1756 és 57 között *Magyar versekben foglaltatott Telemakus* cím alatt. Az átdolgozás két kéziratban is fönnmaradt, a később készült a teljesebb és használhatóbb. Kozma a versszöveget filológiai pontossággal összevetette az eredetivel és egy, Trautwein-féle latin fordítással (1750), melyek Haller prózaátültetésével együtt mintái lehetnek Hriágyelnek. A «magyarító» költő Gyöngyösi tanítványa volt, de dőcögős verssorai messzire elmaradnak mesterének könnyenfolyó, lendületes alexandrinusai mellett. Egyetlen célja a *Télémaque* versbefoglalása az események krónikás alaposságával. Költői értéket keresni már csak ezért sem lehet, de nem is szabad. Költészet- és stílustörténeti szempontból is, valljuk Kozmával ellentétben, megérdemelte sorsát: a nyilvánosság kizárását. Ha a szerző pontosságára és alaposságára hivatkozunk, akkor minden érdemét fölemlítettük.

KOZCOSA SÁNDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933. év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

- Abonyi Lajos.** *Kéky Lajos.* Abonyi Lajos. Bpüi Szemle. 231. köt. 170—181. l.
Márton Lajos. Édesapám. Literatura. 1—3. l.
Vargha Zoltán. Abonyi Lajos szellemi öröksége. Prot. Szemle. 483—488. l.
Acsády Károly *Patyolat ucca 9.* (Regény) — *Ism. P. Napló.* 131. sz.
Ady Endre. 1. *Sänge si aur.* (Versuri.) Traduceri din ungureste de George A. Petre. Nagyvárad—Oradea. 112 l. — *Ism. Literatura.* 25. l. — 2. *Bánsné.* Ford.: B. Müller. Bratislava. (1932.) 28 l. + 1 címkép.
Babits Mihály. Egyház és irodalom. Nyugat. I. 545—546. l.
Babits, Michael. Paris et André Ady. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. jun.
Birkás Géza. Mistral et le poète Hongrois André Ady. La Revue des Pays d'oc. 4—6. sz.
Dénes Tibor. Ady Endre világa. Fiatal Magyarság. 49—50. l.
Dóczy Jenő. Költőzseni és pszichiátria. Magyarság. 241. sz.
Gedeon, Jolán. La fortune intellectuelle de Verlaine. Szeged. 167 l. — *Ism. Zolnai Béla.* Széphalom. 70. l.
Göbl László. Ady és Eminescu találkozása. Vasárnap. 66—68. l.
Hegedűs Zoltán. Ady hatása Mécs Lászlóra. (Klny. a győri leány gimn. 1932—33. évi értesítőjéből) — *Ism. N. S. Irodört.* 158—159. l.
Horváth Károly. Ady és Párizs. Debr. Szemle. 198—204. l.
Kálmán László. Csizska drámai vallomása Lédáról és az Ady-smokkokról. Társadalmunk. 16. sz.
Kincs Elek. Ady hatása. Mátészalka. 51 l. — *Ism. N. S. Irodört.* 218. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 33. sz.
Krleža, Miroslav. Madzarski lirik Ady Endre. (Miroslav Krleža Eseji Kn. I.) Zagrab. 93—114. l.
Lengyel Zoltán. Adyról. P. Napló. 115. sz.
Lukač, Emil B. Ady a decadencia. Pavlovi Bujnakovi Citelia Priatelja, Ziaci. Usporidala: Alžbeta Göllnerová. Bratislava. 72—85. l.
Thomas Mark. Egy új Ady-revizió. Független Szemle. 8—10. sz.
Mittay László. Az ismeretlen Ady. P. Napló. 292. sz.
Móricz Zsigmond. Ady Endre napja. Nyugat. I. 207—212. l.
Nagy Endre. Prológ egy Ady-esthez. Nyugat. II. 426—427. l.
Németh László. Az Ady-pör. Tanu. 256—258. l.
Nyíró Gyula. Ady, a schizoid költő. M. Szemle. 17. k. 56—65. l.
Petri Mór. Ady Endre keresztapja. Prot. Szemle. 501—502. l.
Pogány Béla. Ady úr. Bp. Hirlap. 292. sz.
Sik Sándor. Ady győzelméről. Széphalom. 22. l.
Szabó Zoltán. A háború utáni fiatalság. Napk. 570—578. l.
Szalatnai Rezső. Az első cseh Ady-fordítás. M. Írás. 203—204. l.

- Toperczer László.* A művészszeni alacsonyabbrendűség-érzése. M. Írás. 246—251. l.
- Vincze Géza.* Az utolsó nyár Csucsán. (Találkozásom Ady Endrével.) P. Napló 86. sz.
- Ady cseh nyelven. *Literatura.* I—II. l.
- Ady spanyolul. P. Napló. 24. sz.
- Agai Adolf.* *Steiner-Lenke.* Ágai Adolf. (1836—1916.) 46 l. — *Ism.* P. Lloyd. 141. esti sz.
- Agárdy Zsigmond.* Meddig tart még? (Versek.) Érsekújvár. — *Ism.* Tamás Lajos. M. Minerva. 223. l.
- Alföldy Mária.* Messzi partok. (Reflexiók.) — *Ism.* M. Hirl. 153. sz.
- Almády Károly.* Porszemek. (Versek.) Tata. 73 l.
- Amade László.* *Gálos Rezső.* Amade két ismeretlen latin verse. IK. 291—292. l.
- Gálos Rezső.* Amade László «Nőtlen és házasetlen»-éhez. IK. 149—150. l.
- Gálos Rezső.* Báró Amade László győri háza. Győri Szemle. 178—184. l.
- Ambrus Zoltán.* *Fallenbüchl Twadarné, Ambrus Gizella.* Ambrus Zoltán. P. Napló. Júl. 9. sz.
- Rédey Mária.* Irodalmi kölcsönzés. Nyugat. I. 619—624. l.
- Surányi, Miklós.* Zoltán Ambrus. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. ápril.
- Ambrus Zoltán íróasztalából. P. Napló. 153. sz.
- Andai Ernő.* A másik. (Színháték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház, 1932. dec. 16. — *Ism.* Rédey Tivadar. Napk. 73—74. l. — Schöpin Aladár. Nyugat. I. 70—71. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 105—106. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 33. l. — Radványi Kálmán. Élet. 16. l.
- Andics József, Erőss László, Földeák János, Keszthelyi Zoltán.* Gátak ha szakadnak. (Versek és novellák gyűjteménye.) 94 l. — *Ism.* P. Hirl. 132. sz. — *Literatura.* 148. l. — P. Napló. 241. sz. — (Sós.) M. Hirl. 131. sz.
- Andrássy Ilonka, gróf Cziráky Józsefné.* Adósom vagy élet. (Versek.) 80 l. — *Ism.* Erdődi József. Széphalom. 34. l. — (T—e.) Napk. 377. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 289—290. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 91. l. — Korunk Szava. 47. l. — *Literatura.* 48—49. l.
- Anonymus. Balla Antal.* Anonymus-rejtély. P. Hirl. Vas. 11. sz.
- Domanovszky Sándor.* Anonymus és a II. Géza korabeli Gestá. Századok. 38—54.; 163—184. l.
- Erdélyi László.* Anonymus. III. Béla jegyzője. Szeged. 16 l. — *Ism.* Pannonh. Szemle. 393. l. — M. Kultúra. 379. l. — —ti. P. Lloyd. 46. esti sz.
- H. Pálffy Ilona.* Ki volt Anonymus? Napk. 532—533. l.
- Apácai Csere János.* *Laurentzy Vilmos.* A legelső magyar agráríró. M. Gazdák Szemléje.
- Laurentzy Vilmos.* Apáczai Csere János Calendarium perpetuum. Debr. Szemle. 257—266. l.
- Apponyi Albert gróf.* *Berzeviczy Albert.* Apponyi erkölcsi és szellemi értéke. Bp. Hirl. 30. sz.
- Berzeviczy Albert.* Gróf Apponyi Albert. Bpti Szemle. 228. k. 359—362. l. és Akad. Ért. 5—8. l.
- Csathó Kálmán.* Apró dolgok nagy emberről. Bp. Hirl. 41. sz.
- Dunkel Norbert.* Apróságok Apponyi Albertről. Képes Krónika. 9. sz.
- Héderváry Klára.* Apponyi Albert publicisztikai munkássága. A Sajtó. 33—37. l.
- Hegedűs Loránt.* Apponyi és Tisza István. P. Hirl. 35. sz.
- Hévey Gyula.* Apponyi, az ember. Nemz. Ujs. 34. sz.
- Molnár Jenő.* Apponyi — hat évtized karikatúráiban. M. Hirl. 35. sz.
- Nadányi Emil.* Apponyi és Tisza. Bp. Hirl. 35. sz.
- Benedek Elek.* Ujs. 31. sz. — *Berényi László.* Vasárnap. 76. l. — *Ernszt Sándor.* M. Kultúra. 145—149. l. — *F. F. Fialat* Magyarság. 41. l. — *Fischer Aladár.* Vasárnap. 64—65. l. — *G. P. Irodört.* 112—113. l. — *Gratz Gusztáv.* M. Szemle. 17. k. 201—210. l. és Ung. Jahrb. 125—126. l.

- *Herczeg Ferenc*. P. Hirl. 31. sz. — *Herczeg Ferenc*. Uj Idők. 201. l. — *Edouard Herriot*. Nouvelle Revue de Hongrie. 419—420. l. — *I. G.* Uj Magyarország. 87. l. — *Ke*. Gazette de Hongrie. 6. sz. — *Máthé Elek*. Prot. Szemle. 127—128. l. — *Mihályfi Ákos*. Kath. Szemle. 161—166. l. — *Milotay István*. Magyarország. 31. sz. — *Neményi Imre*. Néptanítók Lapja. 141—147. l. — *Georges Otlik*. Nouvelle Revue de Hongrie. 213—217. l. és Páztortűz. 59—60. l. — *Szomorj Dezső*. P. Napló. 41. sz. — . . . *yi*. Páztortűz. 73. l. — *Korunk Szava*. 51. l. — *M. Középiskola*. 69—70. l.
- Néhány ecsetvonás gróf Apponyi Albert életképéhez. Bpti Szemle. 231. köt. 257—277. l.
- Aranka György**. *Waldapfel József*. Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelv-művelőkhöz. IK. 137—140. l.
- Arany János** balladái. Buday György 19 fametszetű illusztrációjával. Kolozsvár. 134 l. — *Ism. Tolnai Gábor*. Napk. 691—693. l. — *Kozocsa Sándor*. *M. Minerva*. 319—320. l. — *Lay. Élet*. 134. l.
- Angyal Dávid*. Arany János. Bpti Szemle. 229. k. 149—164. l.
- Angyal Dávid*. Arany János az utolsó Himfy-utánzórról. IK. 109. l.
- Berzeviczy Albert*. Beszéd a Kisfaludy-Társaság Arany-serlegének felavatásán. Bpti Szemle. 231. köt. 362—364. l.
- Császár Elemér*. Arany János és Gyulai Pál egy fiatal hölgy torzító tükrében. Bpti Szemle. 231. köt. 118—120. l.
- Csengery János*. Arany János és az ókori klasszikusok. Bpti Szemle. 229. k. 74—90. l.
- Dercze Lajos*. Arany János és Debrecen. 23 l. — *Ism. N. S. Irodört.* 157—158. l.
- Ember Gyula*. Arany gondolatvilága. 66 l.
- Ember, Jules*. Jean Arany. Nouvelle Revue de Hongrie. 140—145. l.
- Fekete Lászlóné, Dabolczi*. A szalontai karácsony. Bp. Hirl. 292. sz.
- Gulyás Pál*. Jegyzetek az Arany-évfordulóhoz. Prot. Szemle. 11—13. l.
- Hegyaljai Kiss Géza*. Arany János költői küldetése. Ker. Család. 2. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza*. Arany és Tompa barátsága. (Levelezésük alapján.) Ker. Család. 5—6. sz.
- Ignotus*. Arany János körül. M. Hirl. 59. sz.
- Jankovics Marcell*. Arany János: Híradó. (Pozsony.) 291. sz.
- Juhász Géza*. Arany János életrajza. Napk. 24—26. l.
- M. Juhász Margit*. Az Arany Jánosok lepkéje. (Vers.) Napk. 26. l.
- Kapi Béla*. Az etikai elem Arany Jánosnál. Bpti Szemle. 230. köt. 257—268. l.
- Karácsony Sándor*. Arany János és eklézsiája. Sárosp. Ref. Lapok. 65—66. l.
- Kardos Albert*. Kölcsey és Arany. Irodört. 95—96. l.
- Kerecsényi Dezső*. Az Arany-évforduló után. M. Szemle. 17. k. 249—255. l.
- Kós Károly*. Uj Arany-illusztrációk. Páztortűz. 322—323. l.
- Lányi Ernő*. Arany János ritmustana. (A bpti V. ker. Bolyai-reálisk. 1932—33. évi értesítője.) — *Ism. N. S. Irodört.* 158. l.
- László Irma*. Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Pécs. (1932.) 102 l. — *Ism. Szinnyei Ferenc*. IK. 157. l.
- Löw Imánuel*. Arany János. 4 l.
- Molnár Béla*. Arany János Karlsbadban. — *Ism. P. Napló*. 103. sz.
- Nagy Sándor*. Arany Toldijának különös sajátosságai. Irodört. 196—205. l.
- Négyesy László*. Arany géniusza. Bpti Szemle. 227. k. 139—157. l.
- Németh László*. Arany János. Tanu. 140—150. l.
- Németh Sándor*. Arany János lelke. Ifjúsági Vezető. 323—326. l.
- Németh Sándor*. Szondi két apródja. Ifjúsági Vezető. 31—35. l.
- Schöpflin Aladár*. Arany János árnyéka. Nyugat. II. 683—686. l.
- Sós Margit*. Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs. 90 l. — *Ism. Nagy Sándor*. Irodört. 214. l. — *Kerecsényi Dezső*. Napk. 595—597. l. — *Császár Elemér*. Bpti Szemle. 231. k. 118—120. l.

- Cs. Szabó László.* Arany János, a jeles drámaíró. Nyugat. II. 429—430. l.
Szinnyei Ferenc. Az öreg Arany. Napk. 697—702. l.
Törös László. A legnagyobb körösi tanár. (A nagykörösi ref. Arany János gimn. 1932—33. évi értesítője.) — *Ism. N. S. Irodőrt.* 158. l.
Túri Béla. Arany János Karlsbadban. Nemz. Ujs. Júl. 15. sz.
Voinovich Géza. Arany János. (1849—1860.) 416 l. — *Ism. Juhász Géza.* Napk. 24—26. l.
 Arany János, a novellaíró. A Bp. Hirl. képes mell. Nov. 12. sz.
 Felhívás az Akadémia Arany-ereklyemúzeuma ügyében. Irodőrt. 246. l.
Arany László. *Némethy Béla.* A magyar «Herbertekről» Magyarság. 120. sz.
Arányi Jenő. A szentendrei bíró. (Történelmi regény.) — *Ism. Kázmér Ernő.* Nyugat. II. 614. l.
Arató Béla. Az arany-sarkantyú. (Elbeszélések.) — *Ism. t. P. Lloyd* 135. esti sz.
Aszlányi Károly. Szilveszter. (Regény.) 223 l. — *Ism. P. Hirl.* 270. sz. — *Magyarság.* 257. sz. — —n. P. Lloyd. 250. esti sz.
Atiasz Márton. Ifjú költő. *Literatura.* XLVII. l.
Babay József. I. Veronika. (Magyar legenda 4. felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. szept. 18-án. — *Ism. Gazette de Hongrie.* 1932. szept. 24. — *Bisztray Gyula.* M. Szemle. 17. k. 99—100. l. — 2. Istenem, így élünk. (Regény.) 236 l. — *Ism. A Híradó Vas.* Okt. 15. sz. — 3. Mi huszonketten. (Regény.) — *Ism. m—t. Napk.* 599. l. — *Marek Antal.* M. Minerva. 223. l. — —yi. Páztortűz. 380. l. — *Pannonh.* Szemle. 370. l. — *Nemz. Ujs.* 6. sz. — *D—ny.* Magyarság. 24. sz. — 4. Vándorlegények. (Regény.) 213 l. — *Ism. László István.* Napk. 599. l. — *P. Hirl.* 82. sz. — . . . yi. Páztortűz. 154. l. — *Pannonh.* Szemle. 370. l. — (K.) *Nemz. Ujs.* 81. sz. — (d. m.) *Bp. Hirl.* 79. sz. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 21. sz. — *D. S. Magyarság.* 75. sz. — *Lyka Károly.* Uj Idők. 742. l. — *R. L. M. Hirl.* 75. sz.
Szikra Gyula. Babay József legújabb regényei. M. Jövő. 147. sz.
Tábori Pál. Négyszemkőzt Babay Józseffel. *Literatura.* 165—167. l.
Babits Mihály. I. Verseny az esztendőkkal! (Versek.) 128 l. — *Ism. Illyés Gyula.* Nyugat. I. 689—694. l. — *Fenyő László.* Nyugat. I. 694—696. l. — *Erdőházy Hugó.* M. Minerva. 254—255. l. — *Rónay György.* Vasárnap. 277—278. l. — *Nagy Miklós.* M. Kultúra. II. 144—145. l. — *Hegedűs Lóránt.* Diarium. 205—206. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 147. sz. — *Berényi László.* Élet. 249—251. l. — (H. A.) 8 Órai Ujs. 144. sz. — 2. Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom. (Regény.) 364 l. — *Ism. Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 534—538. l. — *Karinthy Frigyes.* U. o. II. 543—546. l. — (te) *P. Hirl.* 293. sz. — *Karl Sebestyén.* P. Lloyd. 284. reggeli sz. — 3. Le fils de Virgile Timar. (Roman.) Traduit du hongrois avec un avant-propos, par Aurélien Sauvageot. Paris. (1930.) 170 l. — *Ism. L. V. Revue des Études Hongr.* 81. l. — 4. Amor Sanctus. (Szent szeretet könyve.) Középkori himnuszok latinul és magyarul. Ford.: — 254 l. — *Ism. Gyergyai Albert.* Nyugat. I. 129—132. l. — *Laczkó Géza.* Nyugat. I. 631—634. l. — *Brisits Frigyes.* Napk. 221—222. l. — *Kosztolányi Dezső.* P. Hirl. 13. sz. — *Berényi László.* Vasárnap. 118. l. — *U. o.* 207—208. l. — *Járosi Andor.* Páztortűz. 135—136. l. — *Kurczweil Géza.* Pannonh. Szemle. 285. l. — *Kállay Miklós.* M. Szemle. 18. k. 37—47. l. — *Nagy Miklós.* M. Kultúra. 176—178. l. — (y.) *Ung. Jahrb.* 382—383. l. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 18. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 18. sz. — *A. Zs. Élet.* 95. l. — (Albert Gyergyai.) Nouvelle Revue de Hongrie. 312—314. l. — *Posszonyi László.* Korunk Szava. 91—92. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 40. sz. — *Máthé Elek.* Magyarság. 109. sz. — —n. P. Lloyd. 11. esti sz. — (e. a.) *Ujs.* 69. sz. — *Zsolt Béla.* M. Hirl. 18. sz.
B. Gy. Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről. Az Est. 269. sz.
Halász Gábor. A három Babits-arc, Erd. Helikon. 491—496. l.

- Hatvany Lajos.* Az egri domb és az esztergomi. Ujs. 159. sz.
Kárpáti Aurél. A menekülő Lélek. Literatura. 241—242. l.
Németh László. Az írástudó. Tanu. 262—263. l.
Németh László. Dante tolmácsolók. Tanu. 273—275. l.
Németh László. Magyar líra 1932-ben. Tanu. 175—177. l.
Németh László. Műfordítók csalétké. Tanu. 241—244. l.
Oláh-Vas Tamás. A beteg költő. M. Kultúra. II. 49—51. l.
Rédey Tivadar. Babits Mihálynak. (Vers.) Nyugat. II. 494. l.
Bálint György. Magyarorsz. 269. sz. — M. Kultúra. II. 191—192. l. —
Elek Artur. Ujs. 269. sz. — *Fenyő Miksa.* Nyugat. II. 491—493. l. — *Albert Gyergyay.* Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. jún. — *Hegedüs Loránt.* P. Hirl. 143. sz. — *Ilyés Gyula.* M. Hirl. 263. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 269. sz. — *Nagy Endre.* Nyugat. I. 651. l. — *Karl Sebestyén.* P. Lloyd. 265. reggeli sz. — *J. Szemlér Ferenc.* Erd. Helikon. 438—444. l. — *Szilágyi Endre.* Hangszóró, 16. sz.
Bajor Gizi. *Faragó Sándor.* Bajor Gizi. Társadalmunk. 3. sz.
Bakó József. Kié ez a lélek. (Versek.) Szombathely. 62 l. — *Ism. Literatura.* 342. l.
Baksay Sándor. *Áprily Lajos.* Baksay Sándor. Bpti Szemle 228. k. 38—49. l.
Kiss József. Az öreg Baksayról. Kiss József és kerek asztala. 78—81. l.
Máthé Elek. A szentmiklósi parokhia. (Kálvin könyvtár. 2. sz.) — *Ism. t. t. P. Lloyd.* 102. esti sz.
Novák Sándor. Baksay Sándor írói jellemrajza. Sárosp. Ref. Lapok. 10—11.; 17—18. l.
B. Pap István. Baksay Sándor. (Kálvin-könyvtár. 3. sz.) — *Ism. —pf— Uj Magyarság.* 113. l. — t. t. P. Lloyd. 102. esti sz.
Balassa Bálint. *Sáfrány István.* Balassa-problémák. Nemz. Ujs. 47. sz.
Tamács Ernő. Balassi Bálint bibliája. P. Hirl. Vas. 30. sz.
Trostler, Josef. Anfänge der ungarischen Persönlichkeitsdichtung: Valentin Balassa und das deutsche Gesellschaftslied des 16. Jahrhunderts. Festschrift für Gideon Petz. 132—143. l. Önállóan is: 12 l.
Balázs Árpád. Hallgat az Isten. (Elbeszélések.) Gyula. 47 l. — *Ism. M. Hirl.* 241. sz.
Balics Lajos. *G. P. Balics Lajos.* Irodört. 62. l.
Bálint Nándor. Álarchan (Versek.) Erzsébetváros. 32. l. — *Ism. t. P. Lloyd.* 222. esti sz. — *M. Hirl.* 292. sz.
Balla Irma. A dal, melyet anyám dalolt. (Regény.) — *Ism. Nemz. Ujs.* 1. sz. — *Zsigray Julianna.* Uj Idők. 214. l.
Balogh Margit, Keszyűsné. Az Úr számolyánál. (Versek.) — *Ism. (Sz. L.) P. Napló.* 64. sz.
Balogh Pál. *G. P. Balogh Pál.* Irodört. 240. l.
Rákóczy Imre. Egy öreg ujságró emlékezete. Bp. Hirl. 193. sz.
Balogh Pál az aga publicista meghalt. P. Hirl. 193. sz.
Bándi Árpád. Lélekhárfa. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 88. sz.
Bánffy Miklós. Emlékeim. Kolozsvár. 170 l. — *Ism. P. Hirl.* 60. sz. — *V. I. Uj Magyarság.* 97. l. — *Török Pál.* Prot. Szemle. 53. l. — *Csura Miklós.* Kath. Szemle. II. 394—395. l. — *Dezséri György.* Korunk. 415—416. l. — *M. Szemle.* 17. k. VI—VII. l. — *Maderspach Viktor.* Magyarság. 171. sz. — *P. Lloyd.* 22. esti sz.
Tabéry Géza. Bánffy Miklós gróf. Ujs. 211. sz.
Bányai Kornél. *Németh László.* Magyar líra 1932-ben. Tanu. 185. l.
Barabás Gyula. Székely erdők alján. (Regény.) 313 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 383. l.
Baracs Marcell. *G. P. Baracs Marcell.* Irodört. 240. l.
Baradlai László. A változott viszonyok miatt. (Regény.) — *Ism. P. Napló.* 241. sz. — *M. Hirl.* 241. sz.
Barcsay Ábrahám költeményei. (Magy. Irod. Ritkaságok. 25. k.) 148 l. — *Ism. Szabó Dávid.* IK. 340—341. l. — *Szatmári.* Napkelet. 915—916. l.

- (ma.) A Híradó Vas, Nov. 26. sz. — X. Irodört. 162. l. — P. Hirl. 236. sz. — A. Zs. Élet. 248. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 40. sz. — B. A. Magyarság. 280. sz. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 268. esti sz.
- Bárd Miklós. Császár Elemér.** Jelentés a Marczibányi-mellékjuttalomról. Akad. Ért. 102—107. l.
- Bárd Oszkár.** Liszt. (Színpadi regény.) 243 l. — Ism. Mezei Gábor. M. Minerva 158—160. l. — P. Hirl. 42. sz. — k. l. Bpti Szemle. 231. k. 251—253. l. — M. Szemle. 17. k. VI. l. — (Isoz Kálmán.) Diarium. 134—135. l. — Literatura. 62. l. — P. Lloyd. 22. esti sz. — Kemény István. M. Hirl. 29. sz.
- Bárdosi Németh János.** 1. Isten rádiója. (Versek.) Szombathely. 72 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 291—292. l. — Csura Miklós. Kath. Szemle II. 314—315. l. — Korunk Szava. 304. l. — B. A. Magyarság. 147. sz. — M. Hirl. 53. sz. — 2. Jégeső — magyar tájkép. (Regény.) — Ism. B. L. Élet. 296. l.
- Illyés Gyula.** Új verseskönyvek. Nyugat. II. 86. l.
- Baróthy Bálint.** Halleluja... (Regény.) — Ism. M. Szemle. 17. k. XII. l.
- Baróti Lajos. G. P. Baróti Lajos.** Irodört. 113. l.
- Bartalis János. Tolnai Gábor.** Bartalis János. Debr. Szemle. 109—114. l.
- Bartos Gyula. (p. k.)** Bartos Gyula jubileuma a Nemzeti Színházban. P. Hirl. 270. sz. — P. Lloyd. 270. reggeli sz.
- Batsányi János. Boros Vilma.** Batsányi János. Élet. 319—322. l.
- Gálos Magda.** Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. IK. 317—332. l.
- Beczássy Judith.** A menekültek. (Regény.) 272 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 552—553. l. — P. Hirl. 54. sz. — Pannonh. Szemle. 369. l. — Nemz. Ujs. 47. sz. — N. Napló. 24. sz. — (—ö.) Képes Krónika. 3. sz. — Ruzitska Mária. Új Idők. 93. l. — P. Lloyd. 5. esti sz. — V. T. M. Hirl. 18. sz.
- Békeffi István.** Kosmetika. (Vígjáték 2 felvonásban.) Belvárosi Színház, 1933. nov. 1. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet. 921—922. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 431—432. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 531—532. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. II. 386. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 44. sz.
- Belnay György Lajos. Décsi József.** Belnay György Lajos. 30 l.
- Benamy Sándor, Károly Sándor, Ligeti Ernő, Szántó György.** A földalatti hármak. (Kollektív regény.) — Ism. M. Hirl. 241. sz.
- Benedek Aladár. Török Erzsébet.** Benedek Aladár. (1932.) 34 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 154—155. l.
- Benedek Marcell.** Tégy amit akarsz. (Regény.) — Ism. Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd. 295. esti sz. — Kemény István. M. Hirl. 286. sz.
- Benedek Rózsi.** Zsuzsa megtanult táncolni. (Regény.) — Ism. Vajda F. Új Magazin. Márciusi sz. — P. Lloyd. 34. esti sz.
- Benedek Sándor, ifjú.** Vadvirágok. (Versek.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 50. sz. — P. Gy. 8 Órai Ujs. 245. sz.
- Beöthy Zsolt. Kardos Albert.** Beöthy Zsolt és Szabolcska Mihály. Debreceni Független Ujs. Márc. 19. sz.
- Berczeli A. Károly.** 1. Fiatalok. (Keserűjáték.) Szeged. 95 l. és 2. Tigrisek. (Tragiko-burleszk.) Szeged. 88 l. — Ism. ifj. Grandpierre Emil. Erd. Helikon. 526—527. l. — P. Napló. 165. sz. — K. Gy. Élet. 264. l. — 3. Utitársak. (Egyfelvonásos «tavaszi dall.») Szeged. 22 l. — Ism. Kiss Ernő László. Debr. Szemle. 297. l.
- Berczik Árpád. Berczik Árpád.** Berczik Árpád. 76 l.
- Molnár Pál.** Berczik Árpád, a drámaíró. (IF. 46. sz.) 62 l. — Ism. Solt (Spener) Andor. IK. 159. l. — Olasz Szabó Mihály. Debr. Szemle. 296. l.
- Bérczy Károly. Harsányi Zsolt.** Puskin, Zichy és Bérczy. P. Hirl. Vas. 43. sz.
- Bérczy Tibor.** Holnap. (Regény.) Zombor. — Ism. Szenteleky Kornél. Kalangya. 279—281. l.
- Berda József.** Örökkévaló lobogással. (Versek.) Ujpest. 47 l. — Ism. (B.) P. Napló. 115. sz. — Esti Kurir. 109. sz. — Németh László. Tanu. 186. l.
- Berde Mária. Tabéry Géza.** Berde Mária. Ujs. 241. sz.
- Berde Mária szerzői estje.** M. Jövő. 8. sz.
- Beregi Ármán.** Isten árnyékában. (Propaganda-regény.) — Ism. (p. gy.) M. Hirl. 257. sz.

- Bernát Gáspár. *Gajári István*. Bernát Gáspár. Ujs. 292. sz.
- Berzeviczy Albert. *Herczeg Ferenc*. Berzeviczy Albert köszöntése. Bpti Szemle. 230. köt. 113—114. l. — *Popovics Sándor* üdvözlő beszéde Berzeviczy Alberthez. Ak. Ért. 222—223. l. — Berzeviczy Albert válasza. U. o. 223—224. l. — (D. I.) P. Napló. 134. sz. — *Márai Sándor*. Ujs. 136. sz. — (—y.) M. Hirl. 128. sz. — P. Hirl. 128. sz.
- Berzsenyi Dániel. A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. (M. Irod. Ritkaságok. 23. sz.) 60 l. — Ism. P. Hirl. 236. sz. — Kincs Elek. Prot. Szemle. 304—305. l. — B. A. Magyarság. 280. sz. — G. L. M. Hirl. 257. sz. — Ki merné akár Berzsenyit, akár Vörösmartyt katolikusnak minősíteni... Nyugat. I. 501. l.
- Bessenyei György. 1. Anyai oktatás. (M. Irod. Ritkaságok. 15. sz.) 80 l. és 2. Magyarság. Magyar néző. (M. Irod. Ritkaságok. 16. sz.) 72 l. — Ism. Fábian István. Napk. 68—69. l.
- Belohorszky Ferenc*. Bessenyei György Rómának viselt dolgai c. kéziratosa műveinek előszava. IK. 145—146. l.
- Belohorszky Ferenc*. Bessenyei György báró Orczy Lászlóhoz. IK. 151—152. l.
- Halász Gábor*. Két Bessenyei-dokumentum. IK. 296—298. l.
- Wagner Lilla*. Bessenyei, az első magyar pacifista. Literatura. 284—285. l.
- Bethlen Margit grófnő. Kis és nagy betűk. (Novellák.) — Ism. P. Lloyd. 295. esti sz. — Faragó Jenő. 8 Órai Ujs. 286. sz.
- Faragó Jenő*. Bethlen Margit beszél irodalomról és színházról. 8 Órai Ujs. 264. sz.
- Bethlen Margit. P. Hirl. 59. sz.
- Bibó Lajos. 1. Az egyetlen asszony. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. febr. 5. — Ism. Béla Vass. Gazette de Hongrie. 1932. febr. 13. — 2. Vihartverők. (Regény.) — Ism. Pannonh. Szemle. 369—370. l. — Nemz. Ujs. 64. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 13. sz. — Székely Tibor. Uj Idők. 152. l. — P. Lloyd. 74. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 120. sz.
- Binder Jenő. S. S. Binder Jenő (1856—1938.) Ethn. 177—178. l.
- Biró Lajos. Virágok. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 174. sz.
- Bizony László. G. P. Bizony László. Irodört. 62. l.
- Blaháné. *Hevesi Sándor*. Amikor Blaháné szerekihordója voltam. Bp. Hirl. 142. sz.
- Blanár Béla. G. P. Blanár Béla. Irodört. 62. l.
- Blaskó Mária. Szívecske. (Regény. Márton Ferenc rajaival.) 103 l. — Ism. —ő. — M. Középsik. 106—107. l. — Szíra Béla. Kath. Szemle. 78—79. l.
- Blondel, Sacy von. Csak a fényre vigyázz! (Versek.) Molnár C. Pál rajaival. — Ism. (—czi.) P. Napló. 64. sz. — K. S. P. Lloyd. 11. esti sz. — (k. i.) A «tiltott» szerelem költészeté. M. Hirl. 22. sz.
- Bodnár István. Jaj! atyám, a jövő. (Versek.) Sárospatak. 60 l. — Ism. Szőke Sándor. Napk. 368. l.
- Bokor Malvin, G. A befalazott ajtó. (Regény.) 224 l. — Ism. Diarium. 22. l.
- Bólyai Farkas. *Juhász Vilmos*. Bólyai Farkas. Ujs. 115, 120. sz.
- Bónyi Adorján. 1. Szélcsend. (Színjáték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház, 1933 november 2. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet. 917—918. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 485—486. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 531. l. — Müller Gyula. M. Kultúra. II. 431. l. — B. L. Élet. 408. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika. 46. sz. — 2. Tánc a boldogsáért. (Lírai komédia 3 felvonásban.) Budai Szinkör, 1933. június 14-én. — Ism. Vass B. Gazette de Hongrie. 25. sz.
- Borbély László. 1. Édes János. (Regény.) 97 l. — Ism. P. Hirl. 276. sz. — 2. A gyilkos arany. (Regény.) — Ism. A Híradó Vas. Dec. 3. sz.
- Borbély Sándor. G. P. Borbély Sándor. Irodört. 62. l.
- Bornemisza Péter. Tragédia magyar nyelven az Sophocles Elektrájából. (M. Irod. Ritkaságok 21. sz.) 66 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Napk. 371—372. l. — B. A. Magyarság. 24. sz. — T. P. Lloyd. 28. esti sz.

- Boronkai Márkus Lajos.** Virrasztók. (Versek.) — Ism. (K. S.) Igaz Szó. 46. sz.
- Boross Elemér.** Forgószél. (Tragikomédia 3 felvonásban.) Kamaraszínház, 1932. nov. 12. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 17. k. 100. l.
- Borsódi Emőd.** Fátyol. (Regény.) Mezőtúr. 303 l. — Ism. Boross István. Prot. Tanügyi Szemle. 112—113. l.
- Börösök Erzsébet.** A végtelen fal. (Regény.) Szabadka. — Ism. Kisbéry János. Kalangya. 353—359. l. — Lányi Árpád. Korunk. 698—699. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 37. sz. — Szirmai Károly. Kalangya. 409—417. l. — Kázmér Ernő. Nyugat. II. 613. l. — P. Hirl. 143. sz.
- Brisits Frigyes.** A dolgozó magyarság. Magyarság. 235. sz.
- Bródy Lili.** 1. A Mancsi. (Regény.) 231 l. — Ism. G. Strém. Revue des Études Hongr. 115—119. l. — 2. Felesége tartja el. (Regény.) — Ism. Dénes Tibor. Napk. 598. l. — P. Hirl. 30. sz. — Ujvári László. Korunk. 608—610. l. — s. Nemz. Ujs. 75. sz. — Lakatos László. P. Napló. 24. sz. — Bálint György. U. o. 35. sz. — t—s. Magyarország. 24. sz. — P. Lloyd 46. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 57. sz. — M. Hirl. 41. sz.
- Buday Barna.** Pihenő. (Novellák.) — Ism. Nemz. Ujs. 109. sz. — (V. T.) M. Hirl. 109. sz. — Misk Ferenc. Függetlenség. 72. sz.
- Bús-Fekete László.** 1. Eladó fiúk. (Regény.) — Ism. P. Hir. 127. sz. — sz. — P. Napló. 108. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 25. sz. — sz. — Magyarország. 109. sz. — P. Lloyd. 119. esti sz. — M. Jövő 138. sz. — M. Hirl. 120. sz. — 2. A pénz nem minden. (Életkép 3 felvonásban.) Vígyszínház, 1933. febr. 19. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 372. l. — Rédey Tivadar. Napk. 305—306. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 204. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 229. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 299—300. l. — Vass Béla. Gazette de Hongrie. 8. sz. — 3. Több mint szerelem. (Életkép 3 felvonásban.) Vígyszínház, 1933. nov. 4. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet. 919—920. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 486—487. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 532. l. — Mátler Gyula. M. Kultúra. II. 431—432. l. — Berényi László. Vasárnap. 523. l. — B. L. Élet. 408. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 669. l. — Papp Jenő. Magyarság. 251. sz.
- Büchler Vilmos.** G. P. Büchler Vilmos. Irodört. 62. l.
- Büky György.** A mosolygó ház. (Regény.) — Ism. K. E. Bp. Hirl. 126. sz.
- Cholnoky Viktor.** Aladár Schöpflin. Victor Cholnoky. (1868—1912.) Nouvelle Revue de Hongrie. 389—391. l.
- Chorin Géza.** G. P. Chorin Géza. Irodört. 178. l.
- Cornides Dániel.** Rudolf Gálos. Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen 1785. Ung. Jahrb. 1932. 309—325. l.
- Csánki Dezső.** G. P. Csánki Dezső. Irodört. 178. l.
- Császár Ferenc.** Litvániai László. Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. (1931.) 63 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 335—336. l. — Pannoh. Szemle. 381. sz.
- Tamás Ernő.** Császár Ferenc és az itések tévedései. Nyugat. II. 480—482. l.
- Császár Imre.** Balassa Imre. Császár Imre három halála. Képes Krónika. 40. sz. — B. L. M. Hirl. 112. sz. — G. P. Irodört. 240. l. — Rédey Tivadar. Napk. 763—764. l. — P. Hirl. 212. sz.
- Csáth Géza.** Németh László. Csáth Géza. Tanu. 354—356. l.
- Csáth Kálmán.** 1. Első osztályon. (Regény.) 320 l. — Ism. J. M. Napk. 69—71. l. — kys. Bpti Szemle. 230. k. 373—376. l. — Pannoh. Szemle. 370. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 39. sz. — 2. Kluger és Társa. (Regény.) I—II. köt. 190—256 l. — Ism. — kys. Bpti Szemle. 236. köt. 373—376. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 34. sz. — K. S. P. Lloyd. 125. esti sz. — (—m—) M. Hirl. 183. sz. — 3. Maskara. (Regény.) 223 l. — Ism. P. Lloyd. 274. esti sz. — Kulcsregény? Literatura. XXI—XXII. l. — l. — Csáth Kálmán kijelenti, hogy legújabb könyve, a Maskara, nem kulcsregény. Nemz. Ujs. 257. sz.
- Csáth Kálmán.** A Csáth pályázat. Uj Idők. II. 5—6. l.
- Juhász Jenő.** Te csak pipálj, Ladányi! M. Nyelv. 315—316. l.

- Cselőtey Lajos.** Mohácsi trilógia. (Dráma.) — Ism. (—ö.) Képes Krónika. 3. sz. Cselőtey Lajos. P. Hirl. 54. sz.
- Csengery Antal.** *Köveskúti Jenő.* Csengery Antal. Néptanítók Lapja. 775—777. l.
- Csengery János.** *Nagy Ferenc.* Csengery János görög líra-fordításaihoz. EPhK. 37—40. l.
- Szilágyi Endre. Harangszó. Okt. 20. sz.
- Cserna Andor.** *E. N.* Cserna Andor. Az Est. 69. sz. — G. P. Cserna Andor. Irodört. 113. l. — Magyarorsz. 69. sz. — P. Napló 68. sz. — A Sajtó. 94. l. — P. Hirl. 69. sz.
- Csiky Gergely.** *Gáspár Margit.* Csiky Gergely és a franciák. Debrecen. (1928.) 57 l. — Ism. Louis Sipos. Revue des Études Hongr. 148. l.
- Rédey Tivadar.* A Nagymama felújítása. Napk. 544—545. l.
- Csillag István.** Minden mindegy. (Versek.) Szeged. — Ism. t. P. Lloyd. 152. esti sz.
- Csillag Pál és Guido Marinelli.** Strade. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 154. sz. — Nemz. Ujs. 136. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 27. sz.
- Csokonai Vitéz Mihály. D. J.** Csokonait kicsapják. Magyarság. 270. sz. *Kardos Albert.* Csokonai és Szabolcska. Debreceni Független Ujs. 261. sz. *Kardos Albert.* Csokonai s az Arkádia-pőr. Irodört. 97—99. l.
- Mally Ferenc.* Csokonai Dorottyája és Tassoni Secchia rapitája. A Gwalbertus-komédia forrása. Szeged. 6 l. (Klly. a szegedi áll. reálgimn. 1932/33. értesítőjéből.)
- Tamás Ernő.* Csokonai, a kamarás még a halál. P. Hirl. Vas. 52. sz.
- Csontos Vilmos.** Magyar ugaron. (Versek.) Léva. — Ism. f. i. M. Irás. 76. l.
- Csontos Gyula. (h. k.)** Kortner vagy Csontos? Függetlenség. 17. sz.
- Csőndes Pál.** Ifjúság. (Drámai képek.) — Ism. Ijjas Antal. M. Kultúra. 331. l. — (e. á.) Ujs. 75. sz.
- Csuka Zoltán.** Tűzharang. (Versek.) Ujvidék. 87 l. — Ism. Szenteleky Kornél. Kalangya. 61—65. l. — Vajthó László. Napk. 292. l. — (ma.) A Híradó Vas. Nov. 12. sz. — Tamás Lajos. M. Minerva. 160. l. — Kováts József. Erd. Helikon. 217—218. l. — Méliusz N. József. Korunk. 496—497. l. — Finta Gerő. Pászortűz. 153. l. — (—t.) P. Napló 24. sz. — M. Hirl. 1. sz.
- Czeke Vilma, G.** Édesanyám, hol vagy? (Regény.) — Ism. (—i —s) Magyarság. 296. sz.
- Czike Valéria, Gy. 1.** Balatoni regös. (Versek.) — Ism. Néptanítók Lapja. 716. l. — 2. Bujdosó oroszok dalai (Versek.) — Ism. Nemz. Ujs. 120. sz. — Néptanítók Lapja. 347. l.
- Cziráky Imre. 1.** Mihály bácsi. (Elbeszélések.) — Ism. Láthatár. 3. sz. — 2... mosoly... könny... (Novellák.) Szabadka. — Ism. Kristály István. M. Minerva. 286—287. l. — Szirmai Károly. Kalangya. 723—726. l.
- Czuczor Gergely.** *Dobó Sándor.* Czuczor Gergely népies lírája. 29 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 160. l. — —i. —y. Irodört. 101. l. — Radványi Kálmán. Kath. Szemle. 160. l.
- Viszota Gyula.* Czuczor Gergely kényszerű távozása Pestről. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. köt. 330—347. l.
- Irodalmi érdekességek. A Híradó Vas. Nov. 5. sz.
- Dánoky Nagy Lajos.** Ifjúság. (Vígjáték.) Előadták az Aradi Színházban. — Ism. Vasárnap. 17. l.
- Dániel Anna.** Valahogy élni kell. (Regény.) 212 l. — Ism. Nemz. Ujs. 257. sz. — (b. b.) P. Napló. 269. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 47. sz. — (—ny.) Magyarság. 257. sz. — n. P. Lloyd. 250. esti sz. — (sz.) Ujs. 263. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 251. sz.
- Dános Árpád.** Örök szomjazók. (Novellák.) 216 l. — Ism. Erdődi József. Széphalom. 34. l. — M. Szemle. 17. k. VII. l.
- Dávid Margit, Gáspárné.** Lélekvásár. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 17. esti sz.
- Deák Ferenc.** *Nadányi Emil.* Deák és a revízió. Bp. Hirl. 59. sz.

- Dedek Crescens Lajos.** *G. P. Dedek Crescens Lajos. Irodört.* 240. l.
- Dékány András.** 1. A gyár. (Regény.) 170 l. — *Ism. Illés Endre. Nyugat.* II. 78—79. l. — *Dénes Tibor. Napk.* 755—756. l. — *Müller Gyula. M. Kultúra.* 378. l. — (B. L.) *Élet.* 184. l. — *Korunk Szava.* 150—151. l. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 23. sz. — *Vécsey Leó. Magyarág.* 33. sz. — *Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd.* 74. esti sz. — 8 Órai Ujs. 83. sz. — *M. Hirl.* 91. sz. — 2. Ruhr. (Regény.) — *Ism. Magyarág.* 286. sz.
- Demjén Ferenc.** *Versek. Berehovo.* — *Ism. Ilku Pál. M. Írás.* 267—268. l.
- Dénes Gizella.** 1. Tavaszi búzavetés. (Regény.) — *Ism. Marek Antal. M. Minerva.* 254. l. — *Pitroff Pál. Kath. Szemle.* II. 239—240. l. — *Ijjas Antal. M. Kultúra.* II. 141. l. — —y— *Nemz. Ujs.* 177. sz. — *K. Gy. Élet.* 280. l. — *Bp. Hirl.* 171. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 32. sz. — *Székely Tibor. Új Idők.* II. 177. l. — 2. Boldogszony hadnagya. (Regény.) I—II. k. 304, 374 l. — *Ism. (L. sz.) P. Napló.* 131. sz. — 3. Császármadár. (Regény.) — *Ism. N. M. M. Kultúra.* II. 440. l.
- Dénes Tibor.** *Szent Miklós meg a rablók. (Népjáték.)* 31 l. — *Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra.* 92. l.
- (—th.) *Mozdulatművészet és szavalókórus. Napk.* 463—464. l.
- Déryné. Gyulai Farkas.** *Déryné igazi arcképe. Literatura.* 5. l.
- B. Szétsényi Márta.* *Déryné Egerben. Képes Krónika.* 12. sz.
- Déry Tibor.** *Országúton. (Regény.)* 216 l. — *Ism. Mérey Ferenc. Napk.* 70—71. l. — *M. Szemle.* 17. k. VII—X. l.
- Dézi Lajos.** *Császár Elemér.* *Dézi Lajos. (1868—1932.) Századok.* 1932. 7—8. sz. — *Stk Sándor. Széphalom.* 3—4. l. — *Kerecsényi Dezső.* *Dézi Lajos—Négyesy László. Prot. Szemle.* 126—127. l.
- Diószeghy Miklós.** *Ófelsége udvari merénylője. (Regény.)* — *Ism. (pl.) Ujs.* 69. sz.
- Ditrői Mór.** *Franz Rajna. Móricz Ditrői. P. Lloyd.* 53. reggeli sz.
- Dittler Irén.** *Az élet álma. (Versek.)* 65. l. — *Ism. Simon Ándor. Független Szemle.* 2. sz. — *Ujs.* 153. sz. — *M. Hirl.* 113. sz.
- Divényi Gyula.** *G. P. Divényi Gyula. Irodört.* 240. l.
- Dobos János.** *Simon László.* V. Hugo Cromwelljének egyetlen és eddig ismeretlen magyar fordítása. *Debr. Szemle.* 286—291. l.
- Dóczi Lajos.** *Fürst Ilona.* *Dóczi Lajos mint német fró. (Német Phil. Dolg.* 50. k.) 120 l. — *Ism. Georg Kecskeméti. Deutsch-Ung. Heimatsbl.* 120—124. l.
- György József.* *Dóczi Lajos.* 64 l., egy képpel. — *Ism. (Kozocsa.) Igaz Szó.* 3. sz.
- Donáth György.** *Versek. Kecskemét.* — *Ism. Mult és Jövő.* 154. l.
- Dósa István.** *G. P. Dósa István. Irodört.* 178. l.
- Döbrentei Gábor.** *Hofbauer László.* *Döbrentei Gábor ismeretlen akadémiai tervezete.* *Erd. Múz.* 345—357. l.
- Hofbauer László.* *Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága. (1817—1821.) Erd. Múz.* 335—344. l.
- Dömötör Ilona.** *Behavazott kert. (Versek.)* *Baja.* — *Ism. Vajthó László. Napk.* 292. l. — *Marek Antal. M. Minerva.* 127. l. — *Réz Gyula. Prot. Szemle.* 345—346. l. — *Reményik Sándor. Pásztortűz.* 72. l.
- Drasche-Lázár Alfréd.** *Az egyenes út. (Regény.)* — *Ism. P. Hirl.* 92. sz. — (—a.) *Nemz. Ujs.* 109. sz. — —s. *P. Napló.* 86. sz. — *Magyarág.* 147. sz. — *P. Lloyd.* 96. esti sz. — (f. b.) 8 Órai Ujs. 96. sz. — *M. Hirl.* 142. sz.
- Osida Jenő.** *Nagycsütörtök. (Versek.)* *Kolozsvár.* — *Ism. Reményik Sándor. Pásztortűz.* 407—409. l.
- Dugonics András.** *Bálint Sándor.* *Dugonics András ismeretlen munkája. Széphalom.* 50—51. l.
- Bibó István.* *Dugonics András. Népünk és Nyelvünk.* 10—12. sz.
- Égly Antal.** *Műtőasztalon. (Regény.)* — *Ism. Esti Kurir.* 65. sz.
- Egressy Gábor.** *Timár Kálmán.* *Egressy Gábor szobra.* *IK.* 314—316. l.
- Eötvös József báró.** *Hajdu János. Eötvös József első minisztersége.* 283 l. — *Ism. Zádor Imre. IK.* 343. l. — *B. Gy. Irodört.* 213—214. l. —

- Székely Ottokár. Kath. Szemle. II. 316—317. l. — K. Gy. Élet. 264. l. — (K.) P. Napló. 177. sz. — Samuel Szemere. P. Lloyd. 285. esti sz.
- Havas Miksa.* Eötvös József báró a ma szemszögéből. (Cobden Könyvtár. 68. k.) 26 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 398—399. l. — Literatura 264. l.
- Juhász Géza.* Eötvös József. Debr. Szemle. 7—13. l.
- Novák László.* Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. (1930) 77 l. — Ism. Henri Tronchon. Revue des Études Hongr. 136. l.
- Vincze Frigyes.* Felsőkereskedelmi iskoláink és Eötvös József báró reformtervei. 19 l. — Ism. X. Irodört. 219. l.
- Eötvös Mihály.* *Fest Sándor.* Grillparzer londoni magyar ismerőse. Irodört. 208—209. l.
- Erdélyi Farkas. G. P.* Erdélyi Farkas. Irodört. 62. l.
- Erdélyi József.* Felkelt a nap. (Versek.) — Ism. Németh László. Prot. Szemle. 41—43. l. — Rónay György. Vasárnap. 376—377. l. — Babits Mihály. Nyugat I. 127. l.
- Boross István.* Erdélyi József, a költő. Mezőtúr. 43 l. — Ism. Prot. Tanügyi Szemle. 24. l.
- Császár Károly.* Irodalmi napló. Pásztortűz. 378. l.
- Németh László.* Magyar líra 1932-ben. Tanu. 180—182. l.
- Deux jeunes poètes. Nouvelle Revue de Hongrie. 727—731. l.
- Erdőbényei Németh Imre.* Hangyaboly. (Versek.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 24. sz. — G. J. M. Kultúra, 519. l. — Nemz. Ujs. 120. sz.
- Erdőházy Hugó.* Legyen szüret. (Versek.) Komárom. — Ism. Tamás Lajos. M. Minerva. 29—30. l. — (Sz. L.) P. Napló. 64. sz. — M. Hirlap 53. sz. — Illyés Gyula. Nyugat. II. 86. l.
- Erdős Renée.* 1. Örök papok. (Regény.) I—II. köt. 158., 191 l. — Ism. Agárdi László. Kath. Szemle. 234—236. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 292—293. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 278—279. l. — h. j. f. Nemz. Ujs. 81. sz. — 2. Hajnali hegedűszó. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 137. sz. — Nemz. Ujs. 136. sz. — —sz.— P. Napló. 120. sz. — (H. M.) Társadalmunk. 23. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 26. sz. — Magyarország. 120. sz. — S. P. Lloyd. 130. esti sz. — M. Hirl. 165. sz. — 3. A csöndes kikötő. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 281. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 280. sz. — Magyarország. 280. sz. — Zsolt Béla. Ujs. 286. sz. — Zádor Tamás. 8 Órai Ujs. 289. sz. — R. L. M. Hirl. 286. sz.
- Fabchich József. Gálos Rezső.* Fabchich József a nyelvelmékek és a ponyvairodalom új kiadásáról M. Nyelv. 105. l.
- Fábián Géza. G. P.* Fábián Géza. Irodört. 113. l.
- Falu Tamás.* A halottak is élnek. (Regény.) 216 l. — Ism. r. Bpti Szemle. 228. k. 128. l.
- A Pesti Hirlap revíziós dalpályázata. P. Hirl. 86. sz.
- Faludi Ferenc.* Caesar Aegyptus földjén. Kiadta Gálos Rezső. Győr. 46 l. — Ism. P. Lloyd. 108. esti sz.
- Koszó János.* A XVIII. századi magyar barokk és Faludi Ferenc. EPhK. 187—190. l.
- Faludi Irma.* Táncok. (Versek.) 50 l. — Ism. Literatura. 268. l.
- Farkas Geíza.* A fejnélküli ember. (Regény.) (Kalangya Könyvtár. I—II. köt.) Szabadka. 235 l. — Ism. Draskóczy Endre. Kalangya. 349—353. l. — Kázmér Ernő. Nyugat. II. 613. l. — Tamás Lajos. M. Minerva. 318—319. l. — P. Hirl. 82. sz. — Lányi Árpád. Korunk. 699. l. — Ujs. 109. sz. — (—m—) M. Hirl. 109. sz.
- Farkas Gyula. Béla v. Pukánszky.* Deutsches und ungarisches Schrifttum im Vormärz. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 33—54. l.
- Farkas Gyula új könyve és az irodalmi revízió. Széphalom. 58—59. l.
- Farkas Imre. 1.* Az iglói diák. (Regény.) — Ism. Zsigray Julianna. Új Idők. II. 304. l. — Halmi Bódog. M. Hirl. 223. sz. — 2. Jó éjt, szívem. (Regény.) — Ism. (L. A.) P. Hirl. 287. sz.
- Farkas Pál.* Él az igazság. (Regény.) — Ism. Lyka Károly. Új Idők. II. 696. l. — Székely Tibor. U. o. 696—697. l.

- Fási-Kiss Zsigmond.** Igy jöttem. (Versek.) — Mezőcsát. 96 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 523. l. — P. Hirl. 195. sz. — (p. j.) Függetlenség. 163. sz.
- Fáy András.** *Császár Károly.* Irodalmi Napló. Pásztortűz. 378. l.
- Pukánszkyne Kádár Jolán.* Petz Lipót és Fáy András levélváltása. EPHk. 204—207. l.
- Fáy Ilona.** Alkonyat. (Regény.) 183 l. — Ism. Korunk Szava. 32. l.
- Fazekas Mihály.** *Gálos Rezső.* Al-Fazekas-versek forrásai. IK. 132—133. l.
- Fekete Lajos.** Tengerzúgás. (Versek.) 128 l. — Ism. B. A. Magyarság. 147. sz.
- Felvinczi György.** *Szabó T. Attila.* Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához. IK. 141—145. l.
- Fényes Jenő.** 1. Csöndes muzsika. (Versek.) Debrecen. 100 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 291. l. — 2. Aquarell. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 147. sz.
- (—) Fényes Jenő drámái. Debr. Hirl. 42. sz.
- Fenyő László.** Elítélt. (Versek.) 69 l. — Ism. Semper idem. Független Szemle. 9—10. sz.
- Németh László.** Tanu. 185—186. l.
- Finta Sándor.** 1. Forrásvíz. (Versek.) Szombathely. 70 l. — Ism. Szőke Sándor. Napk. 367. l. — 2. Vásárosok. (Regény.) Szombathely. — Ism. A Híradó Vas. Nov. 19. sz. — Pitroff Pál. Kath. Szemle. 315—316. l. — Pannonh. Szemle. 291. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 232—233. l. — Nemz. Ujs. 53. sz. — A. Zs. Élet. 136. l.
- Fiók Károly.** Fiók Károly koszorúja. 8 Órai Ujs. 286. sz.
- Fodor József.** *Németh László.* Magyar líra 1932-ben. Tanu 185. l.
- Fodor László.** 1. Csók a tükör előtt. (Színmű 3 felvonásban.) Magyar Színház, 1932 szept. 15. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 17. k. 103. l. — 2. Rullet. (Vígjáték 3 felvonásban.) Magyar Színház, 1933. márc. 8. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 375. l. — Rédey Tivadar. Napk. 306—307. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 203—204. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 273—274. l. — (B. L.) Élet. 112. l.
- Forgács Antal.** Fanyar idő. (Versek.) 32 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 522. l. — Goda Gábor. Független Szemle. 4—5. sz. — Bálint György. Nyugat. II. 485. l. — (—t.) P. Napló. 171. sz. — P. Lloyd. 135. esti sz. — (sz.) Ujs. 223. sz. — 8 Órai Ujs. 142. sz. — (Sós.) M. Hirl. 131. sz.
- Földes György.** Kukkónia lelke. (Regény.) Kassa. 209. l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 431—433. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 528. l. — Nemz. Ujs. 86. sz. — Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd. 74. esti sz. — Polonyi György. M. Hirl. 64. sz.
- Földi Mihály.** 1. Kádár Anna lelke. (Regény.) I—II. köt. 199, 198 l. — Ism. Simon Árkád. Pannonh. Szemle. 290 l. — 2. Isten országa felé. (Regény.) 428 l. — Ism. Pitroff Pál. Kath. Szemle. 477—478. l. — Szinger Marián. Pannonh. Szemle. 290—291. l. — 3. A meztelen ember. (Regény.) 417 l. — Ism. P. H. 92. sz. — Pitroff Pál. Kath. Szemle. 477—478. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 374—375. l. — s. Nemz. Ujs. 97. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 81. sz. — Kárpáti Aurél. Az Est. 81. sz. — Fodor Béla. Korunk Szava. 203—204. l. — Lakatos László. Magyarorsz. 75. sz. — K. S. P. Lloyd. 80. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 96. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 86. sz. — Esti Kurir. 82. sz. — Karinthy Frigyes. Nyugat. I. 549—552. l.
- H. M. Földi Mihály.* Uj Magyarság. 121—122. l.
- Oláh L. Michel Földi.* Nouvelles Littéraires. 1932. 515. sz.
- Franciscy Lajos.** G. P. Franciscy Lajos. Irodört. 178—179. l.
- Friss Endre.** A lélek védekezik. (Versek.) 45 l. — Ism. Kardon László. Nyugat II: 484—485. l. — Németh László. Tanu. 186—187. l. — ci. P. Lloyd. 210. esti sz.
- Fülöp Árpád.** *Magyar Bálint.* A hún tetralógia és a Hunyadiak írói. Vasárnap. 129—130. l.
- Fülöp Ilona.** Tulipános láda. (Versek.) Newyork. — Ism. B. L. P. Napló. 241. sz. — M. Hirl. 241. sz.

- Fürth Margit.** 1. Keresztúton. (Novellák.) 107 l. — *Ism. P. E. Mult és Jövő.* 184. l. — *P. Lloyd* 203 esti sz. — 2. *Beruria* siratása. (Regényes rajzok.) 83 l. — *Ism. Literatura.* 145. l.
- Füst Milán. Németh László.** Füst Milán. Tanú. 358—360. l.
- Gaal Mózes.** Gaal Mózes hetvenéves. Orsz. Középisik. Tanáregy. Közl. 305. l.
- Gál Imre.** Trópusi láz. (Regény.) — *Ism. Esti Kurir* 104. sz.
- Garay János. Jeney János.** Garay János. 112 l. — *Ism. P. J. Irodortört.* 100—101. l. — *Pannonh. Szemle.* 381. l. — *K. Gy. Élet.* 312. l.
- Pornai Gyula.** Garay János költészete. *Élet.* 217—220. l.
- Pornai Gyula.** Garay János költészetének forrásai. 120 l. — *Ism. Nemz. Ujs.* 177. sz. — *K. Gy. Élet.* 312. l. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 33. sz.
- Gárdonyi Géza.** Az öreg tekintetes. (Vígjáték 3 felvonásban.) Színdarabbá átdolgozta: Balázs Sándor. Nemzeti Színház, 1933 május 12. — *Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat.* I. 638. l. — *débé. Független Szle.* 3. sz. — *Rédey Tivadar. Napk.* 457—458. l. — *Vajthó László. Prot. Szemle.* 307. l. — *Bisztray Gyula. M. Szemle.* 18. k. 256—257. l. — *Rausch Géza. M. Kultúra.* 513. l. — *Radványi Kálmán. Élet.* 184. l. — *Ebeczki György. Uj Idők.* 658. l.
- Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Gézáról halálának tíz éves évfordulója alkalmából. Szerk.: Simon Lajos. 193 l. — *Ism. V. M. Irodortört.* 102. l. — *Nemz. Ujs.* 69. sz. — *K. L. Élet.* 112. l. — *P. Lloyd.* 40. esti sz. — *Ujs.* 59. sz. — *M. Hirl.* 53. sz.
- Apor Elemér.** Gárdonyi Géza a muzsikus és «képhamisító». *Nemz. Ujs.* 153. sz.
- Avar Gyula.** Gárdonyi egyénisége. (Levelei alapján.) Az egri remete. 80—90. l.
- Berzeviczy Albert.** Gárdonyi Gézáról. Az egri remete. 9—10. l.
- Dobai János.** Gárdonyi Géza írói művészete. (A bpsti II. ker. kath. reálgizum. 1932—33. évi ért.) — *Ism. N. S. Irodortört.* 158. l.
- Földes Géza.** «Mosolygásom: esőben napsugár.» Az egri remete. 70—79. l.
- Gaal István.** A természetrajongó Gárdonyi. *Debr. Szemle.* 373—383, 446—462. l.
- Gopcsa László.** Gárdonyi karácsonyi éneke. *Képes Krónika.* 52. sz.
- Hajós Terézia, Baloghné.** Gárdonyi Géza természetszeretete. Az egri remete 156—172. l.
- Harsányi Zsolt.** A Gárdonyi-ház. *P. Hirl.* 119. sz.
- Hatvany Lajos.** Az ismerős szobor. *Ujs.* 159. sz.
- Havas István.** A Gárdonyi-kultusz elindulása. Az egri remete. 38—43. l.
- Herczeg Ferenc.** Gárdonyi Géza. *P. Hirl.* 108. sz. és Az egri remete. 11—12. l.
- Kabók Győző.** Gárdonyi «Göré»-je. Az egri remete. 136—155. l.
- N. Kállay.** Gárdonyi Géza. *Nouvelle Revue de Hongrie.* 1932. szept.
- Kiss Géza, Hegyaljai.** Gárdonyi népiessége. Az egri remete. 59—69. l.
- Kiss Menyhért.** Gárdonyi. (Vers.) *Bp. Hirl.* 292. sz.
- Köveskúti Jenő.** Gárdonyi a korfestő. Az egri remete. 102—109. l.
- Lendvai István.** Emlékek Gárdonyi Gézáról. *Képes Krónika.* 20. sz.
- Moesz Gusztáv.** Gárdonyi virágai és fái. *Természettud. Közl.* 1932. 153—161. l.
- Móricz Zsigmond.** Gárdonyi Gézánál. *P. Napló.* 108. sz.
- Móra Ferenc.** A szegedi Gárdonyi. Az egri remete. 26—30. l.
- Móra Ferenc.** Gárdonyi ismeretlen munkái. Az egri remete. 31—37. l.
- Móra László.** Gárdonyi Géza. Néptanítók Lapja. 326—330. l.
- Móra László.** Gárdonyi: a tanítók tanítója. Az egri remete. 173—193. l.
- Móra László.** Móricz Zsigmond Gárdonyija. *Nemz. Ujs.* 165. sz.
- Pataki József.** Gárdonyi mint színműirő. Az egri remete. 110—114. l.
- Pekár Gyula.** Don Viuol de la Sibérie. Az egri remete. 13—21. l.
- Pereszlényi Zoltán.** Katholikus néptanító és református pap. Kálvinista Szemle. 177—178. l.
- Pósa Lajosné.** Amikor Feszty Árpád az asztalon táncolt és Gárdonyi Géza énekelt hozzá. *Bp. Hirl.* 86. sz.

- Prónai Lajos.* Gárdonyi Géza. Katholikus Tanítónök és Tanárnök Lapja. 3. sz.
- Ravasz László.* A láthatatlan ember. Az egri remete. 22—25. l.
- Rédey Tivadar.* A Karácsonyi Álom felújítása. Napk. 143. l.
- Réz Lola, Kosáryné.* Gárdonyi nóalakai. Az egri remete. 91—101. l.
- Simon Lajos.* Gárdonyi Géza mint tanügyi író és szerkesztő. Az egri remete. 115—135. l.
- Simon Lajos.* Gárdonyi írásai az idők távlatán át. Az egri remete. 5—8. l.
- Tamás Ernő.* Gárdonyi Géza, a költő. Nyugat. I. 634—635. l.
- Trencsény Károly.* Gárdonyi nyelve, stílusa. Az egri remete. 44—58. l.
- Zsoldos Benő.* Gárdonyi Géza pataki diáksága. Magyarság. 159. sz.
- Gárdonyi Géza szobrának leleplezése. P. Hirl. Máj. 14. sz.
- Gáspár Imre. Lőrinczy György.* Elszállnak a pillangók. Bp. Hirl. 91. sz.
- Gáspár Jenő.* 1. A világ orvosa. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 286. sz. — U. az. Képes Krónika. 52. sz. — Uj Nemz. 294. sz. — 2. Az arany páva. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 286. — U. az. Képes Krónika. 52. sz. — Uj Nemz. 292. sz.
- Gáspár Miklós.* Rendkívüli kiadás. (Vígjáték 3 felvonásban.) Belvárosi Színház, 1933. február 3. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 257—258. l. — Rédey Tivadar. Napk. 228—229. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 154—155. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 18. k. 256. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 174. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 298—299. l.
- (r. m.) Négyszem közt Gáspár Miklóssal, a legfrissebben beérkezett színpadi szerzővel. Literatura. 92—93. l.
- Gayné Edl.* 1. Mea Culpa. (Versek.) Debrecen. — Ism. 8 Órai Ujs. 37. sz. — 2. Vihar. (Versek.) Debrecen. — Ism. Debr. Hirl. 43. sz. — 8 Órai Ujs. 37. sz.
- Gefferth Pál.* Lázadok. (Modern mesejáték 4 felvonásban.) 95 l. — Ism. P. Hirl. 195. sz. — Radványi K. Élet. 216. l. — P. Napló. 183. sz. — (ö.) Képes Krónika. 19. sz.
- Gelléri Andor Endre.* Szomjas inasok. (Novellák.) 163 l. — Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat. I. 487—489. l. — Hamvas H. Sándor. Korunk. 616—618. l. — (y.) Ung. Jahrb. 384. l. — Nemz. Ujs. 86. sz. — (Sz. L.) P. Napló. 91. sz. — Márai Sándor. Ujs. 80. sz. — (h. a.) 8 Órai Ujs. 68. sz. — (p. gy.) M. Hirl. 109. sz. — Németh László. Tanú. 240—241. l.
- Gelléri Andor Endre.* ... «Gelléri Úr!» Független Szemle. 9—10. sz.
- Vajda János.* Négyszem közt Gelléri Andor Endrével. Literatura. 289—291. l.
- Gellért Jenő.* Thaya. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 211. sz.
- Gellért Oszkár.* Hajnali három. (Versek.) 61, (3) l. — Ism. Babits Mihály. Nyugat. II. 599—602. l. — (n. b.) M. Hirl. 286. sz. — Németh László. Tanú. 177—178. l.
- Gerber Alajos.* Fogolyszerelem. (Novellák.) — Ism. (K. S.) Igaz Szó. 47. sz.
- Gereblyés László.* *Illyés Gyula.* Uj verseskönyvek. Nyugat. II. 85. l.
- Gergely Boriska.* Nagyokról kicsinyeknek. — Irókról, művészekről. (Rajzok.) — Ism. Szirmai Károly. Kalangya. 726—727. l.
- Gergely Sándor.* Valami készül. (Regény.) — Ism. (—t.) P. Napló. 131. sz.
- Gerő Gyula.* Huszárok. (Katonadarab 3 felvonásban.) Kamaraszínház, 1932. okt. 28. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 17. k. 104. l.
- Gesztesi Balogh Gábor.* Az utolsó rög. (Regény.) — Ism. Szász Károly. Orsz.-Világ. 11—12. sz.
- Gombaszögi Frida.* *Faragó Sándor.* Gombaszögi Frida. Társadalmunk. 5. sz.
- Kárpáti Aurél.* A kaméliás hölgy. P. Napló. 24. sz.
- Rédey Tivadar.* A kaméliás hölgy. Napk. 226—227. l.
- Gonda Béla.* G. P. Gonda Béla. Irodört. 240—241. l.
- Gopcsa László.* G. P. Gopcsa László. Irodört. 113. l.
- Gyalui Farkas.* Szamosújvár hű fia. Pásztortüz. 103—105. l.
- Gozsdu Elek.* *Kiss József.* Gozdsdu Elek. Kiss József és kerek asztala. 96—98. l.
- Grandpierre Emil, ifj.* A rosta. (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 182, 187 l. — Ism. P. Ujs. 223. sz.

- Greguss Ágost.** *Kozocsa Sándor.* Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss—Gyulai-féle) Petőfi-kiadás ügyében. IK. 308—314. l.
- Gulácsy Irén.** A kállói kapitány. (Regény.) I—II. köt. 291., 328 l. — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 286. sz. — Németh Károly. Bpi. Hirl. 287. sz. — Hámos György. Uj Idők. II. 723—724. l. — Karl Sebestyén P. Lloyd. 284. reggeli sz. — (—lle.) M. Hirl. 286. sz.
- Bánhegyi Jób.** P. Gulácsy Irén. Pannonthalmi Szemle. 27—40. l.
- Bujdos Balázs.** P. Gulácsy Irén. Soproni Kath. Almanach. 21—28. l.
- Gulyás Pál.** (Budapest.) *Négyesy László* elnöki üdvözlő beszéde Gulyás Pálhoz. Akad. Ért. 154. l.
- Gulyás Pál.** (Debrecen.) *Németh László.* Magyar líra 1932-ben. Tanu 186. l.
- Gyulai Farkas.** Irodalmi munkássága. — Ism. P. Llyod. 279. esti sz.
- Gyarmathy Zsigáné. Vikár Béla.** Gyarmathy Zsigáné esete a folklórral. M. Hirl. 109. sz.
- Gyenes Rózsa.** 1. Ártatlan gyilkosok. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 80. esti sz. — M. Hirl. 120. sz. — 2. Mai szerelem. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 120. sz.
- Gyomai Imre.** 1. A haláltábor. (Regény.) Paris. 171 l. — Ism. Tolnai Gábor. Erd. Helikon. 529. l. — Baróti Dezső. Független Szemle. 9—10. sz. — 2. Refoulement. (Roman.) Paris (1931) 200 l. — Ism. Ch. H. Revue des Études Hongr. 85—86. l.
- Gyóni Géza.** *Hegyaljai Kiss Géza.* Krasznnojarszk halottja. Ker. Család. 18. sz.
- Gyökössy Endre.** 1. Hiszek. (Jubileumi verseskönyv, 1902—1932.) — Ism. Juhász M. Napk. 449—450. l. — Hajdu Zoltán. Bpesti Szemle 230. köt. 250—255. l. — P. Hirl. 92. sz. — Nemz. Ujs. 1. sz. — P. B. Uj Magyarország. 63—64. l. — P. B. Kálmánista Szemle. 5. l. — (sz. b. b.) Székelység. 2. sz. — Falu Tamás. Uj Idők. 128. l. — 2. Asszonyok párbaja. (Regény.) 268. l. — Ism. Sz. S. Napk. 288—289. l. — *Hegyaljai Kiss Géza.* Ker. Család 16. sz. — 3. Ádám és Éva. (Egyfelvonásos színjáték.) 32 l. — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika 51. sz. — 4. Ezüst furulya. (Versek.) — Ism. (L—sz.) P. Napló. 269. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 51. sz. — H. M. Élet. 434. l.
- Kunszery Gyula.** Gyökössy Endre. Élet. 63—64. l.
- György Lajos. Bakos Ákos.** Anekdoták az Akadémián. Az Est. 73. sz.
- György Dezső.** Hol a költő? (Versek.) Kassa. 92 l. — Ism. Gogolák Lajos. M. Egyetemi Híradó. 9. sz.
- Gogolák Lajos.** A szlovenszkoí ifjúság. M. Szemle 18. k. 244—245. l.
- Rády Elemér.** Kisebbségi ifjúság. Korunk Szava. 40—41. l.
- Györy Kálmán.** Égő magyarok. (Novellák.) Sárospatak. — Ism. Zs. J. Sárosp. Ref. Lapok. 74. l. — i — ó. Élet 264. l.
- Gyulai Pál. Császár Elemér.** Arany János és Gyulai Pál egy fiatal hölgy torzító tükrében. Bpesti Szemle. 231. köt. 118—120. l.
- Halász Gábor.** Gyulai Pál gyermekkori verse. IK. 295—296. l.
- Horváth Lehel.** Gyulai Pál magyar irodalomtörténete. 34 l.
- Kozocsa Sándor.** Petelei István levelei Gyulai Pálhoz. IK. 305—308. l.
- Kozocsa Sándor.** Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss-féle) Petőfi kiadás ügyében. IK. 308—314. l.
- Pekár Gyula.** Száz yard a tiprattyún avagy Gyulai Pál és Vadnay Károly hajnali versenyfutása a Bajza-utcában. Uj Idők. 713—715. l.
- Rédey Mária.** Utójáték Elektrához. (Jászai Mari és Gyulai Pál afférja.) Nyugat II. 145—155. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Brandenstein Béla, báró:** Kierkegaard. Franklin. 89 l.
Császár Elemér: Szabolcska Mihály emlékezete. M. T. Akadémia 73 l.
Gulyás József, dr.: Multunkból. Sárospatak, szerző kiadása, 1933 N. 8-r. 7, 20, 16 l.
György Lajos, dr.: A kardviselők legrégebb magyar nyelvű rendtartása. Cluj, szerző kiadása. K. 8-r. 6 l.
Kolosváry Bálint: Szászi Szász Béla emlékezete. M. T. Akadémia. 19 l.
Lazicius Gyula: Bevezetés a fonológiába. Magyar Nyelvtudományi Társ. 1932. 109 l.
Nagy Lajos: Az aquincumi orgona. Aquincumi Múzeum. N. 8-r. 144 l.
Somogyi József, dr.: Eugenika és etika. A fajok sorsának erkölcsi megvilágítása. Eggenberger. 57 l.
Vendl Aladár: Böckh Hugó emlékezete. M. T. Akadémia. 35 l.
Zsoldos Jenő: A felvilágosodás német-zsidó írói és a magyar irodalom. Szerző kiadása. 38 l.

II. Közérdekű művek.

- Vajthó László:** Tanulók szerepe az irodalom tanításában. Egyetemi Nyomda. K. 8-r. 43 l.
Emlékkönyv Kuncz Jenő hetvenedik születésnapjára. Győr, a Kisfaludy-Kör és a Győri Szemle kiadása. 184 l.

III. Szépirodalom.

- Ferdinándyné Lengyel Angéla:** Nagy Péntek. Egyetemi Nyomda. 104 l.
Havas István: A városok városa. Singer és Wolfner. 60 l.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI:

CSÁSZÁR ELEMÉR

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. Második kiadás. 28 l. Ára 80 f.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Harmadik kiadás. 32 l. Ára 80 f.
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f.
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f.
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor. 35 l. Ára 1 P.
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. Második kiadás. 23 l. Ára 80 f.
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. Második, átdolgozott kiadás. 40 l. Ára 80 f.
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f.
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f.

* A Budapestben megjelent munkáknál a hely, az 1934-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete. 80 l. Ára 2 P.
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regék utánzatai. 24 l. Ára 80 f.
14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete. 30 l. Ára 80 f.
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája. 44 l. Ára 1 P. 20 f.
16. ANGYAL DÁVID: Kölcsey Ferenc. 36 l. Ára 1 P. 20 f.
17. SZERB ANTAL: A magyar újromantikus dráma. 32 l. 80 f.
18. GÁLOS REZSŐ: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. 76 l. 2 P.
19. SZINNYEI FERENC: Kisfaludy Károly. 44 l. 1 P. 20 f.
20. ZSIGMOND FERENC: Mikszáth Kálmán. 36 l. 1 P. 20 f.
21. PAPP FERENC: Kemény Zsigmond. 72 l. 1 P. 60 f.
22. ZSIGMOND FERENC: Jósika Miklós. 48 l. 1 P. 20 f.
23. FARKAS GYULA: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. 47 l. 1 P. 20 f.
24. KÉKY LAJOS: Vajda János. 32 l. Ára 1 P.
25. TRENCSENÝ KÁROLY: Arany János és az eposzi közgyagyon. 52 l. Ára 1 P. 40 f.
26. PAPP FERENC: Gyulai Pál és Pataki Emilia. 24 l. Ára 80 f.
27. BADICS FERENC: Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában. 24 l. Ára 80 f.
28. ANGYAL DÁVID: Gróf Széchenyi István. 21 l. Ára 80 f.
29. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. 30 l. Ára 80 f.
30. OLÁH GÁBOR: Csokonai. 28 l. Ára 80 f.
31. HORVÁTH CYRILL: Szent László-legendáink eredetéről. 60 l. Ára: 1 P. 60 f.
32. SPENEDER ANDOR: Csiky Gergely, a regényíró. 20 l. 80 f.
33. CSÁSZÁR ELEMÉR: Irodalmunk nemzeti jelleme. 20 l. Ára 80 f.
34. GYÖRGY LAJOS: A Genováva-legenda és népkönyv története. 36 l. Ára 1 P.
35. CSÁSZÁR ELEMÉR: A középkori magyar vers ritmusa. 76 l. Ára 2 P.
36. SPENEDER ANDOR: Werner Gyula (1862—1926). 24 l. Ára 80 f.
37. GÁLOS REZSŐ: Mikes Kelemen törökországi levelei. 32 l. Ára 80 f.
38. PUKÁNSZKYNÉ KADÁR JOLÁN: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. 20 l. Ára 80 f.
39. ROMHÁNYI GYULA: A magyar politikai vígjáték fejlődése. 52 l. Ára 1 P.
40. CSENGERY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. 36 l. Ára: 1 P. 20 f.
41. HAJAS BÉLA: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. 24 l. Ára 80 f.
42. WALDAPFEL IMRE: Gyöngyösi-dolgozatok. 32 l. Ára 80 f.
43. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany és utókor. 37 l. Ára 1 P.
44. HARASZTHY GYULA: Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. 68 l. Ára 1 P. 60 f.
45. KARDOS TIBOR: Zrinyi a XVIII. század világában. 28 l. Ára 80 f.
46. MOLNÁR PÁL: Berczik Árpád, a drámaíró. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
47. GYÖRGY LAJOS: Tártytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. 44 l. Ára 80 f.
48. KOZOCSA SÁNDOR: Az 1932-ik év Irodalomtörténeti munkássága. 54 l. Ára 1 P. 60 f.
49. SOLT S. Andor: A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában. (Drámai irodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig.) 44 l. Ára 1 P. 20 f.
50. LUKÁCS GÁSPÁR: A magyar társadalmi dráma fejlődése. 66 l. Ára 1 P. 60 f.
51. ELEK OSZKÁR: A Karthausi és forrásai. 36 l. Ára 80 f.

PALLAS IROD. ÉS NYOMDAI R.-T. Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felélős: Tiringner K.) — Távbeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

Az Irodalomtörténeti Közlemények előfizetési ára egy évre 10 P. Egy-egy füzet ára 3 P.